

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZERZŐI ÉS OLVASÓI
SZEREPEK A FORDÍTÁS
FOLYAMATÁBAN

*FRANCIA PUBLICISZTIKAI SZÖVEGEK
FORDÍTÁSÁNAK PRAGMATIKAI
SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA*

PAKSY ESZTER

2010

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

PAKSY ESZTER

SZERZŐI ÉS OLVASÓI SZEREPEK
A FORDÍTÁS FOLYAMATÁBAN

FRANCIA PUBLICISZTIKAI SZÖVEGEK FORDÍTÁSÁNAK
PRAGMATIKAI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Nyelvtudományi Doktori Iskola,
vezetője: Dr. Bańcerowski Janusz, DSc

Fordítástudományi Program,
vezetője: Dr. Klaudy Kinga, DSc

A bizottság tagjai:

Dr. Klaudy Kinga, DSc (elnök)
Dr. Albert Sándor, CSc (bíráló)
Dr. Heltai Pál, CSc (bíráló)
Dr. Kurián Ágnes, PhD (titkár)
Dr. Karafiáth Judit, CSc
Dr. Bodnár Ildikó, CSc
Dr. Károly Krisztina, PhD

Témavezető: Dr. Szili Katalin, CSc

Budapest, 2010

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
1. A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra	8
1.1. Pragmatikai ihletésű elméletek a fordítástudományban	8
1.2. Összefoglaló művek a fordítástudomány és pragmatika terüle- téről	12
1.2.1. Fordítástudományi monográfiák pragmatikára vonat- kozó fejezete	13
1.2.2. Tanulmánykötet a pragmatika és fordítás kapcsolatáról	15
1.2.3. A Journal of Pragmatics tematikus száma	19
1.3. Empirikus kutatások	22
1.3.1. Tolmácsolástudomány és pragmatika	22
1.3.2. Beszédaktusok	23
1.3.3. Implikatívák	23
1.3.4. Deixisek	24
1.3.5. Szövegjelölők (Discourse markers)	25
1.3.6. Nyelvi udvariasság, metaszöveg	26
1.3.7. Reália-kutatások a pragmatika tükrében	27
1.4. Összegzés	29
2. Éthosz, szerzői hang, metaszöveg	31
2.1. Az éthosz	31
2.1.1. Az éthosz fogalma a francia analyse du discours iskola szerint	32
2.1.2. Az éthosz fogalmának felhasználása	35

2.2.	A szerzői hang	38
2.2.1.	A szerzői hang fogalma Bahtyinnál	38
2.2.2.	A fogalom továbbélése a narratológiában	42
2.2.3.	A szerzői hang az oktatásmódszertanban	43
2.3.	A metaszöveg	47
2.3.1.	A metaszöveg terminus története	47
2.3.2.	A metaszöveg definíciója	49
2.3.3.	A metaszöveg fajtái	51
2.3.4.	Módszertani kérdések	53
2.4.	Éthosz, hang, metaszöveg: összefüggések, kapcsolódási pontok	54
3.	Szerzői hang, fordítói hang és metaszöveg a fordításban	58
3.1.	A fordítói hang általános fordítási modellekben	58
3.2.	Fordítói hang és reáliakutatások	64
3.3.	A nézőpont vizsgálata a fordításokban	66
3.4.	A fordítói és szerzői hang és a fordító láthatatlansága	69
3.5.	A fordítói és szerzői hang a fordításkritikában	72
3.6.	Metaszöveg a fordításban	74
4.	Metaszöveg a publicisztikában	76
4.1.	A publicisztika műfajáról	76
4.2.	Metaszöveg vizsgálata publicisztikában	78
4.3.	Metaszöveg a magyar nyelvű publicisztikában	79
4.4.	A korpusz	84
4.4.1.	A korpusz bemutatása	84
4.4.2.	A négy orgánusról	84
4.4.3.	A korpusz metaszöveg elemzése	85
5.	A szerzői hang változása	88
5.1.	A kontextusváltozás hatása a szerzői hangra	89
5.1.1.	A kontextus szerepe	89
5.1.2.	A forrásszöveg viszonyainak érintetlenül hagyása	90
5.1.3.	A célszöveg igényeihez való alkalmazkodás	92
5.1.4.	Összegzés	95

5.2.	Az énjelölők és a kapcsolatteremtő eszközök rendszerének változása	97
5.2.1.	A francia <i>on</i> névmásról	98
5.2.2.	Bevonás vagy személyessé tétel	100
5.2.3.	Elidegenítés	105
5.2.4.	Vegyes stratégia	109
5.2.5.	Összegzés	114
5.2.6.	Esettanulmány: Énjelölők és kapcsolatteremtő eszközök J. Benda: Az írástudók árulása című esszéjében . .	115
5.3.	Megszorító szavak, nyomatékosítók és attitűdjelölők	121
5.3.1.	A hedges fogalmáról és magyar elnevezéséről	121
5.3.2.	Megszorítók és nyomatékosítók a korpuszban	123
5.3.3.	Attitűdjelölők	127
5.3.4.	Összegzés	128
5.4.	A polifónia megnyilvánulásainak szövegszerű vizsgálata	128
5.4.1.	A polifónia fogalmáról	128
5.4.2.	A többszólamúság nyelvi megjelenése	131
5.4.3.	A többszólamú szövegrészek fordítása	136
5.4.4.	Összegzés	140
6.	A kutatás eredményei, következtetései és további lehetséges kutatások	141
6.1.	A kidolgozott elemzési keret hatóköre	141
6.2.	Az eredmények	143
6.3.	Az elemzési módszer felhasználhatósága	145
6.4.	További kutatási lehetőségek	147
	Irodalom	149
	Források	163

Bevezetés

A fordítástudomány egyik legáltalánosabban felvetett kérdése, hogy mi a megőrzendő egy szövegből, ha lefordítják egy másik nyelvre. A szöveg szemantikai jelentése, annak minden árnyalatával? A szöveg funkciója? Esetleg ritmusa, hangulata? Különböző fordítástudományi irányzatok másképpen válaszolnak erre a kérdésre, végleges, mindenki által elfogadott megegyezés azonban egyelőre nem született. Ugyanakkor elengedhetetlen foglalkoznunk azzal, hogy milyen tényezőket vizsgáljunk, ha két különböző nyelven írt szövegről azt állítjuk, a kettő közül az egyik a másiknak a fordítása. Dolgozatomban – újabb kísérletet téve e kérdés egy aspektusának feltárására – olyan jelenséget járok körbe, amely régóta foglalkoztatja a fordításkutatókat, szisztematikus vizsgálata azonban még nem történt meg.

Disszertációm címében a szerzői és olvasói szerep fogalmai szerepelnek, mert a vizsgálat során egyértelművé vált, hogy amit vizsgálni akarok, egyfajta párbeszéd eredménye szerző és olvasó, szerző és fordító, fordító és olvasó között. Ugyanakkor a kutatás kiindulópontja egy másik, első pillantásra egyszerűbb kérdésfelvetés volt. Hogyan jelenik meg a szerző a forrásszövegekben és hogyan a célszövegekben? A fordítás szövegközpontú megközelítésének kezdeteinél – 1969-ben – Eugene Nida nyolc kutatandó és addig nem kutatott szövegtani téma között felsorolja a szerző részvételét, nézőpontjának jelölését (Nida, Taber 1969). 1999-ben Klaudy szerint ez a „program még mindig időszzerű, mert „ezeknek a sajátosságoknak a nyelvpáronkénti szöveg-szintű egybevetése következetesen végigvitt elemzés formájában azóta sem valósult meg” (Klaudy 1999: 55). Az alábbiakban tehát erre teszek kísérletet.

Dolgozatomban szerzői jelenlétnek nevezem azt a szövegben megvalósuló személyiséget, hangot, amit a szerző magáról tudatosan vagy nem tudatosan kialakít, és amit az olvasó a szöveg kontextusban való értelmezése során önmagában a szerzőről felépít. Ez megnyilvánulhat különböző szerepekben, hangvételben, a szerző és olvasó közötti változatos viszonyokban. Dolgozatom célja, hogy a szerzői jelenlét nyelvi megnyilvánulásainak fordítási viselkedését feltárjam, azaz azonosítsam azokat a nyelvi jelenségeket, melyek ezt a jelenlétet hordozzák, illetve ezen azonosított jelenségek fordítási viselkedését vizsgáljam. A disszertáció e folyamatokat franciáról magyarra fordított publicisztikai szövegeken kutatja. A nyelv választást nyelvtudásom határozta meg: ugyan más nyelvek is szóba jöhettek volna, a francia nyelvet bírom a legmagasabb szinten, és úgy tűnt, az ilyesfajta vizsgálathoz nagyon aprólékos, árnyalt elemzésekre van szükség, jómagam pedig franciául tudok eléggé ahhoz, hogy ilyen finom elemzéseket el tudjak végezni. Ehhez járult még az a szerencsés körülmény, hogy a magyar sajtóban az utóbbi évtizedben több alkalommal jelent meg nagyobb mennyiségű fordítás francia publicisztikákból. A sajtószövegek, és ezeken belül is a publicisztikák mellett pedig azért tettem le a voksomat, mert e szövegek esetében a szerző személye eléggé meghatározó ahhoz, hogy értelme legyen szerzői jelenlétről beszélni, de még nem annyira egyedi hangvételűek mint az irodalmi művek, ahol minden egyes szerzőnek egyedi a stílusa.

Kutatásomat négy szóval jellemzem: leíró, retrospektív, szövegközpontú és értelmező. Retrospektivitáson azt értem, hogy befejezett, megjelent forrás- és célszövegeket, azaz a fordítás eredményét vizsgálom (l. Holmes 1972/1988) utólagos elemzéssel. Nem céлом tehát, hogy preskriptív módon fordítási szabályokat, lehetséges megoldásokat kínáljak. Szemléletem ezért leíró is. A fordításokat nem értékelem, ugyanakkor elemzői elvárásként él bennem az az igény, hogy a célszövegekből kirajzolódó szerzői szerepek, képek minél inkább közelítsenek a forrásszövegből kirajzolódó képekhez. Dolgozatomban tehát ezt a követelményt teszem meg a fordítás során megőrzendő motívumnak. Nyilvánvaló, hogy nem kizárólag a fordító performanciájától függ, hogy sikerül-e ezt a célt elérni, hanem – ahogy ez az 5.1. fejezet eredményeiből kiderül majd – a szöveg megjelenésének a helyétől, a befogadó elvárásai-

tól és előtudásától is. Munkám szövegközpontú: nem szeparált nyelvi jelenségeket, hanem teljes szövegeket vizsgállok: publicisztikai cikkeket teljes terjedelmükben. A forrásszövegeket és a célszövegeket egyenrangúnak tekintem annyiban, hogy önálló hatással bíró szövegekként kezelem őket. A forrásszöveg dominál abban az értelemben, hogy a változások irányát mindig forrásszöveg–célszöveg irányban tekintem. Idealisztikusnak tartom az olyan fordítástudományi felfogást (l. Toury 1995), amely szerint a célszöveg teljesen függetleníthető a forrásszövegtől, teljesen önálló státusszal bír a célkultúrában. Pontosabban fogalmazva az ilyen felfogásban dolgozó nyelvész vagy irodalmár véleményem szerint nem magát a fordítást vizsgálja, hanem például egy fordított irodalmi mű hatástörténetét (l. Szegedy-Maszák 2003). Értelmezőnek nevezem munkámat, mert a leírással elsősorban az a célom, hogy a fordított szövegek sajátos jelenségeit értelmezsem. Mint kutató az értelmező mintaolvasó szerepét veszem fel. Természetesen a publicisztikai írások elsődleges címzettje nem én vagyok, az értelmező olvasó, se a forrásszövegek, se a célszövegek esetében. Ez a kutatói hozzáállás teszi számomra azonban lehetővé, hogy reményem szerint tudományos körültekintéssel és alapossággal, mégis bizonyos szubjektivitással kezelhessem a szövegeimet.

Kutatásom eredményei azt mutatják, hogy nagyobb mennyiségű szövegen megfigyelhetők következetes tendenciák a szerzői szerepek változásaiban. A szisztematikus elemzési keret, amit kidolgoztam, lehetővé teszi tehát, hogy tudományos igénnyel elemezzük egy fordított szövegben a szerzői és olvasói szerepek változásait. Ez a lehetőség távlatokat nyithat további kutatások előtt, melyekről a 6. fejezetben szólok majd.

Az 1. fejezetben bemutatom a nyelvészeti pragmatika és a fordítástudomány eddigi kapcsolatait, közös kutatási területeit, és ezek között elhelyezem dolgozatom témáját is. A 2. fejezetben a szerzői jelenlétet az egynyelvű szövegvizsgálati módszerek felől közelítem meg, és bemutatom azokat az elméleti alapfogalmakat, amelyeket a későbbi elemzés során felhasználok. A 3. fejezetben szólok azokról a fordítástudományi kutatásokról, melyek az általam felvetett kérdésekhez hasonló problémákkal foglalkoznak, és kutatásom közvetlen előképeinek tekinthetők. A 4. fejezetet a kutatott műfajnak, a publicisztikának szentelem, bemutatom a korpuszomat, illetve azt a néhány tanulmányt,

mely a szerzői jelenlét kérdéseit publicisztikán vizsgálta. Itt ismertetem saját előzetes kutatásomat is, melyben a szerzői jelenlét megnyilvánulásait magyar publicisztikai írásokban vizsgálom.

Az 5., leghosszabb fejezet tekinthető a dolgozat lényegének. Itt négy alfejezetben, a kutatásban kijelölt elemzési szempontok szerint csoportosítva, bőszeges példával illusztrálva mutatom be korpuszom elemzésének eredményeit. Ezekből öt szempont körvonalazódott, melyek meghatározzák egy fordított szöveg éthoszáát. Az 5.1. alfejezetben bemutatom, hogy hogyan módosítja szerző és olvasó viszonyát az, hogy a publicisztika új környezetben jelenik meg. A forrásszöveg esetében a szerző és a megszólított olvasó egy nemzet-hez, egy közösséghez tartozik, a célszöveg közönsége viszont másik közösség tagja és időben is eltolódva olvassa az írást. Ezért például a forrásműben még mozgósító jellegű írás leíró jellegűvé válhat a magyar megjelenéskor.

Az 5.2. alfejezet a személyes névmások használatában végbemenő változásokot mutatja be, különös tekintettel a francia *on* személyes névmás fordítási viselkedésére. A két nyelv rendszere közötti különbség választás elé állítja a fordítókat, az általános személyes névmást vagy bevonással vagy elidegenítéssel fordíthatják. A szöveg éthoszáát meghatározza, hogy hogyan döntenek, és mennyire tudatosan adják vissza a személyes névmások használata mögött meghúzódó szerzői és olvasói szerepeket. Az 5.3. alfejezetben két szempontot vizsgálók, a megszorítók és nyomatékosítók egyensúlyának változásait és az attitűdjelölők elhagyását és betoldását. Ezek a főként lexikai eszközök hordozzák legnyilvánvalóbban a szerző véleményét, ezért változtatásuk árulkodhat arról, hogy a fordító másképp viszonyul a szöveg témájához, mint a szerző. Az 5.4. alfejezet a szöveg többszólamúságát, a szerzőétől különböző hangok megjelenését kutatja, konkrétan pedig az idézések formai változásának hatásait az éthoszára.

A hatodik fejezetben összefoglalom az eredményeket, levonom a következtetéseket és kitérek a további kutatási lehetőségekre. Itt fogalmazok meg néhány olyan hipotézist, mely a szerzői és olvasói szerepek fenti elemzési eredményeiből körvonalazódtak.

1. fejezet

A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra

1.1. Pragmatikai ihletésű elméletek a fordítástudományban

A korai fordítástudományi munkákban, például Mounin alapvető művében (Mounin 1963) a fordítás kérdései elsősorban szemantikai kérdéseknek tűntek, az érdeklődés arra irányult, hogyan lehet két nyelv szintaktikai és szemantikai rendszerét a lehető legpontosabban egymáshoz rendelni. E vizsgálat során azonban már Mounin is eljutott arra a következtetésre, hogy a fordítás csak akkor válik lehetségessé, ha alapegységének a nem-nyelvi szituációt tekintjük. „Ha a nem-nyelvi szituációt tekintjük következetesen viszonyítási alapnak, [...] akkor a fordítást mint egymást folyamatosan helyesbítő közelítéseket jellemezhetjük, ahol a nem-nyelvi helyzethez való minden viszonyítás és visszatérés javítja a megnyilatkozás és a helyzet kapcsolatának elemzését” (Mounin 1963: 267–8).

Mounin ezzel tulajdonképpen a pragmatikai jelentést teszi meg a megőrzendő jelentésnek, de egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogyan valósul meg konkrétan. Ma a nem-nyelvi szituációt inkább kontextusnak neveznénk. Az utóbbi évtizedek pragmatikával foglalkozó nyelvészei aszerint különítik el a szemantikát a pragmatikától, hogy az elemzés figyelembe veszi-e a kontextus

jelentésformáló hatását vagy nem (Szili 2004). Levinson (1983) pragmatika-definíciója például így hangzik: „the study of contextual meaning” (Levinson 1983: 3). Szili (2004) a pragmatika különböző definícióit elemezve tovább pontosítja ezt az álláspontot: „ez az értelmezés a jelentésnek a kontextustól függő aspektusaira helyezi a hangsúlyt, vagyis arra, hogyan interpretálja a hallgató a beszélő megnyilatkozását, illetve miképpen feleltetik meg a beszélők mondandójukat a hely, idő és egyéb körülményeknek” (Szili 2004: 20).

Könnyen beláthatjuk, hogy a fordítás folyamata érinti az iménti meghatározás minden elemét: a fordító, mint elsődleges értelmezője a forrásnyelvi szövegnek, interpretálja a szöveget, és az általa konstituált jelentésből alkotja meg a célszöveget, újra megfeleltetve azt a célnyelvi szöveg megváltozott környezetének.

Ezek a gondolatok azonban csak később, a nyolcvanas években válnak egyre inkább a fordítástudományi kutatások elfogadott nézeteivé. Juliane House (1981) az elsők között mutatja be a pragmatikai jelentés szerepét a fordítás kutatásában. Elméletében az ekvivalenciának három szintjét különíti el, a szemantikai, a pragmatikai és a szöveg szintű ekvivalenciát. Leszögezi, hogy a fordítónak nem mondatokkal, hanem megnyilatkozásokkal van dolga, és az ekvivalenciát nem a szemantikai (a mondatot alkotó szavak jelentéséből összeálló) jelentés szintjén, hanem a pragmatikai (a kontextusban konkrétan megvalósuló) jelentés szintjén kell megalkotnia, akár a szemantikai jelentés kárára is. Ezek a nézetek mára teljesen közkeletűek a fordítástudományban, és szinte mindenféle iskola és elmélet elfogadja őket. Például az összes funkcionális elmélet (Reiss–Vermeer 1984, Nord 1997, Holz-Manttari 1984 stb.) erre az alapgondolatra építi téziseit. Akár azt is mondhatnánk, hogy mára minden, ami a fordítástudományi munkákban megszületik, valamennyire kapcsolódik a pragmatikához.

Az alábbiakban egy komplex pragmatikai fordításelméleti keretet mutatok be, amely mintegy összegzi a korábbi évek hasonló törekvéseit.

Morini (2008) tanulmánya tulajdonképpen visszatérés a fordítástudomány gyökereihez, abban az értelemben, hogy újra nyelvészeti alapokra kívánja helyezni a fordítástudomány általános keretét. Mint tudjuk, a 60-as, 70-es évek nyelvészeti ihletésű munkái (Catford 1965; Nida 1964) után, úgy a nyolc-

vanás évek elejére, amikor a generatív nyelvészet kifulladásra jutott, látván a fordítás formalizálási kísérleteiben elért kevés kézzel fogható eredményt, egyfajta nyelvészet-ellenes irányzat alakult ki a fordítástudományban. Előtérbe került a fordítás kulturális, társadalmi aspektusainak vizsgálata, a fordítók szakmai státusának vizsgálata. A pragmatika alaptételeinek előtérbe kerülése is ebbe a vonulatba sorolható. A sok társtudomány (szociológia, pszicholingvisztika, szövegkutatás stb.) eszközrendszerének egyre gyakoribb felhasználása miatt Klaudy a nyolcvanas éveket a fordítástudomány interdiszciplináris korszakának nevezi (1999).

2000 után azonban az empirikus kutatások igénye újra a nyelvészet felé fordítja a figyelmet. Jelzi ezt az *Across Languages and Culture* című folyóiratban megjelent kerekasztal-beszélgetés neves fordítástudósok részvételével, mely a nyelvészet újbóli szerepvállalásáról szól (Mossop, Gutt, Peeters, Klaudy, Setton, Tirkonnen-Condit 2005). Negyven év alatt maga a nyelv-tudomány is sok változáson ment keresztül, a formális leírás mellett egyre nagyobb szerepet kap a Saussure-i értelemben vett „külső nyelvészet”, azaz a beszéd, a nyelv megvalósulásának vizsgálata. Ebben az időben felvirágzik a szövegnyelvészet, mely a kutatás alapegységének a szöveget tekinti, és a szövegnyelvészetnek rendkívül sok ága, fajtája. A 80-as évekre tehető a pragmatika előretörése is. Ezen kívül a legkülönbözőbb didaktikai-pedagógia igényekből olyan specifikus tudományterületek alakulnak ki, mint a Second Language Writing, nyelvészeti műfajkutatás, kontrasztív retorika.

Morini felveti, hogy immár mindezen új tudással ismeretekkel gazdagodva és ezeket beemelve a fordításról alkotandó nézeteinkbe, mégiscsak be kellene látnunk, hogy amikor fordításokat vizsgálunk, nyelveket, nyelvi szövegeket vizsgálunk, ezért egy komplex fordítástudományi keret alaptudományának nyelvészetinek kell lennie. Igaz azonban, hogy ő ezek után pragmatikai elméletről beszél, és ezt egyben nyelvészetinek is tartja, holott tudjuk, hogy nyelvészet és pragmatika viszonya is meglehetősen összetett és vitatott. Mint Szili idézi, a pragmatika „megtúrt, fiatal rokon” a nyelvészet családjában (2004: 13).

Morini olyan keretet kíván létrehozni, ahol az elmélet nem válik el a gyakorlattól, segít válaszokat adni a fordításban felmerülő kérdésekre, de ezek a

válaszok nyitottak, azaz nem előírászerűen egy helyes megoldást engednek meg, hanem a jó megoldások halmazát definiálják. Az elméletnek szerinte az adott helyzetekben előforduló lehetőségeket kell felsorolnia, elemeznie. Kiemelkedő szerepet tulajdonít a kontextusnak, ezért nevezi elméletét pragmatikai elméletnek. Előzményként Reiss (1976) fordítási műfajfelosztására, Vermeer (Reiss–Vermeer 1984) szkoposz-elméletére és Snell-Hornby (1988) integrált megközelítésére hivatkozik, de kevesli, hogy ezek az elméletek szinte kizárólagosan csak a műfajok kategorizálásával foglalkoznak. Morini szerint amikor a fordító nekiáll a munkának, elsőként pragmatikai, vagyis a műfajjal, a történeti és földrajzi távolsággal, a regiszterrel, a szöveg relevanciájával kapcsolatos kérdésekben kell döntenie. Ezeket a lehetséges kérdéseket három szintre osztja:

- a szöveg „hol és mikor” kérdései (deixisek szerepe)
- az emberek (szerző, fordító, olvasó) viszonya a szövegekhez (implikátúrák, preszuppozíciók, nyelvi udvariasság)
- mit akar a szöveg elérni (beszédaktusok, illetve szövegaktusok).

Ez a három szint határozza meg az elméletben a fordítás három funkcióját: a lokatív, az interperszonális és a performatív funkciót.

A fordítás performatív szintjén a pragmatikai fordításelméletnek számot kell vetnie a szövegaktusok elméletével, azaz azzal, hogy egy adott szöveg hogyan hat az őt körülvevő világra, mit akar elérni, megváltoztatni. Elméletileg ugyan elkülönítendő egy szöveg illokúciós ereje, azaz a szövegben benne rejlő értelmezési lehetőségek, és perlokúciós ereje, azaz a valós hatás, amit a szöveg kivált, a gyakorlatban azonban a fordító számára csak az előbbi elérhető, azt kell elemeznie, és el kell döntenie, hogy a szövegaktus fenntartása érdekében milyen változtatásokat kell elvégeznie. A perlokúciót a fordítástörténettel foglalkozó irodalomtörténész vizsgálhatja.

Morini interperszonális szintje foglalkozik azokkal a kérdésekkel, amelyek a dolgozatunk fő témáit is magukba foglalják, vagyis azzal, hogy a forrás és a célszöveg együttese, (amit a szerző bi-textnek nevez) hogyan lép kommunikációba a szerzővel és az olvasóival. Ennél a szintnél Morini olyan gon-

dolkodókra hivatkozik, mint Grice (1975), Leech (1983), valamint Brown és Levinson (1987), Sperber és Wilson (1986). Elméleteik (az Együttműködés Elve Grice-tól, Leech és Brown és Levinson nyelvi udvariasságról alkotott teóriái, illetve Sperber és Wilson relevancia elmélete) segíthetik a fordítókat, hogy megértsék a forrásszöveg kommunikatív céljait, és újra tudják azokat alkotni a célszövegekben. Disszertációm első fejezetének második részéből kiderül, hogy ezek az elméletek valóban megjelennek empirikus fordításelemző tanulmányokban, akár csak a korábban emlegetett szövegaktusok és az alábbiakban részletezett deixisek elmélete.

Morini szerint a fordítás harmadik funkciója a lokatív funkció. Ide tartoznak a szöveg megjelenésének időbeli és térbeli körülményei, az explicit megjelenő idő és helyutalások, de a szöveg stílusa által hordozott időmeghatározó jegyek is. Itt utal Morini a szövegek intertextuális jellegzetességeire is. Szövegszinten itt vizsgálendő a szöveg idő- és helydeixis rendszere is. Különösen az irodalmi fordításokat érinti a szövegekben jelentkező időbeli meghatározottság kérdése, vagyis az, hogy hogyan kell egy, a forrásmű születése után akár évszázadokkal készülő fordításban érzékeltetni, hogy a forrásszöveg mikorra datálódik?

Morini rendszere azért hasznos számunkra, mert segít a pragmatika és a fordítástudomány erőterén belül elhelyezni a szűkebb témát, amit vizsgálni szeretnénk. A szerzői és olvasói szerepek vizsgálata eszerint a fordított szövegek interperszonális funkciójához tartoznak, ugyanis arról adunk számot vele, hogy a forrásszöveg mennyiben kommunikál másképpen olvasóival, mint a célszöveg a saját olvasóival. A témát mindenképpen a pragmatika területéhez sorolja az is, hogy a kontextusnak meghatározó szerep jut ebben a párbeszédben.

1.2. Összefoglaló művek a fordítástudomány és pragmatika területéről

A nyelvészeti pragmatika gondolatai, tézisei megjelennek általános fordításelemleti összefoglaló művekben is. Az alábbi fejezetekben bemutatok né-

hány olyan jelentős fordítástudományi monográfiát, amelyben a nyelvészeti pragmatika döntő szerepet játszik, noha nem az egyetlen és átfogó háttérelméletükről van szó. Emellett kitérek a *Journal of Pragmatics* fordítástudománnyal foglalkozó különszámára.

1.2.1. Fordítástudományi monográfiák pragmatikára vonatkozó fejezete

Az egyik legismertebb fordítástudományi összefoglaló monográfia Mona Baker *In Other Words* (1992) című műve. Baker ekvivalencia-szintek szerint csoportosítja a fordítással kapcsolatos kérdéseket. A pragmatikai ekvivalenciát a mű utolsó fejezetében mint a legmagasabb ekvivalencia-szintet tárgyalja. Abból indul ki, hogy egy szövegnek nemcsak kohezívnek (az előző fejezet tárgya a szövegkohézió), hanem koherensnek is kell lennie. A koherenciát pedig nemcsak a szöveget alkotó szavak közötti szemantikai kapcsolatok biztosítják, hanem a szerző és az olvasó világismeretére támaszkodó implikatívák is. Az implikatívák különböző fajtáit tárgyalva ismerteti részletesen Grice (1975) elméletét, majd néhány kiragadott fordítási példán illusztrálja, milyen fordítási problémákat okozhat egy-egy meg nem értett implikátúra. A fejezet további részében azt az állítást igyekszik cáfolni, hogy a grice-i társalgási maximák és a nyelvi udvariasság különböző formái univerzálisak lennének. Baker tehát elsősorban kontrasztív szempontból mérlegeli a nyelvészeti pragmatika állításait, és inkább bevezetést nyújt a pragmatika és fordítástudomány lehetséges kapcsolataiba, mintsem részletesen kifejtené azokat.

A pragmatika szempontrendszerét leginkább a Hatim–Mason szerzőpáros domborítja ki két monográfiájában, a *Discourse and the Translatorben* (1990) és a *The Translator as Communicatorben* (1996). Hatim írta a *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies* Pragmatics címszavát is (Baker 1998). Az ő megközelítésük ennek ellenére elsősorban nem pragmatikai, hanem szöveg-tani. A szöveg elemzésének nagyobb kontextusában helyezik el a pragmatikai szempontú vizsgálatot is. Az 1990-es mű részletesen bemutatja a nyelvészeti pragmatika alap gondolatait, főbb irányzatait, szerzőit, de csak kevéssé alkal-

mazza azokat a fordításra, és akkor is csak példaszerűen, magyarázatként, tankönyv jelleggel.

A negyedik (Translating and Language as Discourse) és az ötödik fejezet (Translating Text as Action: The Pragmatic Dimension of Context) szól pragmatikai témákról. A negyedik a beszédaktuselméletet és Grice maximáit mutatja be, néhány egynyelvű szöveggel illusztrálva a jelenséget. Érdekes például, hogy a szerzők rejtett fordításokat is elemeznek, azaz csak az angol nyelvű interjút mutatják be, ami értelemszerűen nem angolul készült, hanem tolmácsok segítségével, és ez alapján vonnak le következtetéseket a fordítás folyamatára.

Az ötödik fejezetben egy francia cikk és angol fordításának összevetésével azt mutatják be, hogyan változik a szöveg egyes helyein az illokúciós erő. Itt az elemzés egyre tágabb határok között mozog, a fejezet végére elérkezőnk nyelv és ideológia viszonyához, ezzel a nyelvészeti pragmatika határait feszegetve.

Az 1996-os mű címe és alapgondolata, hogy a fordító kommunikátor, a fordítás lényegében kommunikáció. Ezen az elméleti alapon járják körbe a szerzők a fordítás különböző kérdéseit. Az elemzett jelenségek nagyrészt a kontextus pragmatikai és szemiotikai jelenségei közé tartoznak.

We wish to bring out the importance of contextually determined communication strategies, and the way they relate to the structure and texture of texts be they oral, written, literary, technical or whatever. [...] It will therefore be important to bear in mind throughout our analysis both the relation of utterances to the interpretation of their user's intentions (pragmatics) and the ways in which signs interact within a socio-cultural environment (semiotics). (Hatim–Mason 1996: 9)

A különböző fejezetek olyan témákkal foglalkoznak, mint a jelzettség, az előfeltevések és az implikatívák, a szövegkoherencia megőrzése a kulturális kontextus megváltozása mellett, a hallgatóság meghatározó szerepe a fordítás céljának kialakításakor, illetve az ideológia és fordítás viszonya vallási vagy más ideológiailag érzékeny szöveg esetében. A legszűkebb értelemben vett

pragmatikai témát a hatodik fejezet dolgozza fel: itt a szerzők egy komolyabb empirikus vizsgálatnak tekinthető tanulmányt közölnek, amely egyébként külön is megjelent a *The Translation Studies Readerben* (Venuti 2000). Ennek címe *Politeness in screen translation*. Erről a tanulmányról az 1.3.6. fejezetben szólok, az empirikus tanulmányok ismertetésekor.

1.2.2. Tanulmánykötet a pragmatika és fordítás kapcsolatáról

Egyetlen mű jelent meg, amely kimondottan a pragmatika és fordítástudomány kapcsolatát mutatja be: ez a Leo Hickey (1998) szerkesztette *The pragmatics of translation*, amely átmenet a tanulmánykötet és a monográfia között, minden fejezetnek más a szerzője és különálló tanulmányként is értelmezhetőek, az írásokat azonban határozott vezérfonal köti össze. Erénye, hogy szinte minden olyan témával találkozhatunk, mely a pragmatika területéhez tartozik, és köthető a fordításhoz. Ehhez szükségesnek tűnt a pragmatika fő elméleti vonulatainak általános bemutatása, ezért bizonyos fejezetek ezt a funkciót látják el, szerzőik ugyanakkor igyekeznek kijelölni a bemutatott elméletekből azokat a gondolatokat, melyek haszonnal alkalmazhatóak a fordítás kérdéseire is. Ilyen elméleti alapvetés Hervey írása a beszédaktusokról, melyben mintegy előkészítendő a talajt a fordítások kutatásához, alapvetően kontrasztív szempontú összehasonlítást kapunk azokról az eszközökről, amelyeket az angol, a német és a magyar nyelv használ az illokúciós erő kifejezésére.

A relevanciaelmélet Grice (1975) maximáinak továbbgondolásából született, ezt tárgyalja Gutt a kötet harmadik fejezetében. Sperber és Wilson (1986) a „Légy releváns” maximát általánosítja, és ezzel magyarázza a kommunikáció törvényeit. A relevanciaelmélet fontos fogalma a kognitív környezet, azaz egy szélesen értelmezett kontextus-fogalom, melybe nemcsak a kommunikációt közvetlenül övező fizikai és pszichés körülmények tartoznak bele, hanem a kommunikációban résztvevő felek tudata is, azaz ideológiai, vallási nézetei, elvárásai, kulturális beállítottsága is. A fordítás szempontjából fontos része az elméletnek, hogy elkülöníti a leíró (deskriptív) és ér-

telmező (interpretive) nyelvhasználatot, mint a nyelv két fő funkcióját. Az első azokat a nyelvi közléseket foglalja magába, melyek a világról tesznek állításokat, a második azokat, melyek korábbi nyelvi közléseket ismételnék el, idéznek. Gutt itt és monográfiájában is (1991) a fordítást az interpretív nyelvhasználat keretei között vizsgálja. A relevancia-elmélet kognitív hozzáállása és átfogó nyelvi-pszichológiai megközelítése miatt túllép a szűkebb értelemben vett pragmatika keretein, olyan összetett, önmagában mindenre kiterjedő elméletté fejlődött, amit – akár csak a fordítástudománnyal való kapcsolatára vonatkozóan – vizsgálni önálló disszertáció(k) tárgya lehetne, ezért a továbbiakban nem foglalkozom ezzel az elmélettel és az erre támaszkodó kutatásokkal, noha tisztában vagyok vele, hogy bizonyos értelemben ezek is a pragmatikai stúdiumokhoz tartoznak.

A kötet további fejezetei az udvariasságelméletek fordítástudományi felhasználhatóságát mutatják be. House *Politeness and Translation* címmel összefoglalja, milyen irányzatai születtek az udvariasságelméleteknek, és ezek közül mi hasznosítható a fordítások vizsgálatában. Az egyik fő vonulat a Grice (1975) örökségét továbbdolgozó udvariassági maximák elmélete. Leech (1983) a nyelvi udvariasság kérdését a személyközi retorika keretein belül helyezi el, és udvariassági maximákban fogalmazza meg a kommunikáció ezen aspektusának jellegzetességeit. Brown és Levinson (1987) arcra épülő teóriája szintén Grice gondolataira vezethető vissza. Ők a kommunikációt az ember önérvényesítési eszközeként vizsgálják, és ebből a szempontból osztályozzák a kommunikatív aktusokat. House szerint az említett elméletek hasznosak abból a szempontból, hogy univerzális jellegük miatt segíthetnek megérteni a nyelv fordíthatóságának filozófiai-kognitív kérdéseit, de nehezen alkalmazhatóak empirikus szinten. House inkább a nyelvi udvariasság társadalmi normaként való felfogását tartja a fordításkutatásban, illetve az interkulturális kommunikáció kutatásában termékeny elméletnek. Saját interkulturális kutatásait (1989, 1996) és fordításelméletét (1997) ötvözve javasolja, hogy különböztessünk meg két típusú fordítást, a nyílt és a rejtett fordítást. Míg az első esetben a célközönség előtt nyilvánvaló, hogy fordítást olvas, és ezért a fordítónak kevesebb pragmatikai változtatást kell a szövegen elvégeznie, addig rejtett fordítások esetében jogos a kulturális szűrő alkalma-

zása. A nyelvi udvariasság témájához ez úgy kapcsolódik, hogy a kulturális eltérések nemcsak az úgynevezett reáliák esetében állnak fel, hanem az udvariassági maximák értelmezésében is. Itt House olyan jelenségekre utal, amelyeket a kontrasztív retorika is vizsgál: például, hogy az angol tudományos szövegek konvenciói mennyiben térnek el a német hasonló írásokétól.

A nyelvi udvariassággal foglalkozik Hatim is az ötödik fejezetben. Írásának fő célja, hogy javaslatokat adjon a pragmatika és a szövegtan szempontjainak összeegyeztetéséhez. Fő kritikája a korábbi pragmatikai és nyelvi udvariassági elméletekkel szemben az, hogy atomizáltan kezelnek egyes jelenségeket, és nem a teljes szöveg különböző mechanizmusainak együtthatását vizsgálják. A fordítás ide vonatkozó kérdéseit Hatim csak egyetlen rövid alfejezetben érinti, ahol néhány példán keresztül érzékelteti, milyen fordítási problémákat jelenthet a forráskultúra szöveg-udvariassági (text politeness) normáinak átvétele vagy a célkultúrához való igazítása. House végkövetkeztetéséhez hasonlóan ő is úgy véli, hogy különböző esetekben más-más eljárást kell követnie e tekintetben a fordítónak, de hogy – az intuitív és érzékeny szövegértésen túl – mi alapján kellene döntenie, arra nem tér ki.

Elméleti jellegű még a hetedik fejezet, melyben Fawcett az előfeltevésekről és a velük kapcsolatos fordítási kérdésekről értekezik. Megállapítja, hogy a nyelvi kódolt előfeltevések általában minden különösebb gond nélkül újraalkothatóak a célszövegben, inkább a kulturális jellegű vagy kontextuális előfeltevések okozhatnak gondot a célszöveg olvasójának, ha a fordító nem végez el semmilyen átalakító műveletet. Az idézett példák jórészt olyan konnotációk ismeretére vonatkoznak, melyek a forráskultúrában adódtak, a célközönség azonban vélhetőleg nem ismeri ezeket. Mint látjuk, legyen szó előfeltevésekről, szöveg-udvariasságról vagy szöveg-aktusokról, végső soron a fordításkutatók mindig visszatérnek a honosító–idegenítő fordítás dilemmájához.

Ezt teszi az utolsó, 13. fejezetben Leo Hickey *Perlocutionary Equivalence: Marking, Exegesis and Recontextualisation* című tanulmányában is. Nála kulcsszerepet játszik a kontextus fogalma, amelyről az alábbiakban még lesz részletesebben is szó. Hickey a perlokúció fogalmának felhasználásával igyekszik leírni azt a jól ismert jelenséget, hogy egy szöveg fordításának ha-

tása eltérhet az eredeti hatásától, illetve azt, hogy ahhoz, hogy ugyanannak a hatásnak az eléréséhez le kell mondani a szöveghű fordításról. Ehhez a jelzettség, az egzegézés és a rekontextualizáció fogalmait vezeti be. A jelzettségen a Juliane House (1981) által nyílt fordításnak nevezett jelenséget érti, amikor az olvasó teljesen tisztában van vele, hogy fordítást olvas. Az egzegézés pedig többé-kevésbé az explicitálást jelenti, amikor a fordító a célközönség számára homályos helyeket megmagyarázza. Rekontextualizációról akkor beszél, ha az analóg perlokúciós hatás eléréséhez a homályos elemeket a fordító felcseréli megfelelő célnyelvi elemekkel. Végül műfaj szerint elemzi, hogy mikor melyik stratégia a célravezető.

A nyelvészeti pragmatika egy újabb, jelentős témáját dolgozza fel Richardson a nyolcadik fejezetben, a deixiseket. A deiktikus elemek használata úgy tűnik, nyelvi univerzálé. Az egyes nyelvek azonban eltérő eszközrendszerrel rendelkeznek a szövegbeli rámutatások kifejezésére, másrésről a deiktikus elemek jelentik a szöveg és kontextusa közötti legközvetlenebb kapcsolatot. E két okból a fordítás során számos nehézség felmerülhet ezekkel az elemekkel kapcsolatban. Visszautalhatunk Morini (2008) szintjeire, ahol a fordítási funkciók közül az egyik a lokatív. A kérdéskör szerteágazó voltát mutatja az is, hogy Richardson milyen sokfajta problémátípust gyűjt egybe ebben a tanulmányában deiktikus jelenségek címszó alatt. Egy irodalmi fordítás nyelvezetének időbeli meghatározottságával és az erre utaló régies névmásrendszer használatával kapcsolatban érinti például az újrafordítások kérdését, a helydeixisekkel kapcsolatban a helyelnevezések és az igeidők használatának összefüggéseit, szintén a helydeixiseket elemezve a nézőpont és a mozgást jelentő igék fordításának összefüggéseit. Végül a deiktikus ekvivalenciát mint a stílus problematikáját tárgyalja. A tanulmány jó példa arra, amit Hatim vett fel a szöveg-udvariassággal kapcsolatban: pragmatikai jelenségeket nehéz szeparáltan, érdeklődésünket egy-egy jelenségre szűkítve tárgyalni. Richardson a deixisek kapcsán számos olyan kérdést boncolgat – a szerző és olvasók egymáshoz való viszonyát, a befogadói kontextus megváltozásának hatását az értelmezésre – amit a jelen disszertáció a szerzői jelenlét szempontjából fog tárgyalni.

A kötet többi tanulmánya empirikus, szövegelemző jellegű, ezekre a következő alfejezetben térek ki a többi empirikus tanulmány ismertetésekor. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Hickey munkája megkerülhetetlen azok számára, akik a fordítással pragmatikai szempontból óhajtanak foglalkozni, mert nagyon sok kérdésfelvetést, gondolatébresztő írást tartalmaz, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezek a területek többé-kevésbé kidolgozatlanok egyelőre. Az 1999 óta eltelt jó évtizedben sok lépés történt az egyes kérdések elmélyítésére, újabb összefoglaló mű azonban nem született.

1.2.3. A *Journal of Pragmatics* tematikus száma

A rekontextualizáció a kulcsfogalma a *Journal of Pragmatics* (2006. Vol. 38. No. 3.) tematikus számának is, amelyet a szerkesztők a fordítás és kontextus kérdésének szenteltek.

Az eddig bemutatott művek a fordítástudomány berkein belül megjelent művek, a *Journal of Pragmatics* különszáma, mely a Fordítás és kontextus címet viseli, a nyelvészeti pragmatika legnevesebb folyóirataként a pragmatika területéhez kapcsolódik szorosabban.

Mint Mona Baker írja a bevezetőjében (Baker 2006a), a fent elemzett Hickey (1999) szerkesztette kötet az egyetlen, amely eddig a pragmatika és fordítástudomány kapcsolatával foglalkozott, de ebben sem kap helyet kifejezetten a kontextus szerepének szánt írás. A különszám tehát hiánypótló. A tanulmányok és a Mona Baker által írt cikk egyaránt hangsúlyozzák, hogy nemcsak a fordítástudomány eszköztára gazdagodik a pragmatika fogalomrendszerével, hanem a pragmatikai kutatásokban is új eredményeket hozhat a fordítás vizsgálata.

A különszám első két tanulmánya átfogó jellegű elméleti összegzés. Mona Baker *Contextualization in translator- and interpreter-mediated events* (2006b) címmel összefoglalja a kontextus kutatásának főbb állomásait, majd rátér a kontextus szerepének tanulmányozására a fordításban és a tolmácsolásban. Példaként Osama Bin Laden egy hangfelvételének két angol fordítását elemzi, ahol a kétféle értelmezés mögött a kontextus kétféle értékelése és eltérő ideológiai megközelítés állt.

Juliane House (*Text and context in translation*) (House 2006) amellett érvel, hogy az írott fordítások elemzéséhez alkalmasabb a Halliday (1985) nevéhez fűződő statikus kontextus felfogás, mint az egyre inkább teret hódító dinamikus felfogás, amely szerint nemcsak a kontextus határozza meg a nyelvhasználatot, hanem a nyelv használata maga is alakítja kontextusát. House szerint a rekontextualizáció az írott fordítás esetében csak utólagos lehet. Írásában ismerteti az általa kidolgozott és több ízben módosított fordítási elméletét, ahol a fordítást mint rekontextualizációt definiálja. A fordítások két alapvető típusát különíti el. Nyílt fordításnak (*overt translation*) nevezi azt a helyzetet, amikor a fordított szöveg olvasója előtt nyilvánvaló, hogy fordítást olvas, hogy nem ő az elsődleges címzettje a szövegnek. Ilyenkor a fordított szöveg nem akar másodlagos eredetinek hatni. Általában azokat a szöveget fordítjuk így nyíltan, amelyeknek önmagukban értékük van a forráskultúrában. Rejtett fordításról (*covert*) beszél viszont akkor, amikor a fordított szövegnek a célkultúrában forrásszöveg értéke van. A rejtett fordítás forrásszövege nem kötődik szorosan a forrásnyelvi kultúrához, célközönséghez. Kontextuális tényezők dönthetik el, hogy egyes szövegek nyílt vagy rejtett fordítást igényelnek-e. Ugyanazt a szöveget más kontextusban másképpen kell fordítani. House példaként a tündérmeséket hozza. Ha úgy tekintjük, hogy ezek egy adott kultúra termékei, s mint ilyeneket akarjuk megismertetni más kultúra tagjaival, nyílt fordítást alkalmazunk. Ha viszont általános kulturális képződményeknek tarjuk őket, és nem akarjuk a forráskultúrához kapcsolni a meséket, akkor rejtett fordítást alkalmazunk. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kontextus szerepe eltérő a nyílt (*overt*) és rejtett (*covert*) fordítások esetében. Míg az első esetben kisebb szerepet játszik a célnyelvi kontextus, addig az utóbbiban ennek szerepe jelentős, hiszen a kulturális szűrő alkalmazásához alaposan vizsgálni kell a célnyelvi kontextust, amiben a szöveg majd megjelenik. Mindazonáltal – fejti ki cikkének befejezéseként House – a manapság egyre inkább uralkodó angolszász kultúra és az angol nyelv hegemoniája lassan elmosza a kulturális határokat a nyelvek között, így a rejtett és nyílt fordítások között is kisebb lesz a különbség.

Árulkodó, hogy a három empirikus kutatásra épülő cikk, mely e két bevezető jellegű tanulmányt követi, mind a tolmácsolás különböző fajtáiban

vizsgálja a kontextus szerepét. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a hangzó beszéd fordításakor nagyobb szerep jut a kontextusnak, mint a leírt szöveg esetében. Sőt, ez az egyik megkülönböztető jegye tolmácsolásnak és fordításnak (vö. Szabari 1999: 78).

Mason (2006) egy illegális lengyel bevándorló és a bevándorlási hivatal alkalmazottja közötti tolmácsolt párbeszédet vizsgálja. A relevanciaelmélet és a diskurzuselemzés (discourse analysis) módszereivel kutatja azt, hogy a kialakult (negotiated) jelentés mennyiben függ attól, hogy a fordító milyen kontextuális sejtéseket hallgat el, illetve explicitál a fordítás folyamatában. Mason azt kívánja megvilágítani, hogy a tolmácsolt beszédhelyzetben a kontextus nem előre lerögzített szituációs helyzetek összessége, hanem dinamikusan változó feltételezések sora, amit a beszélők a jelentés megértéséhez felhasználnak. Épp ezért a jelentést sem lehet meghatározottnak tekinteni, azt a beszédben résztvevők alkudják ki.

Robert Setton (2006) tanulmánya Gutt (1991) fordításra kidolgozott relevancia-elméleti rendszerét alkalmazza a szimultán tolmácsolásra. Kontextus helyett a kognitív környezet (cognitive environment) kifejezést használja, és ezen nemcsak a tárgyi-fizikai környezetet érti, hanem a kommunikációban résztvevők hiteit, meggyőződéseit, a közvetlen szöveggörnyezetet, kulturális háttérrel, a kommunikációs partnerről alkotott képet stb. Megállapítja, hogy a szimultán tolmácsolást az teszi lehetővé, hogy a tolmács nem két gondolatrendszert vet folyamatosan össze egymással, és az összehasonlításból adódik ki a saját diskurzusa, hanem saját kognitív környezetét hozzáigazítja a hallgatóság kognitív környezetéhez (például az előzetes informálódással a konferenciáról, ahol tolmácsol), és így ezt a hasonult kognitív környezetet felhasználva érti meg a beszélőt és fogalmazza meg a hallgatóság számára releváns stimulusokat.

Setton maga is elismeri cikke végén, hogy tisztán elméleti jellegű okfejtéséből hiányoznak a példák, konkrét tolmácsolt szövegek. A tolmácsoláskutatás módszertani nehézségeit ismertette mindazonáltal felsorol néhány kísérleti munkát is. Gutt munkásságát említve már jeleztem, hogy elméletét nem tartom szorosan véve a pragmatika tárgyköréhez tartozónak, s ez igaz Setton fent bemutatott tanulmányára is. Tulajdonképpen csak a kontextus/kognitív

környezet fogalma az a szál, amelyen keresztül kapcsolódik tematikánkhoz. Az utolsó tanulmány egy empirikus kutatás ismertetése, amiről a következő fejezetben szólok.

1.3. Empirikus kutatások

Ebben a fejezetben a pragmatikai elméletek által ihletett fordítástudományi empirikus kutatásokat szeretném nagy vonalakban vázolni, a fentebb ismertetett témakörök szerint csoportosítva őket.

1.3.1. Tolmácsolástudomány és pragmatika

Dolgozatom témájához kevésbé kapcsolódik, ezért csak utalnék arra a fentiekben is vázolt tényre, hogy a pragmatika a szóbeliség kutatásában érte el a legtöbb eredményt, és a fordítástudományon belül is elsősorban a szóbeliséghez közel álló területek, a tolmácsolás és az audio-vizuális fordítás területein legelterjedtebbek a pragmatikai megalapozottságú kutatások.

A tolmácsolás kutatási területei közül is kiemelkedik a bírósági tolmácsolás, hiszen ennek sikeressége nagyban múlik a résztvevők közötti kapcsolatok alakulásától. Ennek a témának szentel egész monográfiát például Hale (2004). A szerző a legkisebb nyelvi formulák (például diskurzusjelölők) vizsgálatától kezdve halad az átfogóbb jelenségekig, mint például a hatalom birtoklásának nyelvi megjelenítése a tárgyalás során.

Luis Pérez Gonzalez (2006) a *Journal of Pragmatics* már bemutatott különszámában korpusz alapú kutatásáról számol be, melyet a bírósági tolmácsolásról végzett. A bírósági tolmácsolás rendkívül sok pragmatikai kérdést vet fel, hiszen a tolmácsnak súlyos felelőssége van abban, hogy a bíróság előtt álló személy – tanú vagy vádlott – ugyanúgy érvényre tudja-e juttatni érdekeit, mintha a bíróval egy nyelvet beszélne. A bíró úgy is tekinti, hogy a tanú ugyanazt a kérdést hallotta, amit ő feltett, és a választ is ennek fényében ítéli meg. Pérez éppen ezért a bírói kérdések tolmácsolását vizsgálja spanyol és angol nyelvek között. Kutatása szerint a tolmácsok a spanyolul vonatkozó mellékmondatokkal kifejezett feltételezéseket általában eldöntendő

kérdésekként adják vissza, és ezzel más kontextusba helyezik a bírói megnyilatkozást. A tolmács által feltett kérdés nem ugyanazzal a pragmatikai erővel bír, mint a forrásnyelvi kérdés, és ezért a pillanatról pillanatra kialakult interperszonális jelentés megváltozik. Ezen a példán mutatja be Pérez, miért igazságszerű, hogy a bírósági tolmácsok képzett szakemberek legyenek, ami egyelőre nem általánosan elterjedt Spanyolországban. Tanulmányának központi fogalma a dinamikus kontextus, mert ahogy ezt House is felveti cikkében, ez a kontextusfogalom jobban illeszkedik a tolmácsolás kutatásához, mint az írott fordítás kutatásához.

1.3.2. Beszédaktusok

Galina Porozinskaya (1993) orosz-angol és angol-orosz fordításokban az idéző igék által közvetített illokúciós erő szempontjából elemez irodalmi szövegeket. Hét jellemzőjét írja le az illokúciós erőnek, és azt veti össze, melyik jellemző van meg az eredeti igében, melyik a fordításban. Érdekes tanulmány, mert formalizálni akarja a beszédaktusok kutatását, de megközelítése inkább kontrasztív nyelvészeti, mert függetleníti a kontextustól az eredményeit, egyes, szövegből kiragadott orosz igéket vet össze a megfelelő angolokkal.

1.3.3. Implikaturák

Maria Sidiropoulou (1995) angol újságcikkek (*Newsweek*) görög fordításait elemzi az ok-okozati viszony szempontjából. Elemzéséből kiderül, hogy a fordítás során az implicit ok-okozati viszonyt a fordítók gyakran explicitálják, különösen akkor, ha rövidítenek és információt hagynak ki a szövegből. Sidiropoulou szerint ez egyes esetekben akár a szövegtípus megváltozásához is vezethet.

Mason a *Pragmatics of Translation* című kötet egyik fejezeteként jelentette meg a logikai viszonyok explicitálását boncolgató tanulmányát *Connectives, Ellipsis and Markedness* címmel (in Hickey 1998). Először kontrasztív kutatásokra hivatkozva bemutatja, hogy az „igaz, hogy ... de” típusú ellenérvet tartalmazó struktúrát, amit a legtöbb európai nyelv ismer és használ,

a francia nyelvben gyakran elliptikusan alkalmazzák, azaz a bevezető „igaz, hogy” formula után nem teszik ki az ellentétes logikai kötőszót. Ha a fordítók nem explicitálják ezeket a helyeket, angolul nehezen értelmezhető szövegeket kaphatunk. Ugyanakkor az ellipszis alkalmazása, mivel nagyobb erőfeszítést igényel az olvasótól, jobban bevonja őt az értelmezési folyamatba. Ebből következően az explicitálás változást okozhat a szöveg jelöltségi fokában és az udvariassági stratégiában, amit a szöveg követ.

Serban (2004) már nemcsak néhány szöveget, hanem jelentős korpuszt elemzett. Olyan románról angolra fordított regényeket választott, amelyeket román kiadók fordítottak román anyanyelvű fordítókkal. Kutatásának konkrét tárgya az egzisztenciális előfeltevések vizsgálata a határozott és határozatlan névelők használatán keresztül.

Nézzük Serban alábbi példáját! A *Cele șapte tulnice* című román novella címe szó szerinti angol fordításban *The seven wooden horns*, azaz *A hét fakürt*. A megjelent fordítás azonban az alábbi címet viseli: *Seven Wooden Horns*, azaz elhagyja a határozott névelőt. A két címhez fűződő egzisztenciális előfeltevések eltérnek. Az eredeti elbeszélésben a szerző úgy tesz, mintha mindenki számára ismert tény lenne a hét fakürt léte, és ezzel közös alapot teremt az elbeszélő és az olvasó között. A határozatlanul fordított angol cím ellenben azt implikálja, hogy az olvasó számára ismeretlen ennek a hét fakürtnek a léte, a történet így egy az olvasón kívül álló fiktív világba helyeződik. A kutatás eredményei szerint a korpuszban jóval több elmozdulás található a határozatlanság irányába, mint a határozottság felé, és ez azt mutatja, hogy a fordított szövegek kevésbé alapoznak az olvasóval közös háttérre, kevésbé vonják be a narratívába, összességében eltávolítják a szöveget az olvasótól.

1.3.4. Deixisek

Ugyanezen a korpuszon végezte Ian Masonnel együtt Serban (Mason–Serban 2003) a deixisekre vonatkozó vizsgálatát is. Az idő- és helydeixisek közül azoknak a fordítási viselkedését tanulmányozzák, ahol közelre és távolra mutató szópár áll mindkét nyelvből rendelkezésre. A kvantitatív elemzés azt mutatja, hogy a fordításban az eredetileg közelre mutató névmások jellem-

zően távolra mutatóvá válnak. Az alábbi példában a közelre mutató román *această* névmás helyén az angol *that* áll:

Fsz: Fără această magie, am fi fost pierduți.

[Szó szerint: Without this magic we should have been lost.]

Csz: Without that magic force we should have been lost. (Mason–Serban 2003: 282)

Mason és Serban magyarázata szerint a fordítás ezáltal olyan elbeszélőt kreál, aki már elszakadt azoktól a múltbeli eseményektől, amelyeket elmesél. A történet szerint csodálatos események mentették meg az elbeszélő életét. A román szövegben az elbeszélő azonosul saját elbeszélésével, míg a névmás megváltoztatása miatt szinte megkérdőjeleződik „annak a varázslatnak” a valódisága.

Mivel az ilyen, eltávolító változásokból jelentősen többet találtak, mint az ellenkező irányból, ezért Serban másik tanulmányához hasonlóan itt is eltávolító trendről (distancing trend) beszélnek.

Pollmann (2007) olaszról magyarra fordított szépirodalmi műben vizsgálja a deiktikus elemek fordítási viselkedését. Megállapítja, hogy a fordító nagy százalékban (leginkább a személy- és helydeixisek) esetében elhagyja a deiktikus elemet, és vagy csak igeraggal jelzi a tartalmat (személydeixiseknél) vagy explicitálja azokat ragos főneveket használva (helydeixisek). Pollmann munkája tisztán leíró jellegű, kevés szerepet szán a jelenség értelmezésének és kevésbé vizsgálja a változások hatását a teljes szövegstratégiára.

1.3.5. Szövegjelölők (Discourse markers)

Eddig még nem ejtettünk szót a discourse marker-ekről, amelyeket a magyar szakirodalom szövegjelölők néven emleget, holott ezek a nyelvészeti pragmatikában szintén kiemelkedő témát jelentenek. Ezek olyan szavak, amelyeknek a szemantikai jelentését alig lehet meghatározni, mivel jelentésük nem referenciális, hanem azt jelölik, hogy milyen aktust szándékozik a beszélő beszédművével végrehajtani. Chaume (2004) az angol *now*, *oh*, *you*

know, you see, look, I mean kifejezések fordításait vizsgálja a *Pulp Fiction* című film különböző spanyol nyelvű változataiban: könyv alakban megjelent szövegekben, szinkronizált változatban és a feliratokban.

A részletes elemzés bemutatja, hogy a fordításokban gyakran egyszerűen kimaradnak ezek a markerek, vagy nem pontosan azt a pragmatikai jelentést közvetítik, mint a forrásszövegben, s ettől a szöveg veszít koherenciájából. Mindazonáltal, mint Chaume megjegyzi, a filmek esetében az interperszonális jelentés felfogását nagyban segíti a képi világ, ezért a célszöveg ezen hiányossága nem okoz nagy nehézséget az értelmezésben.

Hasonló kutatást végzett angol-magyar filmfordításokat vizsgálva Polcz Károly (2008). Ő a *why don't you do X* ajánlattevő felszíni szerkezet magyar fordításait elemzi. Megállapítja, hogy a fordított alakok általában direkttebbek a forrásnyelvi alakoknál, és hogy a fordítók csak az esetek felében tudnak be udvariassági elemeket azért, hogy a magyar forma direktségét enyhítsék. Ő is alátámasztja tehát, hogy a fordítók ritkán törekednek tudatosan arra, hogy a szöveg-olvasó viszonyát meghatározó pragmatikai viszonyokat is pontosan visszaadják, ne csak a felszíni grammatikai és lexikai struktúrákat.

1.3.6. Nyelvi udvariasság, metaszöveg

Schäffner a *Pragmatics of Translation* kötet egy fejezeteként politikai beszédek elemzését, s ezekben a „hedges” jelenségét vizsgálja (in: Hickey 1998) Disszertációm 5.3.2. fejezetében magam is részletesen foglalkozom az általam megszorító szavaknak nevezett jelenséggel. Schäffner azonban jóval tágabban értelmezi ezt a fogalmat, mint én. Lakoff (1972) nyomán minden olyan elemet *hedges*-nek tekint, ami a szerző személyes állásfoglalására utal, ami egy állítás igazságtartalmát kommentálja, vagy magát az állítást gyengíti, bizonytalanítja. Két német politikai beszédet és angol fordításukat elemezve megállapítja, hogy a fordítók abbéli igyekezetükben, hogy a tartalmat minél pontosabban és gördülékenyebben adják vissza, gyakran elsiklanak a *hedges*-ek által sugallt jelentések felett. Például egy, az Európai Unió eltérő angol és német látásmódjával foglalkozó német forrásszövegben számos bizonytalanságot, óvatos megfogalmazást sugalló elem szerepel azért, hogy a

brit Európa-politika kritikájának élet elvegye. A fordításból ezek az elemek részben eltűnnek, részben hangsúlytalanabbakká válnak, ezért az, ami a németben sugallt mondanivaló volt, az angolban határozott állításként jelenik meg. Mint Schäffner kifejti, egy ilyen fordítói változtatásnak akár diplomáciai következményei is lehetnek. Ez a tanulmány közelről érinti a disszertációm témáját, egyelőre intuitív, nem rendszerezett módon tárgyalja azokat a jelenségeket, melyek a szerzői szerepekkel összefüggenek.

Hatim és Mason (1996) már bemutatott monográfiájuk egyik fejezetében a feliratozás speciális kontextusában azt vizsgálják, milyen módosulások mutathatók ki az eredeti filmszöveg és a felirat között a nyelvi udvariasságban. Természetesen a pragmatikai értelemben vett udvariasságról van szó, azaz „all aspects of language usage which serve to establish, maintain or modify interpersonal relationship” (Hatim–Mason 1996: 80). Szűkebb elméleti háttérként Brown és Levinson (1987) arcelmélete szolgál számukra. Szövegszerűen összevetették egy francia film (*Un coeur en hiver*, Claude Sautet 1992) szövegét és angol nyelvű feliratozását abból a szempontból, hogy miképpen érvényesülnek az eredeti arcvédő és arcfenyegető aktusok a fordításban. Egy párbeszéd elemzésével a szerzők megállapítják, hogy a fordításban az egyik szereplő más stratégiát követ, mint az eredetiben: ami az eredeti szövegben csak sejtetés volt, az a fordításban explicite megjelenik, így a szereplő arcvédő, konfliktuskerülő magatartása határozottabbá, támadóbbá válik. Egy másik részletben pedig az érvelésstratégiát és a megszorító szavak (hedges) használatát vizsgálják, és szintén kimutatnak eltolódásokat. Ez az esettanulmány az egyik legjobb példa arra, hogyan lehet empirikus módszerekkel elemezni a fordításban végbemenő pragmatikai eltolódásokat.

1.3.7. Reália-kutatások a pragmatika tükrében

A magyar fordítástudományi kutatásokban leginkább a reáliakutatások kapcsán kerül elő a pragmatika szó. Ez véleményem szerint főleg annak köszönhető, hogy 1986-ban a *Fordítás tudománya* (Bart–Klaudy 1986) című szöveggyűjteményben megjelent Albrecht Neubert 1968-as cikke: *Pragmatische Aspekte der Übersetzung*. Ez a tanulmány még a nyelvészeti prag-

matika térhódítása előtt íródott, és valójában inkább kommunikációelméleti gondolatmenet a fordítás mibenlétéről. Nem érinti a fent említett témákat, amelyek ma a pragmatikai kutatások tárgyát képezik, mint például a beszéd-aktusok, deixis, udvariasság-elméletek, viszont több okból is jól használható elméleti keretet nyújt a reáliafordítások kutatásához.

Neubert általános kommunikációs modellje a strukturalista kódolás–dekódolás folyamatára épít. Négy tényezőt különít el: nyelvhasználók (adó és vevő egyaránt), formatívumok, tudati képek és objektív valóság. Grammatikán a formatívumok (nyelvi jelek) közötti kapcsolatot, szemantikán az objektív valóság és a tudati képek közötti viszonyt, míg pragmatikán a formatívumok és a nyelvhasználók viszonyát érti. A pragmatika területéhez sorolja még azokat a tudományterületeket is, amelyeket ma már a szociolingvisztika, pszicholingvisztika vizsgál. A pragmatika az ő megfogalmazásában „arról ad számot, hogy a beszélő és a hallgató nyelvhasználata mögött egyéni szándékok és célok adnak hátteret” (Neubert 1986: 279).

A fordítási helyzetre speciálisan az jellemző, hogy a forrásnyelvi szöveg szerzője még nem számolt a célnyelvi közönséggel, ezért a szöveg megalkotásakor csak a forrásnyelvi kontextus alakítja a jelentést. Ettől az alaphelyzettől Neubert elkülöníti azokat a ritkább eseteket, amikor már a forrásnyelvi szöveg a célnyelvi közönségnek készül (például konszekutív tolmácsolás esetében). A fordítás során a közönség kiszélesedik, a szöveg pragmatikája kiterjed.

A fordítás pragmatikailag először is azt jelenti, hogy a vevők körét bővítjük, hogy pontosabban: potenciális kapcsolatot építünk ki a forrásnyelvi és a célnyelvi beszélők között – és nem a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között. Mégpedig elméletileg úgy, mintha egyáltalán nem volna különbség forrásnyelv és célnyelv között. (Neubert 1986: 280)

Mindez azt jelenti, hogy a fordítás során miközben a fordító – természetesen – megváltoztatja a forrásnyelvi szöveg grammatikáját és szemantikáját, meg kell, hogy őrizze a pragmatikáját, azaz olyan változtatásokat kell véghez-

vinnie a szövegben, amelyek által a szöveg a célnyelven is ugyanúgy működik, mint a forrásnyelven.

Most már érthető, miért helyezi például Valló (2000) a reáliafordítások vizsgálatát pragmatikai keretbe. Hiszen ezek a bizonyos változtatások, amelyeket Neubert emleget, leglátványosabban az erősen kontextus-függő, kultúraspecifikus elemeket érintik. A magyar fordítástudományban nagy hatással van Klaudy (1999: 163) *pragmatikai adaptáció* definíciója is, mely szintén ebben az értelemben használja a pragmatika szót.

Valló egyébként Neubertből kiindulva a nyelvészeti pragmatika jeles alapítóit, Austint, Grice-t, Lakoffot is idézi, főként a drámaszövegeknek az interperszonális kommunikációhoz való hasonlatossága miatt. Az ő elméleteik azonban meglátásom szerint, nem hatottak jelentősen az elemzés módszertanára. Valló kutatását a fordításpragmatikai irányzathoz sorolja, amit így határoz meg: „az eddigi irodalmi vagy nyelvészeti megközelítéssel szemben azokra a fordítói nehézségekre összpontosít, amelyek a kultúrák különbözőségeiből fakadnak” (Valló 2001: 99).

Értelmezésében a fordító feladata, hogy „összhangot teremtsen a forrászöveg által képviselt szociokulturális ismeretanyag, (amire a szöveg utalásai vonatkoznak) és a befogadó kulturális háttérismerete között” (Valló 2000: 38). Megközelítése feladatközpontú, arra keresi a választ, hogyan járnak el a fordítók, amikor kulturális reáliákkal találkoznak.

A fentiekben bemutatott tanulmányokra pedig inkább a leíró szemlélet jellemző, azaz főként azt vizsgálják, milyen pragmatikai változások mentek végbe a fordítás folyamatában – általában olyan jelenségeket vizsgálnak, amelyek nem tudatos fordítói döntések eredményei, hanem mintegy a fordítás „mellékhatásai”.

1.4. Összegzés

Ebből a rövid áttekintésből számomra az derült ki, hogy a nyelvészeti pragmatika eredményei, irányai valóban fontos hozzájárulást jelenthetnek a fordítástudomány számára, noha sok területen még éppen csak, hogy megindultak a kutatások. A bemutatott munkák túlnyomórészt általános jellegűek,

kevés szövegközeli elemzést tartalmaznak, azok is leginkább egy-két szövegre korlátozódnak. Legérdekesebbnek azokat a korpusz alapú kutatásokat tartom, amelyekből valamiféle általánosabb következtetés is levonható, mint például Serban és Mason (2003, 2004) kutatásai.

A pragmatika témái közül legtöbbször a beszédaktusok és az udvariasság-elméletek kerülnek szóba, de úgy tűnik – különösen a beszédaktusok esetében – nem nagyon sikerül olyan konkrét elemzési módszert kidolgozni, ami specifikusan a fordítás következményeit vizsgálná ezen a téren, inkább a kontrasztív kutatások hatása érzékelhető. Az udvariasságelméleti megközelítés inkább alkalmasnak tűnik a fordított szövegek elemzésére. A kontextus témája a *Pragmatics* különszámnak köszönhetően előtérbe került, de mint láttuk, empirikus kutatás csak a tolmácsolás területén van.

A bemutatott tanulmányok közvetlenül nem tárgyalják a szerzői jelenlét, szerzői és olvasói szerepek kérdését, ugyanakkor számos más „címke” alatt találkoztunk olyan írásokkal, melyek érintik ezeket a problémákat. Gondolok itt a deixisek és az implikatívák vizsgálatára, valamint a megszorító szavak elemzésére. Ezek az én kutatásomban a szerzői és olvasói szerepek megnyilvánulásainak egy-egy formájaként jelentkeznek majd.

A nyelvészeti pragmatika olyan tág, rugalmas elméleti és nyelvészeti keret, ami nagyon széleskörű vizsgálódásoknak nyújthat háttérrel, ezért tűnik számomra alkalmasnak arra, hogy fogalmait felhasználva igyekezzem feltárni a szerzői jelenlét és a fordítás összefüggéseit. Minden bizonnyal lehetne ezt a kérdést stilisztikai, esetleg retorikai kérdésként is kezelni (ez utóbbi egyes elemei megjelennek dolgozatomban), úgy látom azonban, hogy a pragmatika ad olyan eszközöket a kezembe, mellyel nemcsak a tudatos szövegalkotásból fakadó jelenségeket, hanem az implicit jelenségeket is fel tudom tárni.

2. fejezet

Éthosz, szerzői hang, metaszöveg

A szerzői jelenlét vizsgálatához használt fogalmak különböző tudományterületeken

2.1. Az éthosz

A retorika tudománya az ókortól foglalkozik azzal, hogyan jeleníti meg önmagát a szónok beszédében, milyen jellemvonásai rajzolódnak ki beszéde által. A retorika elsősorban a hangzó beszéddel foglalkozik, és hagyományosan preskriptív tudomány: a szép, a meggyőző, hatásos beszéd szabályait igyekszik feltárni. Arisztotelész a meggyőzés három eszközének tekinti az éthoszt, a páthoszt és a logoszt (l. Aczél 2001). A logosz a beszéd értelmi vetülete, a páthosz a hallgatóság érzelmeit hivatott felkelteni, az éthosz vizsgálja a szónokról kialakuló képet. Aczél szerint (in: Adamik et al. 2005) a retorikai hármas rendszerek, mint éthosz, páthosz, logosz, vagy az egyszerű, a közepes és a fennkölt stb. a beszélő, a hallgató és a tárgy retorikai beszédhelyzetének történeti paradigmáiként is tekinthetők. Az éthosz megfeleltethető a beszélő szempontjának, a páthosz a hallgatóénak, a logosz pedig a tárgynak. Ugyanez a hármasság jelenik meg a közismert kommunikációs modellekben, például Bühler (1934) és Jakobson (1972) rendszerében.

A szerzői jelenléttel az éthosz fogalma áll közelebbi kapcsolatban, amit Aczél a klasszikus retorika keretein belül a következőképpen definiál:

Az éthosz a beszélőnek szavaiban megnyilvánuló jelleme, a hallgatóság erkölcsi felfogásához viszonyított morális állapota, amely által tetszést vagy nemtetszést vált ki a hallgatóból. A beszédpartner számára az éthosz teremti meg a szavahihetőséget, ez a hozzáértés, az erényesség és a képviselt ügy iránti elkötelezettség kifejezése által jön létre. (Aczél 2001: 48)

Máshol pedig kifejti, hogy „az éthosz nem csupán fogalom, eszköz, hanem jelenség: a hatás, a szándék, valamint a közlő egyén egész jellemének különleges egyvelege” (in: Adamik et al. 2005: 271). Ugyanitt részletesen bemutatja a fogalom történetét.

2.1.1. Az éthosz fogalma a francia analyse du discours iskola szerint

A 20. században több tudományág hozzászól az éthosz kérdéseire, és a maga nézőpontjából módosítja azt. Néhány alapvető állításban azonban ezek a különböző felfogások megegyeznek:

- az éthosz szövegbeli, diszkurzív jelenség; a szövegben konstituálódik, és nem a beszéden kívülálló szerző külső képe
- az éthosz hatni akar, interaktív
- az éthosz egyszerre társadalmi és diszkurzív fogalom, nem lehet az adott szövegtől, szövegkörnyezettől függetlenül vizsgálni (Auchlin 2001).

Amossy (2001) három tudományterület éthoszfelfogását mutatja be.

A szociológia azt hangsúlyozza, hogy az éthosz a külső hatalmi pozíciótól függ. Eszerint a felfogás szerint a nyelvben nincs erő arra, hogy másokat befolyásoljon. A másokra való hatást az biztosítja, hogy az, aki beszél, milyen hatalommal bír. E véleményt vallók (l. Bourdieu 2001) előszeretettel vizsgálnak olyan szövegeket, ahol a hatalom kérdése középpontban van: a média, a politika területéről vett, vagy a feminizmus, szabadságjogok, kisebbségi lét kérdéseit taglaló írásokat.

Az új retorika, Chaim Perelman (Perelman–Olbrechts-Tyteca 1969) és Oswald Ducrot (1984) számára is fontos a szónok kiléte, de az ő gondolatmenetükben már előtérbe kerül a befogadó is, mint aki meghatározza az érvelés stratégiáját és a kialakítandó éthoszt.

[...] all argumentation develops in function with the audience to whom it is addressed and to whom the orator is obliged to adopt himself. (Perelman–Olbrechts-Tyteca 1969: 360 idézi Amossy 2001: 7)

A szónok és hallgatósága közötti interakciót befolyásolja, hogy milyen képet alkotnak egymásról. A szerzőről és a befogadóról kialakított kép nem lehet teljesen egyedi, előzetes tudásra, sémákra épít. Mind a hallgatóság, mind a szónok kategóriákhoz kötött, előregyártott véleményekre, sztereotípiákra is építi a másik félről kialakított képét. Az új retorika ezért megkülönbözteti a szövegbeli és az előzetes éthoszt. Az előzetes (prior) és a diszkurzív éthosz együttműködnek a végleges hatás kialakításában.

A kortárs pragmatikai irányzatokból Amossy a frankofón területek szerzőit, és kiváltképpen a francia *analyse du discours* iskolát emeli ki. Ők elsősorban a nyelvi hatékonyság szövegen belüli tényezőit vizsgálják. A mi szempontunkból is ez a megközelítés a legérdekesebb, ezért ezt részletesebben tárgyalom.

Az *analyse du discours* értelmezése szerint az éthoszt nem tekinthetjük kizárólag a meggyőzés egyik eszközének (Maingueneau 2002), hanem ugyanolyan önálló szintje a szövegnek, mint a nyelvtan vagy a szókincs. A szöveget nem szedhetjük szét „tartalomra” és „formára”, ahogy a kontextust sem tekinthetjük egyszerűen a szöveget kívülről körülölelő, de attól jól elváló társadalmi-kulturális közegnek. „Le texte, c’est la gestion même de son contexte” (Maingueneau 2002: 62). A szöveg számukra tehát aktus, a társadalmi interakciókban való részvétel, ezért nevezhetjük megközelítésüket pragmatikainak. Abban is eltérnek a két korábban tárgyalt irányzattól, hogy adott szövegek mechanizmusait igyekeznek feltárni leíró módon, és nem céljuk az érvelés általánosan érvényes szabályszerűségeit meghatározni. Az éthosz a megnyilatkozás aktusakor mutatkozik meg, nem a nyilatkozat tartalmából

olvasható ki, ezért természetszerűleg a megnyilatkozás háttérében marad. Az olvasónak rá kell éreznie a szöveg éthoszára, ami nem része a szöveg tartalmának, s éppen azért lehet hatékony, mert az egész megnyilatkozást átszövi anélkül, hogy expliciten megjelenne a szövegben. Az éthosz összefügg az identitás, a hitelesség kérdéseivel is. „L’ethos désigne la façon dont le garant du texte désigné par un nom propre construit son autorité et sa crédibilité aux yeux du lecteur potentiel” (Amossy 2009: 9).

Maingueneau (2000) O. Ducrot (1984) alapján a fogalmat kiterjeszti az írott szövegekre is, és a következőképpen definiálja:

Même s’il le dénie, un texte écrit possède en effet un ton qui donne de l’autorité à ce qui est dit. Ce ton permet au lecteur de construire une représentation du corps de l’énonciateur (et non, bien entendu, du corps de l’auteur effectif). La lecture fait ainsi émerger une instance subjective qui joue le rôle de garant de ce qui est dit. (Maingueneau 2000: 80)

Az éthosz az írott szövegekben tehát a hangvételben (ton) realizálódik, vagyis ebben a felfogásban szövegbeli, a szöveg által létrehozott jelenség, és nem egyenértékű a valódi, élő szerzővel, illetve annak hangjával. Ennek a diskurzusbeli személyiségnek is vannak azonban tulajdonságai, amit a szöveg nem elmond, hanem mintegy megvalósít. Például aki sok felkiáltó jelet használ, az ideges természet; a sok idegen szóval, körülményes mondatszerkesztéssel élő szerző tudálékos éthosszal bír; az ellenfél érdemeit elismerő szerző becsületes, elfogulatlan képet alakít ki magáról.

Természetesen megeshet, hogy a szerző által szándékolt éthoszt az olvasó másképpen értelmezi, vagyis a szándékolt éthosz nem feltétlenül azonos a megvalósult éthosszal. Egy bonyolult, sok idegen kifejezéssel fogalmazó szerző tudományos éthoszt szándékol szövegének, míg az olvasó tudálékos, unalmas éthoszú szöveggént értelmezi.

Noha ez az iskola az éthoszt tisztán szövegbeli jelenségnek tekinti, nem tagadja, hogy bizonyos esetekben ezt már megelőzi az olvasói elvárásban egy prediszkurzív éthosz, azaz valamilyen már kialakult, esetleg prototipikus kép a szerzőről, ami befolyásolja a végleges éthosz megvalósulását.

Az éthoszt különböző nyelvi jelenségek elemzésével néven lehet nevezni. Természetesen a szövegtípus szoros kapcsolatban áll vele, hiszen egyes szövegtípusokhoz kapcsolódik egyfajta éthosz. A tudományos dolgozatok éthosza például jellemzően személytelen, elfogulatlan, alapos, tények alapján ítélő ember képét idézi. A tipikus éthosztól való eltérés is a meggyőzés egyfajta eszköze lehet.

2.1.2. Az éthosz fogalmának felhasználása

A francia iskolában nagyon termékenynek bizonyult ez a fogalom. Különböző szövegtípusok éthoszával foglalkoztak: Maingueneau (2000) népszerűsítő szövegtípusokon (textes de communication – ez alatt reklámszövegeket és népszerűsítő újságcikkeket ért), filozófiai és irodalmi szövegeken vizsgálódott. Az iskola legújabb célkitűzése, hogy összeegyeztesse az irodalmi szövegek irodalmi és nyelvészeti megközelítését. Meggyőződésük szerint a diskurzuselemzés olyan eszközt ad az irodalomtudomány kezébe, amivel nemcsak a nyelv működéséről, hanem az irodalmi művek hatásmechanizmusáról is új dolgokat tudhatunk meg (Maingueneau 2004).

Az iskola egyik legfrissebb kiadványa, az *Argumentation et Analyse du Discours* elektronikus folyóirat 2009-es tematikus száma szintén az irodalomelmélettel határos kérdéseket boncolgat: *Images d’auteur et éthos discursif* (Szerzői kép és diszkurzív éthosz) címet viseli. Bokobza Kahan (2009) bevezetőjében felvázolja a szerző, szerzői kép fogalmának történetét az irodalomkritikában. A kötet az éthosz fogalmát ajánlja a Barthes-ot követő anti-intencionalista és a hagyományosabb felfogású intencionalisták közötti ellentét áthidalására. Az általuk kidolgozott éthosz fogalma ugyanis túlmutat a túlságosan pszichologizáló „mit gondolt a szerző” típusú elemzés korlátain, de figyelembe veszi annak a társadalmi képnek a visszahatását a mű értelmezésére, ami a szerző körül az irodalmi díjak, médiaszereplés által kialakul. Ez a téma olyan területekre visz, ami már nem tartozik szorosan a mi vizsgálatunkhoz, de érdemes néhány aspektust figyelembe vennünk. Az egyik a szerzőség hármas közege: a biografikus, a társadalmi és a szövegbeli. Az irodalmi diskurzus olyan intézményesített diskurzus, ahol a művek eredetiségéért a

szerző neve felel. Michel Foucault híres esszéje (1969/1981) nyomán ezt a gondolatot sokszorosán továbbgondolták az irodalomtudományban. (l. Bokobza Kahan (2009) összefoglalója, ill. magyarul: Fogarasi–Odorics 1998). A publicisztikai szövegek esetében a szerző nevének kisebb a jelentősége, a biografikus tényező szinte teljesen elhanyagolható. A társadalmi aspektus sem annyira a névhez kötődik (bár néhány publicista irodalmi szerzőkkel egyenértékű ismertségre tesz szert), hanem az orgánumhoz, ami a szöveg hiteltét biztosítja. A szövegbeli szerzői kép működése viszont hasonlatos mind az irodalmi, mind a publicisztikai szövegeknél.

Most már, hogy elméletileg felvázoltuk az éthosz fogalmát, nézzük meg, milyen konkrét nyelvi jelenségek vizsgálatával kerülhetünk közelebb egy-egy szöveg éthoszához.

Maingueneau (2000) az alábbi területeket jelzi:

- Személyes névmások használata: Maingueneau élesen elkülöníti az első és második személyű névmásokat a harmadik személyűektől (Benveniste 1966 alapján). Az első és második személyű névmásokat a *personnes*, azaz személy kategóriába sorolja, mivel ezek részt vesznek a kommunikációs aktusban, míg a harmadik személyűek nem, ezért ezek a *non-personnes* (nem-személy) kategóriába tartoznak. Az éthosz szempontjából a személyek vizsgálata érdekes. Különleges esetet képvisel a franciában az *on* általános névmás, ami ugyan grammatikailag nem személy, mégis csak emberekre utalhat, és tulajdonképpen az összes személyes névmás helyett állhat.
- Modalizáció: a szerzői hang legközvetlenebb megnyilvánulási formája. Mindazon elemek ide tartoznak, melyek állításokat kommentálnak, például feltételes móddal, módosító szavakkal, mellékmondatokkal a szerzői hang véleményét közvetlenül tükrözik.
- Deixisek: személy, idő és helydeixisek. Maingueneau két elkülönülő szövegszerkesztési módot különböztet meg. A *plan embrayé* (azaz viszonyított szerkezetű) és a *plan non-embrayé* (abszolút szerkezetű) szövegeket. A két szerkesztési mód abban különbözik egymástól, hogy a

szövegen belül az időviszonyokat a kimondás idejéhez képest határozza meg a szerző, vagy attól teljesen függetlenül. A viszonyított szerkezetű szövegekben szerepelnek a szövegen kívüli világra vonatkozó deixisek, míg az abszolút szerkezetűekben nem, és ez a tény meghatározza a használható igeidőket is. A franciában ugyanis a befejezett múlt időnek két formája van, a *passé composé*, mely a jelen idejű ragozott segédige és a múlt idejű melléknévi igenévből áll, és a saját ragozással bíró *passé simple*. Hagyományosan úgy tanítják, hogy a *passé simple*-et csak írásban és magas presztízsű szövegek esetében használjuk, míg a *passé composé*t minden többi esetben. Maingueneau amellett érvel, hogy a megoszlás valójában az alapján történik, hogy a szöveg a kimondásának idejéhez és helyéhez viszonyított-e (azaz *plan embrayé*t alkalmaz-e), vagy a kimondásának idejétől és helyétől független idő- és helyviszonyokkal él-e, amely esetben a *passé simple* a használatos.

Két egyszerű példával illusztrálom a kétfajta szerkesztési módot. Abszolút szerkezetű szöveg a következő: *Pierre était désespéré. La veille il alla voir sa tante.* [Pierre el volt keseredve. Előző nap meglátogatta nagynénjét.] Itt az *il* nem tekinthető valódi deixisnek, mert nem a szövegen kívülre utal, hanem a szöveg egyik előző elemére (Pierre). A használt igeidő a *passé simple*, illetve az *imparfait*, mely mindkét szerkesztési móddal kompatibilis. Viszonyított szerkezetű szöveg az alábbi: *Je suis désespéré. Hier je suis allé voir ma tante.* [El vagyok keseredve. Tegnap meglátogattam a nagynénémet.] Itt a személyes névmások és az időhatározók csak a kontextusban értelmezhetők, a használt igeidők a jelen és a *passé composé*.

- Polifonikus szerkezet: A bahtyini fogalmat úgy értelmezi ez a szövegelemzési iskola, mint a szövegben megjelenő, a szerzői hangtól különböző hangok jelenlétét. (Maingueneau 1993: 75). Azért, amit ezek a hangok „mondanak”, a szöveg általános szerzői hangja nem feltétlenül vállalja a felelősséget. Számos szövegszerkesztési jelenséget ide sorolhatunk, a közvetlen idézettől kezdve egészen az iróniáig. Nyelvileg a közvetlen idézőbeszéd, a függőbeszéd, a *discours indirect libre* (szabad

függőbeszéd), az idézőjelek, a kiemelések, a zárójelek használatának elemzése tartozik ide.

Ezekről a területekről részletesebben a 5. fejezetben, a korpusz elemzésekor fogok szólni.

2.2. A szerzői hang

Irodalmi szövegek elemzésekor, irodalomkritikában a szerző hangja, hangvétele körülbelül a szerzői stílus szinonimája, és nem feltétlenül terminus értékű kifejezés. Ilyen értelemben használja például Keresztesi József (2008) Németh Gábor novellagyűjteményének kritikájában:

A tejszínről első pillantásra vegyes műfajú kötet, kisesszék, alkalmi szövegek, önéletírás-féleségek, József Attila-parafrazis. Mégsem hat alkalmilag egybegyűjtött anyagnak, mert legalább két dolog erősen összetartja: a hang és a figyelem. A több regiszterben mozgó, egyszerre pontos és ironikus szerzői hang, illetve az a koncentráció, amellyel Németh Gábor megközelíti a mindenkori tárgyát – pontosabban amellyel a mindenkori tárgy mellett e mindenkori megközelítést is a szöveg témájává teszi. (Keresztesi 2008: 18)

2.2.1. A szerzői hang fogalma Bahtyinnál

Átgondolt szaktudományi fogalommá elsősorban Bahtyin (1979/1985, 1986) óta vált a kifejezés, ma a narratológia egyik középponti fogalma. Bahtyin írásai a nyelvfilozófia, irodalomelmélet, irodalomkritika tárgykörében mozognak, munkásságára nyelvészek és irodalmárok egyaránt visszanyúlnak.

Bahtyin 20-as, 30-as években kifejtett és főként a 70-es években megjelent gondolatai a pragmatika előzményének is tekinthetőek. Számára ugyanis a nyelv csak a megvalósuló megnyilatkozásokon keresztül lép be az életbe, és olyan mögöttes tartalmakat hordoz, melyek a nem-verbális élethelyzetből fakadnak. A beszéd folyamata minden résztvevő aktív részvételét igényli. Bahtyin kritizálja a beszélő-hallgató sémát mereven értelmező iskolákat, ahol a

beszélőnek aktív, a hallgatónak csak passzív, befogadó szerepe van. Szerinte a beszélőnek aktív megértéssel kell részt vennie a beszéd folyamatban, azaz egyetértését, egyet nem értését jeleznie, a hallottakat alkalmaznia, teljesítenie kell. Ezek a gondolatok nagyon hasonlóak Austin (1962/1990) beszédaktus-elméletéhez, vagy akár a Grice (1975/1997) leírta együttműködési elvhez. Bahtyin így fogalmaz: „Az élőbeszéd minden megértése aktív válasz, bizonyos fokig és formában minden megértésből kikandikál a válasz” (Bahtyin 1986: 371).

Bahtyint azonban nem a nyelv és igazság egymáshoz való viszonya foglalkoztatta, mint Austint, hanem a nyelvi működés általános modellje, illetve az emberi viszonyok nyelvi megnyilvánulásai. Ezért utalnak Bahtyinra azok is, akik a hagyomány, műfaj és intertextualitás kérdéseit boncolgatják: „egyetlen ember sincsen, aki elsőként beszélne, elsőként törné meg a mindenség örök csendjét” (Bahtyin 1986: 372).

Elmélete megteremti a harmóniát a beszélői szándék és hallgatói értelmezés között is, a szerzői szándék mindenhatóságát korlátozza nála a hallgató aktív megértése, az aktív megértésnek (interpretációnak) pedig keretet nyújt a szerzői szándék, ezzel elkerüli egyik vagy másik tényező túlzott hangsúlyozását, amit például Eco (1995) még az 1990-es években is elérendő célként jelöl meg narratológiájában.

Ebben az aktív megértési folyamatban körvonalazódik a szavak jelentése is. Önmagukban a szavak semleges jelentésűek, expresszivitásukat a megnyilatkozásban nyerik el. Ezt hívja Bahtyin a nyelv semleges, senkihez sem tartozó szavának. A minket körülvevő beszéd folyamatokból tanuljuk a szavakat, mások idegen szavát, és ezekből válogatjuk saját szavainkat, melyeket egy-egy megnyilatkozásban használunk. Az újabb kori Bahtyin értelmezések (l. Bezeczky 2001) egyetértenek abban, hogy Bahtyin „szó” (szlovo) terminusa tulajdonképpen diskurzusként értelmezendő.

Beszédünk, vagyis összes megnyilatkozásunk (ide értve a műalkotásokat is) tele van idegen szavakkal, amelyek idegenség foka vagy sajátta váltsága, tudatossága és körülhatároltsága egymástól sokban különbözik. (Bahtyin 1986: 401)

Minden megnyilatkozás tele van más megnyilatkozások tükörképeivel és visszacsengéseivel, s ezeket a beszédkapcsolat szférájának közössége fűzi össze egymással. (Bahtyin 1986: 404)

Ezek a gondolatok vezetnek el a dialógus és a polifónia fogalmaihoz. Bezecsky (2001) kifejti, hogy Bahtyinnál a dialogikusság nemcsak egy módja a nyelv működésének, hanem tulajdonképpen olyan, mindent átható magyarázó elvvé válik, ami már-már egyetemes jelenség:

A dialogikus viszony sokkal tágabb jelenség annál, hogysem elérné a kompozicionálisan kifejtett dialógus replikái közötti viszony határain belül; szinte egyetemes jelenség, amely áthatja az egész emberi beszédet és az emberélet minden viszonyát és megnyilvánulását, általában véve mindazt, aminek értelme és jelentése van. (Bahtyin 1976: 78)

Bahtyin gondolatait a ma ismert pragmatikai kérdésfeltevésekkel és a fordítás kérdéseivel a kontextusnak tulajdonított fontosság is rokonítja. Számára a nyelven kívüli helyzet nem csak „körete” a megnyilatkozásnak, hanem beléhatol, és alapjában meghatározza a megnyilatkozás mikéntjét. „A beszédhelyzet behatol magába a megnyilatkozásba, és jelentésállományának nélkülözhetetlen alkotórészévé válik” (Bahtyin 1985: 20). A kontextus legfontosabb tényezőjének pedig – a fizikai környezet, előzetes tudás előtt – az emberek közösségét tekinti, akikkel az adott megnyilatkozás összefűz bennünket. A kontextus része tehát társadalmi, közösségi beágyazottságunk is. A megértésnek feltétele, hogy a beszélők „egy családhoz, egy szakmához, egy osztályhoz, valamilyen egyéb társadalmi csoporthoz, s végül egy korszakhoz” tartozzanak (Bahtyin 1985: 21).

A megnyilatkozásba, annak mögöttes jelentéseként csak az épülhet bele, amit mi, az összes beszélő tudunk, látunk, hallunk, szeretünk, amiben mi, valamennyi beszélő egyek vagyunk. A mögöttes jelentés feltételez egy olyan közösséget vagy csoportot, amelynek közös és objektív értelmezési és értékelési horizontja van, melyet a szóban forgó beszélők (a csoport tagjai) sajátjuknak vallanak. Ezek határozzák meg a szavak megválogatását és a verbális

megnyilatkozás egész formáját. Tiszta formában az intonációban jutnak kifejezésre. Az intonáció teremti meg az összefüggést a szó és annak nem-verbális környezete között: „az intonáció a szót mintegy átlendíti saját verbális határain” (1985: 23). Az intonáció fogalmával pedig visszacsatolunk a hanghoz, ami egyedít, sajátta tesz.

Bahtyint leginkább a hős és a szerző viszonya szempontjából érdekelte a hang. A hős gondolatait a hős hangja hordozza, a hős pedig a bahtyini poétikában nem a szerző énjének visszfénye, hanem autonóm figura, ugyanakkor nem is teljesen egyéni, hiszen hangjából kihalljuk egy társadalmi réteg, egy közösség hangját (l. Rabaté 1997).

Mindebből a mi számunkra a legfontosabb, hogy a gondolatokat egy hang hordozza. Ez a hang azonosítja a szövegből kirajzolódó szerzőt, a fordításban pedig egy más nyelven kezd beszélni, és megváltozhat. (Személyes élményem, hogy egyik gimnáziumi magyar anyanyelvű tanáromat hónapokkal azután hallottam először magyarul beszélni, hogy minket elkezdett franciául tanítani, s meglepődve hallottam, hogy magyarul mélyebb a hangja, mint franciául.)

Milyen konkrét viszonyokban azonosíthatjuk ezt a hangot Bahtyin szerint? Az irodalmi mű stílusa – mely tehát a szerző, a hős (a tartalmi elem) és a befogadó dialogikus kölcsönviszonyából építkezik – függ a szerző és a hős közötti társadalmi viszonytól – ennél a pontnál Bahtyin az azóta nyelvi udvariasság kérdéskörébe utalt jelenségekre hívja fel a figyelmet, elemzi például a különböző megszólítási formákat, azt, hogy a szerző mennyire azonosul vagy tart távolságot hősetől. Nyilvánvaló a személyes névmások használatában megnyilatkozó viszonyrendszer fontossága: a különböző lehetőségeket később a narratológia bontotta ki (a perszonális és imperszonális elbeszélésről részletesen l. Tátrai 2002). Ha ezt az elképzelést visszavezetjük a nem irodalmi szövegekhez, akkor is értelmezhetőek ugyanezek a viszonyok, mint a szerzői hozzáállás, attitűd kérdései. Szerző és hős (illetve tartalom) viszonyába beleszól az olvasó (befogadó) aktív megértése is. Ezen értendő a befogadó hozzáállása a szerzőhöz, illetve a hőshöz: azonosul vele, vitatkozik vele, alárendelt viszonyban van vele stb.

Bahtyin is leszögezi, hogy nem a fizikai valójában létező szerzőre és befogadóra gondol ezekben az eszmefuttatásokban, hanem a szövegben konstituálódó szerzőre és befogadóra:

Hangsúlyozzuk: a szerzőt, a hőst és hallgatót mi sosem a művészi eseményből kiemelve nézzük, számunkra csak úgy és annyiban érdekesekek, ahogy és amennyiben behatolnak a művészi befogadásba [...] Eleven erőnek tekintjük őket, amelyek meghatározzák a formát és a stílust, és az avatott befogadó számára világosan érzékelhetők. [...] csupán azt a hallgatót vizsgáljuk, akivel maga a szerző számol, aki felé a mű irányul. (1985: 40)

Bahtyinnál tehát szinte az összes elméleti alapgondolatot megtaláljuk, amire munkámat alapozom: a szöveg mint interakció gondolatát, a szerző és befogadó diskurzusbeli alakjának létét, ezek meghatározó jelentőségét az értelmezésben és a szöveg hangvételésében; a kontextus mint társadalmi közeg fontosságát az értelmezésben; a szöveg alapjául szolgáló szerzői hang tételezését, valamint azt a gondolatot, hogy e hang többszólamúvá válhat.

2.2.2. A fogalom továbbélése a narratológiában

A szerzői hang a narratológiának is egyik központi fogalma. A narratológia szempontjából az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a narrátor hangját elkülönítse a szerző hangjától, illetve ezeknek egymáshoz való különböző viszonyát leírja. A narrátor hangjához (*Ki beszél? Ki mondja el az elbeszélést?*) közel áll a nézőpont fogalma, mely a *Ki lát? Kinek a nézőpontjából láttatja az elbeszélő az eseményeket?* kérdésekre válaszol.

Eco három entitást különböztet meg: a életrajzi szerzőt, a történet elbeszélőjét és a mintaszerzőt. Ez utóbbi „az a névtelen hang” (Eco 1995: 24), ami az elbeszélővel „elmondhatja” a történetet. Az Eco-féle mintaszerző az olvasás során bontakozik ki előttünk, és „egy elbeszélői stratégiában nyilvánul meg, utasítások sorozatában, amelyeket sorozatosan kapunk meg” (Eco 1995: 26).

Amikor Eco konkrét példát hoz a mintaszerzőre, szintén a hang kifejezést használja: „A mintaszerző az a hang, amely kedvesen – máskor dörgedelmesen

vagy csúfondárosan – beszél hozzánk, s maga mellé akar állítani minket” (uo.). Ez utóbbi gondolatban már ott van a retorikai meggyőzés képze is, közel járunk tehát az éthosz fogalmához.

A narratológiában hatalmas szakirodalma van a szerző – narrátor – implikált (vagy virtuális) szerző megkülönböztetésére kidolgozott rendszereknek. Ez utóbbi ágens, mely a szerzői hangnak felel meg, sokféle elnevezéssel bír. A legelterjedtebb Booth (1961) implied author terminusa, ami nála csak a valós szerzővel áll szemben, és tulajdonképpen a szerző és a narrátor elkülönítésére szolgál. Követői azonban (Iser 1974, Eco 1995) sokeleművé növelték ezt a rendszert. Genette (1983) feleslegesnek tartja, hogy túl sok narratív ágenst különböztessünk meg, de a szövegbeli hangból kirajzolódó szerzői képet, szerepet ő is a tudatos szerzői stratégia eredményének tekinti.

A narratológia elbeszélő, narratív szövegekkel foglalkozik, de a szerzői hang más műfajú szövegekben is jelen van.

2.2.3. A szerzői hang az oktatásmódszertanban

A szerzői hang terminus megjelenik az oktatásmódszertani, közelebbről pedig az angolszász „írástudományi” tanulmányokban. „The idea of ‘voice’ is very popular in discussion of writing and learning to write” (Clark–Ivanic 1997: 151). Az idegennyelvű fogalmazás oktatásmódszertanának kutatói szorosán együttműködnek a szövegnyelvészettel, például a műfajkutatással, valamint a kontrasztív retorikával.

Ezeket a kutatásokat a következők jellemzik: 1. leíró jellegűek ugyan, de távlati céljuk a hatékony fogalmazás oktatása; 2. szinte kizárólag angol nyelvű fogalmazásra vonatkozóan tesznek megállapításokat; 3. elméleti háttérül a pragmatika és a szövegnyelvészet szolgál számukra.

A hang/szerzői hang terminus mellett jelentős szerepet kap az autoritás fogalma is (Hyland 2002, Károly 2009a, 2009b). Ezeket a kutatókat nem érintette a barthes-i kétely a szerzőség tekintélyét illetően (Barthes 1968/1999), hiszen perspektívájuk egészen eltér az irodalomtudományétól. Náluk a fő cél az angol tudományos nyelv elsajátításának elősegítése, aminek egyik kulcsmozzanatát a hiteles szerzői hang kialakításában látják, ami által tekintélyt

tudnak adni annak, amit leírnak. Kutatásaik egyik közelebbi célja, hogy lerombolják azt a tévhitet, hogy az angol tudományos nyelv teljesen személytelen. Ők is felfedezik, hogy nem opcionális a szerzői hang jelenléte, az írás folyamán mindenképpen elhelyezzük magunkat valahol a hangtípusok között. Számukra a hang egy társadalmi csoportba való tartozás kifejezésének eszköze, ami az írás során – ahol a beszélő fonetikai, prozódiai és fizikai sajátosságai nem érvényesülnek – nyelvi választásokon keresztül valósul meg. Ivanic és Camps (2001) szerint három szinten pozicionálja magát a szerző (Halliday 1985 kategóriái alapján):

- ahogyan a világot ábrázolja (ideational positioning)
- ahogyan viszonyul az olvasóhoz (interpersonal positioning). Ennél a pontnál azt vizsgálják, mennyire szólal meg tekintéllyel, magabiztosan vagy éppen bizonytalanul, más nézőpontokat is elismerve.
- ahogyan a jelentést szöveggé alakítja (textual positioning).

Ebből a három komponensből épül fel a szerzői hang. Miért a hang terminus mellett döntenek a szerzők? Az élőbeszédben is a hang az egyik tényező, ami azonosítja a beszélőt a kommunikációs partner számára. Gondoljunk például arra, milyen szívesen játszanak a gyerekek „Kipp-kopp kopogok, találj ki, hogy ki vagyok”-ot. Sőt, a szociolingvisztika is megállapítja, hogy a hanghordozásunk, kiejtésünk által soroljuk magunkat és egymást egy-egy nyelvi közösségbe, nyelvjárásba, szociolektusba (l. Labov 1963). Az írás során a fizikai hang nincs jelen, de finom nyelvi jelzések révén a fizikai hanghoz hasonló módon azonosítjuk önmagunkat. Ez az önreprezentáció adott kulturális kereteken belül zajlik, azaz nem teljesen szabadon választjuk meg hangunkat, hanem kulturálisan adott készletből válogatunk. A hang írja be a szöveget egy diskurzusközösségbe vagy egy műfajba, és viszont. A diskurzusközösség vagy műfaj felkínál egy hangot, amit a szerző sajátjává tesz vagy elhatárolódik tőle. Látható, hogy ebben a felfogásban a hang fogalma nem annyira retorikai, azaz tudatos választás eredményeként alkalmazott meggyőzési mód, mint inkább egy önkéntelen, az identitásból fakadó következmény.

Ennek ellenére a szerzők hisznek abban, hogy – második nyelvű fogalmazáskor – a kíváncsnak tartott (a megcélzott diskurzusközösség által, például a brit egyetemi közösség által elfogadott) hangot el lehet sajátítani.

Ivanic és Camps (2001) azt is fontosnak tartják, hogy saját hangfogalmukat elkülönítsék egy olyasfajta értelmezéstől, ahol a hang csak a szövegben explicite megjelenő szerzői véleményeket, ideológiát jelenti. Az általuk vizsgált hang az önreprezentáció eszköze, és ezért minden szöveg inherens tulajdonsága. Ivanic máshol (Clark–Ivanic 1997) a szerzői hangot mint formát a szövegből kirajzolódó én-nel (discoursal self) azonosítja. Ebben a nagyobb távlatú rendszerben a szerzői önazonosságot három elemre bontja: az életrajzi, a szövegbeli és a szerzői énre. Az életrajzi én, az empirikus szerző élettörténete, tapasztalata meghatározhatja a szerző hozzáállását egy témához, a szövegbeli én az a hang, az a kép, ami a szöveg stílusából rajzolódik ki, a szerzői én pedig a tekintély, az autoritás fokával jellemezhető, azaz a szerzői hang tartalmi vetületét fedi.

Hogyan vizsgálja Ivanic és Camps (2001) konkrétan ezt az összetett, és látens jelenséget?

Első lépésben azt elemzik, milyen a viszonya az adott szerzőnek a szöveg témájához, valamint a tudás kialakulásának folyamatához, illetve hogy ezeket a viszonyokat milyen nyelvtani formák segítségével fejezik ki. Például ha az ismereteket, amit közlések, a szerző egyetemes tudás részének tekinti, akkor az univerzális jelent használja, nem modalizálja az igét, amit használ, állapotokat, tényeket közöl, nem utal a gondolkodás, a kutatás, az írás aktusára, és nem személyekként utal a tudás forrásaira. Más valaki a tudást empirikus folyamatként ábrázolja, mint ami a kutatás, a gondolkodás folyamán alakult ki. Ennek pozitívista változata személytelennek tekinti ezt a folyamatot, ami közreműködők nélkül alakul. Ez jellemzi a legtöbb tudományos munkát. Nincs bennük e/1-es referencia, a kutatásra, gondolkodásra utaló igék személytelen szerkezetekben szerepelnek, művekre és nem személyekre hivatkoznak. Ennél szubjektívebb az a hozzáállás, ahol a szerző a tudást mint saját személyes kutatásainak eredményét mutatja be, saját munkákra hivatkozik. A másik végpont pedig az, ahol a tudás megélt tapasztalatból származik.

A második szempont, az olvasókhöz való viszony elsősorban a névmások használatából, illetve a modális elemek milyenségéből derül ki. Ennél a pontnál a fő kérdés az, hogy a szerző mennyire tekinti önmagát a tudás hiteles forrásának, milyen autoritással szól az olvasóhoz. A kategorikus jelen idejű igék használata, a tény, hogy valaki ritkán utal más szerzőre, más munkára, azt sugallja, hogy nincs benne kétely, magabiztos. Ezt olyan módosítószók is erősíthetik, mint *nyilvánvaló*, *egyértelmű*, *világos* stb. A magabiztosság hiánya ugyanezen nyelvi kategóriákban nyilvánul meg: a módosítószók bizonytalanságot sugallnak, az állítások feltételes módon szerepelnek: *azt mondhatnánk* stb.

A személyesség–személytelenség foka is a szerzői hang interszónális szintjének megnyilvánulása. Azonban nem jelenthetjük ki egyértelműen se azt, hogy a személytelen fogalmazásmód autoriter hangot hordoz, se azt, hogy a személyes mód bizonytalanságot sugall. Tang és John (1999) az „én” használatának hat típusát különíti el, s ezek a típusok a szerzői énről jellemző magabiztosság hat szintjének felelnek meg. A személyes fogalmazás ugyanis egyrésztől leszűkíti az állítás érvényességét, (ha valamit *én gondolok*, akkor az még nincs feltétlenül úgy), ugyanakkor kifejezheti azt a meggyőződést is, hogy „jogom van megnyilatkozni ebben a kérdésben, hangot adhatok véleményemnek”.

Tang és John (1999) szerepeket tulajdonítanak a tudományos szövegekben megjelenő *én*-eknek. Ezek a szerepek különböző tekintéllyel bírnak. A leggyengébb tekintélyű *én* szerep a reprezentatív *én*, ahol az egyes vagy többes számú első személy az egész diskurzusközösségre utal. Ennél erősebb az *én mint idegenvezető*, ahol az egyes szám első személyű hang az olvasót mintegy kézen fogva végigvezeti a tanulmányon. Ebben az esetben az *én* hangja főleg a szöveg szervezettségére vonatkozóan nyilatkozik, és gyakran többes számot használ: *Most vizsgáljuk meg azt a kérdést...* Ehhez a szerephez hasonlít, de annál erősebb autoritással rendelkezik az *én mint építész* szerep. Ilyenkor a szerzői hang nemcsak végigvezet egy rajta kívül álló tanulmányban, hanem mint a tanulmány szervezője, felépítője ábrázolja önmagát. Az építész tehát már vállalja az általa alkotott szövegért a felelősséget. Ennél még öntudatosabb az az *én*, aki a kutatási folyamat irányítójaként ábrázolja

önmagát. Ilyen mondatok jellemzik ezt a szerepet: *Az adatok, amiket összegyűjtöttem, . . .* Az autoritási skála végpontján a *véleményalkotó én* helyezkedik el Tang és John rendszerében. Ebben az esetben az én úgy ábrázolja önmagát, mint aki a hivatkozott szerzőkkel azonos szinten áll, ugyanolyan joggal jelent ki valamilyen állítást, mint azok. Korpuszuk vizsgálatakor – egyetemi hallgatók írásait elemezve – Tang és John természetesen megállapítják, hogy egyazon szövegben belül is keveredhetnek ezek az én-típusok.

A szerzői tekintély foka meghatározza az olvasóhoz fűződő viszonyt is. A magabiztosabb hangvétel az olvasót önmagánál alacsonyabb szintre helyezi, míg a bizonytalanabb hangvétel távolságtartóbb viszonyt épít ki az olvasóval. Az egyenlőség egyik eszköze a többes szám első személy használata lehet, de ebben az esetben gyakran ambivalens, hogy inkluzív vagy exkluzív többséről van-e szó.

Visszatérve Ivanic és Camps (2001) osztályozásához, a szerzői hang harmadik szintje a szövegszint. Ez tulajdonképpen a szorosabb értelemben vett stílusnak: a mondatok hosszúságának, bonyolultságának, terminusok gyakori szerepeltetésének vagy közérthetőségre való törekvésnek a vizsgálata. Ivanicék olvasóbarát stílusnak nevezik, amikor a tudományos szöveg sok fogódzót kínál az olvasónak a szöveg értelmezésében.

Akárcsak az én-típusok rendszerezésekor, ennél a vizsgálatnál is arra a következtetésre jutnak a szerzők, hogy a szövegekre vegyes hangvétel jellemző. A heterogén jelleg több okra vezethető vissza, lehet tudatosan vállalt stratégia, de fakadhat a szerző ambivalens hozzáállásából, illetve a nem kellően tudatosított fogalmazási módok keveréséből. Az oktatás szempontjából a tudatosítás tűnik tehát a legfontosabb elérendő célnak.

2.3. A metaszöveg

2.3.1. A metaszöveg terminus története

Hasonló kérdésfelvetésekre igyekeznek választ adni azok a kutatók, akik – szintén didaktikai „írástudományi” nézőpontból – vizsgálják és rendszerezik a metaszöveget. Hyland 2005-ös monográfiája összefoglalja a témában

eddig elért eredményeket. Alábbiakban az ő munkáira alapozva ismertetem a metaszőveg fogalmát.

A metaszőveg (metadiscourse) terminus nagy múltú, és éppen ezért többféle értelmezésben használták már. A szó szerinti jelentése *szöveg a szövegről*: a közös alap a különböző felfogásokban az a gondolat, hogy a szövegekben elkülöníthető egy propozicionális és egy kommentárszerű aspektus. Emögött felfedezhetjük az austini alapvetést, hogy a nyelv nemcsak állít valamit a világról, hanem általa különböző cselekedeteket is végbe viszünk. A metaszőveg azokra a szövegfunkciókra utal, melyek a szövegszerveződésre vonatkozó iránymutatásokat, a szerzői hozzáállást, az olvasóhoz való odafordulást segítik elő.

Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy vajon a propozicionális és a kommentárszerű metaszőveg aspektus mennyire különíthető el egymástól és milyen viszonyban állnak egymással. Hyland (2005) külön fejezetben igyekszik bizonyítani, hogy a metaszőveg nem tekinthető se másodlagos szövegnek a propozicionális tartalmat hordozó elsődleges szöveghez képest (ami Crismore és Farnsworth 1990 álláspontja), se a jelentés önálló síkjának, amit ha leválasztunk a szövegtestről, akkor a propozicionális tartalom érintetlen marad. (Ezt a nézetet képviseli Vande Kopple 1985.) Amennyiben a szöveget nem állítások sorozatának, hanem kommunikációs aktusnak tekintjük, akkor egy-egyben kell kezelnünk a szöveg „tartalmi” és metafunkcióit. Ezt mutatja be Hyland két tartalmilag elvileg azonos szöveg egymás mellé helyezésével, ahol a metaszővegek jelentősen eltérnek egymástól, és ezáltal a szövegek teljes jelentése is megváltozik. Számára tehát a metaszőveg nem külsődleges, felszíni jellemzője a szövegnek, hanem lényegi, jelentést hordozó alkotóeleme. Természetesen könnyű belátni Hyland igazát, ugyanakkor pont ez a belátás nehezíti meg, hogy a metaszőveg-kutatások olyan metodológiai szigorral és tudományos alapossággal elvégezhetőek legyenek, mint azt az e tárgyban publikáló szerzők szeretnék.

Hyland maga is felhívja a figyelmet az ellentmondásra:

While this schema offers a comprehensive and pragmatically grounded description of the data, no taxonomy can do more than

partially represent a fuzzy reality. The imposition of discrete categories on the fluidity of actual language use inevitably conceals its polypragmatic character. (Hyland 1998: 8)

Ennek ellenére Hyland 2005-ben egész monográfiát szentel a kérdésnek, és finomítja az 1998-as cikkében bemutatott (és a fenti idézetben korlátait is belátó) taxonómiáját. Ezt a 2005-ös rendszert használok fel én is fordítások elemzésére, jóllehet számomra talán még fontosabb, mint Hyland számára annak hangsúlyozása, hogy a vizsgált jelenségek „fuzzy realitie”-k, a vizsgálatukból az intuíció, az interpretáció nem zárható ki teljesen (és én erre nem is törekszem).

2.3.2. A metaszöveg definíciója

Mi tehát a metaszöveg? Haladjunk visszafelé a fogalom történetében, és induljunk ki Hyland 2005-ös „letisztult” megfogalmazásából:

Metadiscourse is the cover term for the self-reflective expressions used to negotiate interactional meanings in a text, assisting the writer (or speaker) to express a viewpoint and engage with readers as members of a particular community. (Hyland 2005: 37)

A definíció igyekszik a korábbi elméleti elképzeléseket magába olvasztani. Gyűjtőfogalomnak nevezi a terminust, hiszen különböző jelenségeket fog össze: a szöveg önmagára utaló funkcióját, a szerző nézőpontjának szövegbeli kivetüléseit és az olvasó bevonását célzó szövegeszközöket. Halliday (1985) a jelentés három funkcióját különíti el (magyarul l. Tolcsvai Nagy 2005: 4):

- ideációs vagy reflektív (célja a környezet megértése),
- interperszonális vagy aktív (célja a környezetben található másokon végrehajtott cselekvés),
- textuális (célja a nyelvi kifejezések szövegbeli elhelyezése).

E háromból az elsőt a tulajdonképpeni propozicionális tartalom nyújtja, míg a két további fedti a metaszöveg. E két jelentésfajta mentén válik el a metaszöveg két dimenziója: az interaktív és az interakciós dimenzió.

Az interaktív dimenzió a szerző azon igyekezetére utal, hogy az olvasó igényei szerint alakítsa a szövegét, utasításokkal lássa el az olvasót, és úgy irányítsa, hogy az általa kívánatosnak tartott módon értelmezze szövegét. E dimenzió eszközei elsősorban a szövegre önmagára visszautaló, a szöveg struktúráját bemutató eszközök. Nem véletlen, hogy korábbi, 1998-as rendszerében Vande Kopple (1985) és Crismore et al. (1993) nyomán Hyland ezt a dimenziót még szövegjelölő (textual) metaszövegnek nevezte. 2005-ös művében azonban kifejti, hogy pontatlannak találja a textual–interpersonal elnevezéseket, mert a metaszöveg mindig interperszonális: a szövegszervezést jelölő elemek vagy a propozicionális tartalomra utalnak, azoknak kapcsolatait teszik nyilvánvalóvá, például a logikai kötőszók vagy az érvek közötti viszonyokat jelenítik meg, s így a propozicionális tartalom részévé válnak, vagy az olvasó megértését irányítják, ez utóbbi esetben tekinthetőek metaszövegnek, ekkor viszont interperszonálisak, hiszen figyelembe veszik a befogadó igényeit, a vele való kapcsolatot segítik elő.

A szöveg jelentésének interaktív dimenziója tulajdonképpen nagyon hasonlít az irodalomtudományban használatos mintaolvasó, implikált olvasó képzetéhez (Eco 1995). Eco is úgy fogalmaz, hogy a mintaolvasó „a szövegbeli utasítások összessége, mely utasítások a szöveg lineáris kibontakozása során mondatokból vagy más jelzésekből pontosan összeállnak” (1995: 27). A metaszöveg-kutatók számára ez az interaktív dimenzió elsősorban érvelési és retorikai célok kivetülését takarja, és nem elbeszéléstechnikai vagy metaforikus értelmek megértésére utaló mozzanatokat keresnek a szövegekben, mint az irodalmárok.

A metaszöveg másik dimenziója az interakciós dimenzió. Ide tartozik minden olyan eszköz, mely a szerző személyes hozzáállásáról ad számot a szöveg tartalmához vagy az olvasóhoz, illetve önmagához mint szerzőhöz.

A definícióból kiemelendő még az a mozzanat, hogy a metaszöveg „kifejezések használatában” ölt testet. Vagyis Hyland érdeklődése az explicit módon, a szövegfelületen észlelhető kifejezésekre irányul. A metaszöveg kü-

lönböző nyelvi formákban nyilvánulhat meg: a személyes és személytelen mondat szerkesztésben, módosítószók beiktatásában, a szöveg struktúrájára utaló kifejezések alkalmazásában. Osztályzásukra született az alábbi csoportosítás.

2.3.3. A metaszöveg fajtái

Az interaktív metaszöveg-eszközök (Interactive resources) olyan nyelvi jelenségek, melyek lehetővé teszik, hogy az író szándékait explicit módon érzékeltesse, azaz állításainak egy meghatározott értelmezését sugallja. Ezáltal a szerző tudatosan számol az olvasó jelenlétével, feltételezett értelmezői képességeivel, előtudásával, így szövegének bizonyos értelemben dialogikus jelleget kölcsönözhet.

Hyland a szövegjelölő metaszöveg öt alcsoportját különbözteti meg. Az elnevezések angol neve mellett magyar elnevezési javaslattal is élek:

- Transition markers (átmenetjelölők): elsősorban kötőszók és határozószók tartoznak ide. Logikailag lehetnek összekötő, következtető, ellentétes jelentésűek. Segítik az olvasót abban, hogy a gondolatok közötti viszonyokat felismerjék. Ahhoz, hogy metaszövegnek tekintsük ezeket, fontos, hogy a szövegen belüli viszonyokra vonatkozzanak, és ne a világ dolgai közötti viszonyokra.
- Frame markers (keretjelölők): utalnak a szöveg struktúrájára, az érvekre, példákra, például az érvek megszámozásával (*first, then*); a szöveg előrehaladásra, részeire (*finally, to repeat*) megnevezik a szöveg céljait (*our aim here*), illetve jelzik a témák közötti váltásokat (*now, let us return to*).
- Endophoric markers (belső utalások): a szöveg többi részére utalnak előre vagy hátra (*noted above, see fig.1, below*).
- Evidentials (külső utalások): a szövegben szereplő információk forrására utalnak. Használatuk jelzi a szöveg más szöveggel való viszonyát, a szöveg intertextualitását. A szerző külső bizonyítékokkal támasztja

alá állításait (*according to X, Z states*). A külső utalások mutatják, ha egy állításért nem a szerző vállalja a felelősséget. Ez az alkategória nagyon leegyszerűsítve a más szerzők által részletesen vizsgált polifónia jelenségét takarja (Maingueneau 2000, Marnette 2005, Lauerbach 2006).

- Code glosses (a kódra utaló jelölők): ide tartozik minden olyan formula, amivel a szerző további információkat vezet be azért, hogy az olvasó biztosan megértse mondanivalóját (*namely, in other words, eg*).

A metaszöveg eszközeinek másik nagy kategóriája az interakciós metaszöveg (interactional metadiscourse). Ez arról tájékoztat, hogy mi a szerző perspektívája a szöveg állításaival, illetve az olvasóval kapcsolatban. Ezekkel az eszközökkel lép közvetlen kapcsolatba a szerző az olvasóval, igyekszik megnyerni jóindulatát, cinkosságát. Ezáltal építi fel saját írói személyiségét is, általuk alakítja ki tekintélyét, hitelességét.

Az interakciós metaszöveg alkategóriái a következők:

- Hedges (megszorító szavak): a szerző kétkedését vagy bizonytalanságát fejezik ki az adott állítással kapcsolatban, illetve általuk ismeri el a szerző, hogy más védhető álláspontok is léteznek. A megszorításokkal a szerző állításait mint vitaalapot mutatja be, és ezáltal bevonja az olvasót, hogy az aktívan részt vegyen az állítás igazolásában vagy elvetésében. Az angol szövegekben az alábbi kifejezések tartozhatnak ide: *might, perhaps, it is possible*.
- Boosters (nyomatékosítók): megerősítik az állításokat, nyomatékosítják őket, vitán felülinek, általánosan elfogadottnak állítják be őket, vagy azt hangsúlyozzák, hogy a szerző határozottan döntött egy állítás igaza mellett más állításokkal szemben. A megszorítások és nyomatékosítások aránya árulkodik a szerző elkötelezettségéről, meggyőződöttségéről, illetve az alternatív gondolatokhoz való hozzáállásáról (*in fact, definitely, obvious, it is clear*).

1. táblázat: A metaszöveg-eszközök csoportosítása

Interaktív metaszöveg-eszközök	Interakciós metaszöveg-eszközök
transition markers (átmenet jelölők)	hedges (megszorító szavak)
frame markers (keretjelölők)	boosters (nyomatékosítók)
endophoric markers (belső utalások)	attitude markers (attitűdjelölők)
evidentials (külső utalások)	self mention (énjelölők)
code glosses (kódra utaló jelölők)	engagement markers (kapcsolatteremtő eszközök)

- Attitude markers (attitűdjelölők): az állításhoz való affektív hozzáállásról számolnak be, mint például meglepettség, egyetértés, csalódottság (*surprisingly, I agree*). A szöveg személyességének fokát jól mutatják.
- Self mention (énjelölők): a szerzői jelenlét explicit eszköze, elsősorban az első személyű névmások alkalmazása (*I, we, mine, my, our*). Minden szöveg elárul valamit szerzőjéről, de tudatos döntés kérdése, hogy a szerző él-e önmaga explicit megjelenítésével.
- Engagement markers (kapcsolatteremtő eszközök): explicit módon szólítják meg az olvasót közvetlen kérdéssel, 2. személyű névmások beiktatásával, felszólító móddal. Ezek használatában tükröződik a legjobban, milyen szerepet szán a szerző az olvasóinak, és hogyan építi fel saját képét hozzájuk képest. Két fő módja van, egyrészt az olvasó bevonása a szövegbe azáltal, hogy közvetlenül hozzáfordul a szerző, irányítja, segít (egyes és többes szám második személyének használata, inkluzív többes szám első személy, *you may notice, we can conclude*), másrészt az olvasó értelmezésének direkt irányítása kritikus pontoknál felszólító mód, kérdések, modális igék (*should, must*) formájában.

2.3.4. Módszertani kérdések

A metaszöveget kifejező nyelvi jelenségek (kötőszók, határozószók, ige-nevek) nem csak a metaszöveghez tartozhatnak, vagyis annak megállapításához, hogy egy adott kötőszó például metaszöveg-eszköznek számít-e vagy

sem, minden esetben figyelembe kell vennünk a szövegkörnyezetet is. A döntő kérdés az, hogy a kifejezés a világ dolgai közötti viszonyra, vagy a szövegen belüli viszonyokra vonatkozik-e. Ez elsősorban az interaktív metaszövegeknél fontos, de kérdésként merülhet fel a megszorításoknál, illetve a nyomatékosításoknál is. Éppen ezért nem lehet automatikus elemzési módot kidolgozni, mindig szükség van – legalább a korpusz egy részének – kézi elemzésére is. Az én korpuszom nem olyan jelentős méretű, hogy a kézi elemzést lehetetlenné tenné, ezért minden esetben a szövegkörnyezet figyelembevételével hoztam meg a besorolási döntéseket. Azok a szerzők, akik nagyobb korpuszon, számítógépes eljárásokkal dolgoztak, egy kisebb korpusz alapján felállított szólistára kerestek rá (Hyland 2005 tartalmazza a keresett kifejezések kategóriánkénti listáját 218–224.), és a korpusz egy kisebb részét szűrőpróba-szerűen kézíleg is elemezték (Hyland 1998).

Ennek a feldolgozási módnak éppen az a legnagyobb erénye, hogy átfogó képet nyújt a szöveg propozicionális tartalom túl dimenzióiról, és lexikai-grammatikai szintre lefordított konkrét szövegelemzési módszert ad a kezünkbe. Ezzel – talán kivédhetetlenül – együtt jár, hogy bizonyos dolgok elsikkadnak, leegyszerűsödnek, amit az is mutat, hogy bizonyos alkategóriák vizsgálata önálló tanulmányok, sőt monográfiák tárgya. Ezeket az egyszerűsítéseket ellensúlyozzák a szerzők azzal, hogy a mennyiségi adatok mellett mindig példaszerűen elemeznek néhány érdekesebb vagy problematikus helyet is a kutató szövegekből.

2.4. Éthosz, hang, metaszöveg: összefüggések és kapcsolódási pontok

Miután bemutattam három kulcsfogalmat, amit különböző tudományágak és diskurzusközösségek valami hasonló jelenségre használnak, most szeretném megvizsgálni e három fogalom egymáshoz való viszonyát, összefüggéseit. Az éthosz, a hang és a metaszöveg nem tekinthetők teljesen szinonimáknak, de nem is egymástól teljesen független, elkülönült fogalmak. A munkákat egymás után olvasva, egyfajta körkörös érzete ébred bennünk:

mintha ezek a fogalmak kölcsönösen egymást definiálnák. Az adott szerzők perspektívája jelöli ki a központi fogalmat, és segédfogalomként használják fel a másik két fogalmat.

A legáltalánosabb kategória a szerzői jelenlét valamilyen érzékeltetésére – éppen mert a köznyelvben is használt – a hang vagy hangvétel kifejezés. Ezt még nyelvészeti szakmunkákban is különösebb definíció nélkül használják szerzők, és értenek alatta valamit. Mint láttuk, az éthosz definíciójában is szerepel:

Même s'il le dénie, un texte écrit possède en effet un **ton** qui donne de l'autorité à ce qui est dit. Ce ton permet au lecteur de construire une représentation du corps de l'énonciateur (et non, bien entendu, du corps de l'auteur effectif). La lecture fait ainsi émerger une instance subjective qui joue le rôle de garant de ce qui est dit. (Maingueneau 2000 : 80) (Kiemelés tőlem.)

Amikor a metaszöveg-kutató eredményeiről beszámol, s táblázatban kifejti, hogy például Darwin milyen metaszöveg-eszközből mennyit használt főművében, akkor a következtetésben megint Darwin hangjáról hallunk:

Darwin's **voice** is therefore that of the cautious scientist, using hedges to indicate the relative uncertainty of his claims. (Hyland 2005: 67) (Kiemelés tőlem.)

A szerzői hangon kívül a hang kifejezéssel jelzik a szövegben megjelenő egyéb véleményeket – ezzel a hang bahtyini felfogását követve:

Boosters suggest that the writer recognizes potentially diverse positions but has chosen to narrow this diversity rather than enlarge it, confronting alternatives with a single, confident voice. By closing down possible alternatives, boosters emphasize certainty and construct rapport by marking involvement with the topic and solidarity with an audience, taking a joint position against other voices. (Hyland 2005: 53)

Bahtyinra egyébként nagy általánosságban Hyland hivatkozik is (2005: 88).

Az éthosz fogalma már Crismore és Farnsworth 1989-es tanulmányában szerepet kap, ők úgy látják, hogy a metaszöveg fogalma olyan rálátást biztosít a szerző-olvasó interakcióra, ami által az éthoszlól alkotott elképzelésünk kiszélesedik. Az ő munkájukat mutatja be Hyland is monográfiájában, amikor a metaszöveg és a retorika kapcsolatát tárgyalja. Crismore és Farnsworth Darwin-kutatása azt illusztrálja, hogy a metaszöveg-eszközök megvalósítják az antik retorika hármas célját, az éthoszt, a pathoszt és a logoszt. Az éthosz ebben a szöveggörnyezetben egyfajta írói személyiséget jelent, ami elsősorban a megszorítások, nyomatékosítások és attitűdjelölők használatából bontakozik ki. Az ő felfogásukban ugyanakkor, mint Hyland fogalmaz, az éthosz csak egy eleme a sikeres tudományos esszének (Hyland 2005: 67).

Hasonlóképpen Maingueneau (1993) és a francia iskola is használja a *métadiscours* kifejezést, szűkebb, és kevésbé taxonomikusan definiált értelemben, mint Hyland. Maingueneau (1993: 73) szerint a *métadiscours*

- képet alkot a beszélőről és elkülöníti őt más lehetséges beszélőktől: *hogy tudományosan szóljak*;
- a kifejezés inadekvátságára utalhat: *metaforikusan érteve*;
- a beszélő önmagát javítja: *inkább úgy mondhatnám*;
- megerősíti saját állítását: *úgy, ahogy mondom*;
- engedélyt kér bizonyos kifejezések használatára: *ha megengedik nekem a kifejezést*;
- kitérőt tesz általa: *szóval, ott tartottam*;
- előre javítja magát: *a szónak az X értelmében*.

Mint látjuk, ez egy meglehetősen ötletszerű lista, inkább csak a probléma típusát érzékelteti. Leginkább a hylandi rendszer *kódra utaló jelölő* kategóriájába sorolhatnánk az eseteket. Mindenesetre a terminus megjelenik.

Hogyan viszonyulnak tehát az én elképzelésem szerint éthosz, hang és metaszöveg?

Amikor olvasunk, a szerző hangját halljuk. A kihallott hang alapján önmagunkban – az értelmezés által – nevet adunk ennek a hangnak, „óvatos hang, bizonytalan hang, nagyzó stb.” illetve elkülönítjük a szerző hangját az egyéb, a szövegben megjelenő hangoktól, azaz feldolgozzuk magunkban a szöveg polifóniáját. Ezekből az adatokból alakítunk ki magunkban a szerzőről egy képet, az éthoszt. Mindez pedig a metaszöveg-eszközeivel megy végbe. Amikor elemzünk, akkor a metaszöveget kell elemeznünk, és az éthoszra kell belőle következtetéseket levonnunk. Ezt fogom tenni az 5. fejezetben, amikor francia publicisztikai írásokat elemzek.

3. fejezet

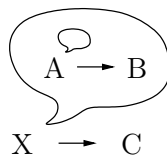
Szerzői hang, fordítói hang és metaszöveg a fordításban

A második fejezetben bemutatott fogalmakat, illetve a velük határos kérdéseket néhány fordításkutató már vizsgálta fordított szövegeken is. Ezeket a kutatásokat mutatom be az alábbiakban. A fordítástudományban is – akárcsak a nyelvészetben – a szerzői jelenlét, szerzői szerep jelzésére a hang kifejezés a legelterjedtebb, és legáltalánosabban használt fogalom. Alapvetően két irányultságot figyelhetünk meg: egyrészt vannak kutatások, melyek különösen a narratológia eredményeit felhasználva a fordított szövegekben a szerzői hang mellett megkülönböztetik a fordító hangját is, és ez vizsgálatuk tárgya; másrészt a szerző hangja; fordító hangja gyakorta jelenik meg elemzendő entitásként fordításkritikákban.

3.1. A fordítói hang általános fordítási modellekben

A fordító hangjáról gondolkodó fordításkutatók ezt a fogalmat egy általános jellegű fordítási modellbe építik bele. A modelleknek közös jegye, hogy igyekeznek túllépni a háromosztatú, forrásszöveg-átkódolás-célszöveg alapstruktúrára visszavezethető modelleken. Mintául a tolmácsolást veszik, ahol

1. ábra: A fordítás folyamatának modellje Mossop szerint (1983:246)

a szereplők fizikai jelenléte, fizikai hangja is jelen van. Ennek metaforájaként tekintenek a fordításra mint többszólamú szövegre.

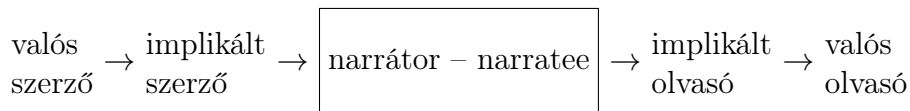
Mossop is (1983) többszólamú szövegnek, az ő kifejezésével *reported discourse*-nak tekinti a fordítást. Ő a fordító szempontjából kezeli a kérdést. Problémafelvetése didaktikai: hogyan tekintsen önmagára a fordító ahhoz, hogy jó fordításokat tudjon előállítani. Igyekszik a kódalapú fordítási modellek helyébe egy új modellt állítani, ahol a fordítás nem kódrendszerek közötti átváltási művelet, hanem társadalmi cselekedet. Javaslatára szerint a fordító-nak önmagát *rapporteurnek*, beszámolást készítőnek kell tekintenie, vagyis X fordító beszámol C célnyelvű címzettnek arról, amit A forrásnyelven mondott/írt B-nek. Mossop szerint akkor jó a fordítás, ha a fordító saját szavait használja, és az olvasó nem hallja a fordítói szólam mögött a szerzői szólamot, azaz a forrásnyelv strukturális, szóhasználatbeli sajátosságai nem ütköznek ki a célnyelvi szövegben. A fordított szöveget tehát az idézett beszéd, a szabad függő beszéd egy sajátos formájának tartja.

Az 1. ábrán a fordított szöveg szerzője nem A, a forrásnyelvi szerző, hanem X fordító. A szerző mellett érvel, hogy ha a fordító ilyen teljes jogú, önálló kommunikátorként tekint önmagára, könnyebben szabadul a forrásnyelv bűvköréből, és a célnyelvbe jobban illeszkedő szöveget tud létrehozni. Mossop elképzelései meglátásom szerint valóban jól érzékeltetik a fordítás mibenlétét, azonban nem tér ki arra, milyen következményekkel jár ez az elképzelés a fordító mindennapi munkájára.

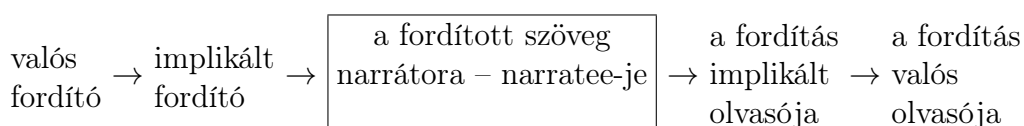
Theo Hermans (1996) szintén a tolmácsolásból indul ki, ahol fizikailag is két hangot hallunk egy időben vagy egymás után, a forrásnyelven beszélő szónokét és a tolmácsét. Ilyenkor – noha feltehetőleg csak a tolmácsolt szöveget értjük – úgy tekintünk az elhangzottakra, mint a szónok szavaira. Mindazon-

által az illúzió nem teljes. Még akkor is, ha nem értünk az eredeti nyelven, véleményt alkotunk a tolmács teljesítményéről, vagy egyéb módon tudomást veszünk arról, hogy a szónok hangja közvetlenül nem jutott el hozzánk. Írott szövegek esetében ez a többszólamúság kevésbé nyilvánvaló. Ilyenkor csak egy szöveg van előttünk, a célnyelvi szöveg. Az elsődleges, a szövegnek tekintélyt biztosító hang nincs jelen, de ebben az esetben is úgy tekintünk rá, mintha az eredeti lenne. Klaudy (1999: 87) ezt a jelenséget „előlegezett bizalomnak” hívja, ami azt jelenti, hogy olvasóként feltételezzük, a kezünkbe vett fordított szöveg ekvivalens a forrásszöveggel. Időnként azonban a fordított szöveg próbára teszi az előlegezett bizalmunkat. Hermans (1996) ezzel az esettel foglalkozik. Leszögezi, hogy a fordított szövegekben mindig két hang van jelen egyidejűleg. Az egyik a forrásnyelvi szöveg szerzőjének a hangja, a másik a fordítóé. Hermans a naív olvasó szemszögéből tekinti a helyzetet, és azt mondja, hogy fordított szöveg olvasásakor az eredeti szöveg szerzőjének hangja a domináns, és csak bizonyos speciális esetekben halljuk ki e mögül a hang mögül a fordító hangját, mégpedig azokban az esetekben, amikor valamiért megtörik az az illúziónk, hogy közvetlenül az eredeti hangot halljuk. Példaként említi Descartes *Értekezés a módszerről* című könyvét, ahol Descartes egy helyen megjegyzi, hogy művét franciául és nem latinul írta. Ebben az esetben a latin fordítás kihagyta a latinul igencsak paradox mondatot, ekkor tehát az olvasó előtt rejtve maradt a fordító tevékenysége, míg az angol szöveg angolul közölte, hogy a szöveg franciául és nem latinul íródott. Ez utóbbit tekinti Hermans tipikusan olyan esetnek, ahol a fordító hangja kihallatszik az eredeti mögül, mert itt az olvasóban feltétlenül tudatosul, hogy fordított szöveget olvas. További elemzésekkel megvizsgálhatnánk, hogy különböző műfajú szövegek fordításakor milyen hierarchikus viszonyban áll egymással a szerzői és a fordítói szólam. Meglehet, Hermans és Mossop meglátásai között a különbséget az a tény adja, hogy Hermans szépirodalmi fordítást, míg Mossop szakfordítást vizsgál. Az általam vizsgált műfaj, a publicisztika valahol a kettő határvidékén mozog: a szerző személye nem közböcs ugyan, de a szöveg mégsem bír olyan „örökérvényűséggel”, mint egy kanonizált irodalmi mű.

2. ábra: Chatman narratív modellje

3. ábra: O’Sullivan narratív modellje fordításra

Hermans gondolatai különösen a gyerekirodalom fordításával foglalkozók között találtak visszhangra. Az ifjúsági irodalom azért vonzza a fordításkutatók figyelmét, mert ezeknél a műveknél a speciális olvasóközönség igényeit általában előtérbe helyezik a fordítók, és szabadabban nyúlnak a szövegekhez, mint a felnőttek számára készült műveknél.

O’Sullivan Hermans gondolatai alapján a fordított narratív szövegek részletesebb modelljét dolgozza ki. Alapul Chatman (1978) általánosan elfogadott narratológiai modelljét választja, mely hat ágenst különböztet meg.

Chatman rendszere nem veszi figyelembe a fordított műveket. Ezek olvasásakor a valós szerző által kreált implikált szerző hangja nem jut el a végső valós olvasóhoz, csak a fordító közreműködése által. O’Sullivan a fordítást két szakaszú kommunikációs folyamatként ábrázolja (3. ábra).

Az első szakasz megfelel a Chatman által leírtaknak, annyi különbséggel, hogy a valós olvasó ebben az esetben a fordító, aki egyben a második szakasz kiindulópontja is.

O’Sullivan ennek a modellnek két viszonyát boncolgatja: Miben különbözik a célszöveg implikált olvasója a forrásszöveg implikált olvasójától? Milyen jellegű fordító képe rajzolódik ki a szövegből?

Ez utóbbi lenne a tulajdonképpeni fordítói hang. O’Sullivan vitatkozik Venutival (1995), aki szerint a fordító csak a nem folyékonyan olvasható, idegenítő stratégiát követő fordításokban látható (Venuti elméletét a 3.4. alfeje-

zetben ismertetem). Szerinte a fordító jelenléte minden fordított szövegben felfedezhető, egyrészt a választott fordítói stratégiákban, másrészt abban a módban, ahogy a fordító önmagát kivetíti a szövegbe. A fordító hangja eszerint nyíltan tetten érhető a szöveget kiegészítő paratextuális megjegyzésekben (elő- és utószavakban, lábjegyzetekben stb.), illetve magában a narrációban, amikor a narratív hang elűt attól a hangtól, amit utánozni igyekszik.

O’Sullivan példaként Carroll *Alice Csodaországban* egy német fordítását említi, ahol a fordító kisebb angol nyelvleckét és magyarázó bekezdést fűz a szöveghez, mely teljesen elűt az *Alice* egyébként kissé abszurd, irreális hangulatától. A fordítói attitűdöt a gyerekirodalomban O’Sullivan szerint nagyban meghatározza az a gyermekekről alkotott kép, ami a fordítóban él, és ami eltérhet az eredeti szerzőben élő gyermekekről alkotott képtől.

Az irodalmi szöveg fordítását Pekannen (2007) is szerző és fordító összjátékának, két párhuzamos hang összhatásának tartja. Ezzel a metaforával ő azt kívánja érzékeltetni, hogy – akárcsak egy zenemű megszólaltatásakor az előadóművész – a fordító saját egyéniségén, stílusán szűri át a szerző által alkotott művet. Pekannen irodalmi fordítások stílusát elemzi a „shift” kategóriájának felhasználásával, a szerzői és fordítói hang metaforáját nem bontja ki részletesebben.

Koster (2002) megközelítése gyökereiben különbözik Hermans, Schiavi, O’Sullivan elképzeléseitől. A fordító szövegbeli jelenlétének kérdését ő az összehasonlító fordításelemzés tágabb kontextusába helyezi. Megállapítja, hogy az úgynevezett „kulturális fordulattal” a fordítástudományban háttérbe szorult a forrásszövegek és célszövegek szisztematikus összehasonlítása, illetve a létező érdekes esettanulmányok mögött nem állnak végiggondolt elméletek. Ezen a hiányon óhajt segíteni tanulmányában. Úgy látja, a fordított szöveg egyik alapvető tulajdonsága a hibriditás, a kettősség. Mint tudjuk, a 80-as évektől egyre nagyobb hangsúlyt kapott az a gondolat, hogy a fordított szövegek nemcsak másodlagos, derivatív szövegek, hanem önálló státusszal bírnak a célnyelvi kultúrában is. Ez az alapvetés határozza meg Toury (1995) normaelméletét. Ugyanakkor a legtöbb kutató igyekszik a fordított szöveg e két felfogása között fontossági sorrendet felállítani: a forrásnyelvi hűségre koncentráló iskolák a forrásnyelv elsőbbségét hirdetik, a fordított

szöveg önállóságát hangsúlyozó elméletalkotók pedig a célnyelvi szöveget tekintik hierarchikusan fontosabbnak. Koster úgy látja, nem lehet hierarchikus viszonyt felállítani: a fordított szöveg inherens tulajdonsága e kettős meghatározottság. Ezt mutatja az is, hogy a fordítás kommunikatív modelljei általában megkétszerezik a jakobsoni (Jakobson 1972) kommunikációs modell (vagy továbbdolgozott változatainak) tényezőit. Két adót, a forrásnyelvi és a célnyelvi adót, két befogadót, a forrásnyelvi és a célnyelvi befogadót különböztetnek meg, nyilvánvalóan megkettőződik az üzenet is, és bizonyos megszorításokkal a kontextus is. Ez a modell azonban egyfajta linearitást sugall: a forrásnyelvi kommunikációs aktus után következő, attól szinte független célnyelvi kommunikációs aktust ábrázolja. Koster számára azonban fontosabb az a tény, hogy a fordítás kommunikatív modelljében ugyanazok az ágensek egyszerre több szerepben is állnak. A szerző egyszerre a forrásszöveg valós szerzője és a célszöveg konvencionális szerzője, a fordító egyszerre a forrásszöveg befogadója és a célszöveg valós szerzője. És a minket leginkább érdeklő szempontból, a célszöveg szempontjából azt mondhatjuk, hogy a célszöveg szerzői szerepét az eredeti szerző és a fordító egyszerre látja el:

From the point of view of the target discourse the position of the sender is doubly occupied: by the translator as well as by the original author. (Koster 2002: 26)

Koster modelljébe beépíti a narratológiából ismert megkülönböztetést a valós szerző és a szövegben konstituálódó mintaszerző között, valamint az ennek megfelelő megkülönböztetést a valós olvasó és a mintaolvasó között (l. Eco 1995). Itt jut el ahhoz a kérdéshez, hogy lehet-e a mintaszerzőhöz hasonlóan a fordító szövegszintű jelenlétét, azaz egyfajta mintafordítót is tételezni? Meglátása szerint nem lehet, azaz a fordított szövegből önmagából nem rajzolódik ki a szövegbeli fordító figurája, mint önálló stilisztikai, vagy fordítói stratégiai elvek összessége. Két dolgot azonban vizsgálhatunk: egyrészt a paratextuális fordítót, azaz a szöveg melletti szövegekből kirajzolódó fordítót, az előszavakban, lábjegyzetekben, utószavakban megszólaló fordítót. Ezekben a fordító meghívja az olvasót arra, hogy a szöveget mint fordítást olvassa, hogy vegye figyelembe a fordítói munkát.

A fordító ezenkívül jelen van a forrás- és a célszöveg közötti térben, azaz csak a két szöveg összehasonlításával rajzolódhat ki a „minta fordító”. Ezzel a tétellel kíván Koster újra fontosságot adni az összehasonlító fordításleírásoknak: „the aim of any comparative method is somehow related to the effort of making visible the textual presence of the translator” (Koster 2002: 34).

Az általunk vizsgálandó szerzői hang-változások is nagyon jól teoretizálhatóak Koster modelljével. Egyrészt tipikusan retrospektív szemléletű kutatásról van szó, ahol a fordításelemző szempontja jelenti az origót, a kiindulási alapot, nem a fordító szempontja. Másrészt a forrásszövegben megjelenő szerzői hang és a célszövegben megjelenő szerzői hang összehasonlító módszerrel vethető egybe. A célszöveg szerzői hangja valóban jól leírható úgy, mint a forrásszöveg szerzői hangjának és a fordító hangjának amalgámja, ahogy ezt Koster is javasolja:

[...] on the intratextual level we have to point that a text has one sender; that is to say, one sender-function which may be fragmented, decentred, impersonal or what you will. From the single independent text perspective the sender has to be considered an amalgamation between translator and author. (Koster 2002: 36)

Ezek az elemzések gondolatébresztőek és megvilágosító erejűek, ugyanakkor nem dolgoznak ki konkrétan alkalmazható módszertant a fordítói hang vizsgálatára, jöllehet O’Sullivan „analytical toolnak” nevezi modelljét, valójában nem ad konkrét nyelvi fogódzókat a további elemzők számára.

3.2. Fordítói hang és reáliakutatások

A fordítói hang erősebb vagy gyengébb jelenléte a szövegben látszólag hasonlít ahhoz a kérdésfeltevéshez, amit a reáliakutatásokkal foglalkozók tesznek fel, azaz a fordító milyen pragmatikai illesztéseket végez el a szövegen, hogy azt az olvasóközönség igényéhez igazítsa? Úgy tűnhet, hogy azt állítani, hogy egy szövegben bizonyos helyen kihallik a fordító hangja, tulajdonképpen egyet jelent azzal, hogy az adott helyen a fordító honosított. (Magyarázó

fordítással élt, teljes átalakítást végzett el stb.) Ezt az azonosságot sugallja O’Sullivan példája is:

The translator’s voice can be identified on at least two levels. One of them is that of the implied translator as author of paratextual information such as prefaces or metalinguistic explanations such as footnotes. Here ‘the translator’ can be heard most clearly. When, for example, s/he tells the readers of the German translation of Barbara Park’s *My Mother Got Married (and Other Disasters)* that Thanksgiving Day is a harvest festival which takes place on the fourth Thursday in November, it is clearly not in translation of an explanation to be found in the source text (American readers hardly need to be told what Thanksgiving Day is). (O’Sullivan 2003: 202)

Valójában azonban nem egészen ugyanarról van szó. A fordító hangja csak akkor hallatszik ki a szöveg mögül, ha az elvégzett változtatás ténye az olvasóban is tudatosul. Azaz, ha az elvégzett pragmatikai illesztés olyan „sikeres”, hogy az olvasónak nem jut eszébe, hogy az adott helyen minden bizonnyal valami másnak kellett szerepelnie a szövegben, vagy hogy egy adott félmondat biztos csak a fordító betoldása, akkor a fordító hangja nem válik hallhatóvá. Ugyanakkor a fordító akkor is hallhatóvá válik, mint Hermans is kifejti, ha a fordító éppenséggel megoldhatatlan fordítói problémába ütközik, és lefordíthatatlan szövegrészek (beszélő nevek, rövidítések, szójátékok) maradnak a szövegben. Ebből azonnal érthető, hogy a fordító hangja messze nem objektív valóság, ugyanis nagyban függ az olvasó háttértudásától, értelmezői gyakorlatától, a fordításról mint folyamatról való tudásától, hogy mikor tudatosul benne az elvégzett fordítói munka. Valószínűnek tartom például, hogy egy gyakorlott fordító más fordító munkáit olvasva (csak a célszöveget!) több helyen meghallja a fordító hangját, mint egy átlagos olvasó, különösen, ha ő is beszéli a forrásnyelvet.

Összegezve tehát, míg a reáliakutatókat a fordítói eljárások milyensége, addig a fordító hangjával foglalkozó kutatókat az az értelmezési folyamat érdekli, amit az olvasó a fordított szövegen elvégez.

3.3. A nézőpont vizsgálata a fordításokban

A narratológia szempontjait alkalmazzák a fordításra azok a kutatók is, akik a nézőpont kérdését boncolgatják. Bosseaux (2007), aki monográfiát írt a kérdésről, éppen abból indul ki, hogy a narratológia eddig vagy mellesnek tekintette, hogy az elemzendő mű fordítás vagy eredeti alkotás-e, vagy a fordított műveket eleve kizárta a kutatásaiból. A nézőpont tipikusan narratológiai fogalom. Míg az elbeszélő művekben végső soron mindig a narrátor hangját halljuk (még akkor is, ha valamelyik szereplőjét idézi), addig a narrátor különböző szereplők szempontjából ábrázolhatja az eseményeket. Különösen a modern és posztmodern elbeszélési technikák szeretnek igen bonyolult mintákkal élni, a nézőpontokat sűrűn váltogatni stb.

Bosseaux (2004, 2007) korpusznyelvészeti eszközöket alkalmaz a nézőpont fordítási kérdéseinek elemzésére. 2004-es tanulmányában Virginia Woolf *To the Lighthouse* című regényét és három francia fordítását veti össze a szabad függőbeszéd fordítási megoldásainak szempontjából.

Bosseaux szerint a nézőponttal az alábbi nyelvi jelenségek függnek össze: a deixisek, a modalitás, a szabad függő beszéd használata. Ő ez utóbbit vizsgálja közelebbről. A szabad függő beszéd, ami az idézésnek, azaz a polifón nyelvhasználatnak egyik módja, azért érdekes a kutatók számára, mert „kevert típusú” idézés, azaz a narrátor hangja és a szereplő nézőpontja összemossódik használatakor. A szerzőnő a nézőpontot két fő kérdésre osztja, a fokolizációra (kinek a szemén keresztül láttatja az eseményeket a narrátor) és a *mind-style*-ra. Ez utóbbi a fokolizált szereplő személyiségére vonatkozik. E két szempont felfogása szerint a szöveg mélystruktúrájához tartozik, a mélystruktúrát pedig a fordításnak nem szabadna módosítania. Ugyanakkor Bosseaux szerint a fokolizációt és a *mind-style*-t meghatározó nyelvi jelenségek fordításakor bekövetkező eltérések megváltoztathatják az egész szöveg összhatását (the feel of the text):

[...] features that are inconsistently translated or constantly translated in the same direction will cause shifts in the narrative point of view, focalisation and mind-style in the translations,

and will ultimately bring about a change in the ‘feel’ of the text.
(Bosseaux 2004: 110)

Levenston és Sonnenschein (1986) négy jelenségben véli felfedezni a nézőpont szövegbeli megnyilvánulásait: a regiszterhez kötődő szókincsben, a regiszter-függő szófordulatok és kollokációk használatában, a szórendben és a szabad függő beszéd használatában. E négy jelenség fordítási viselkedését vizsgálják angolról franciára fordított Joyce novellákon. Az alábbi részletben megfigyelhetjük, hogy a történetet a narrátor meséli ugyan (egyes szám harmadik személyű az elbeszélés), mégis Lily szemén keresztül látjuk a helyszínt. Erről tanúskodik a szóhasználat, például, hogy *gentlemennek* és *ladiesnek* nevezi a férfiakat és a nőket, azaz úgy, ahogy Lily szólítaná meg őket, hasonlóképpen Miss Kate és Miss Julia megszólítása.

Lily, the caretaker’s daughter, was literally run off her feet. Hardly had she brought one gentleman into the little pantry behind the office on the ground floor and helped him off with his overcoat, than the wheezy hall-door bell clanged again and she had to camper along the bare hallway to lat in another guest. It was well for he she had not to attend to the ladies also. But Miss Kate and Miss Julia had thought of that and had converted the bathroom upstairs into a ladies dressing room. (Levenston–Sonnenschein 1986: 53)

A két szerző az idézett részletet összeveti két megjelent francia fordításukkal, és bemutatja, hogy a korábbi fordítás jóval kevésbé sikeresen reprodukálja a narrátor és a szereplők nézőpontja közötti különbséget, és ezzel mintegy kívülről nézve ábrázolja azt, amit az eredeti szövegben a szereplő átélésében állt előttünk. Érdekességgéppen tegyük ide a magyar fordítást is:

Lily, a házmesterlány majd elhagyta a lábát siettében. Még be sem vezette az egyik urat a földszinti iroda mögötti kamrácskába, még le sem segítette róla a télikabátot, az asztmás csengő máris újra hördült, és futnia kellett a kongó hallon át az ajtóhoz, beereszteni az újonnan érkezőt. Még szerencse, hogy a hölgyekkel

nem neki kellett vesződnie, hanem Kate kisasszony és Júlia kisasszony gondolt velük a női öltözővé dúlt emeleti fürdőszobában.
(Joyce 1970: 97)

A magyar fordítónak, Papp Zoltánnak sikerül a narrátori és a szereplői nézőpont kettősségét megőrizni. A *még szerencse, hogy, a máris újrahördült* kifejezések érzékeltetik, hogy itt Lily gondolatában megfogalmazott szavakkal él a narrátor.

Määttä (2004) Faulkner regényeinek francia fordításaiban az afro-amerikai nyelvhasználat fordításainak kérdését köti össze a nézőpont kérdésével. A regényben ugyanis a különböző narrátorok nyelvhasználatára és a szereplők nyelvhasználatára eltér egymástól (bizonyos szereplők különböző dialektusokban beszélnek), ezért az értelmezéskor a különböző szólamok elkülönítésében segítenek ezek a dialektusok. A regény négy részét négy különböző narrátor meséli el, és a narrátorok viszonyát a fekete szereplőkhöz jelzi az, hogy mennyire hangsúlyosan dialektusban beszéltek ezeket a szereplőket. Määttä vizsgálata bemutatja, hogy a fordításban ez a különbség nem jelentkezik, a fekete szereplők mind a négy részben egyforma „nem-sztenderd” nyelvet beszélnek, ezért a regény fokalizációs rendszere megváltozik.

A szövegérzet, amiről Bosseaux beszél, minden bizonnyal valami olyasmit takar, amit a mi tanulmányunk a szöveg éthoszának, a szövegből kirajzoló szerzői képnek nevez. Ennek egyik megnyilvánulása a nézőpont is. A nézőpont ugyanakkor csak elbeszélő szövegeknél értelmezhető fogalom. Az általunk vizsgált publicisztikai szövegekben nem különíthetünk el narrátort, szereplőt, ezért a szerzői szólam mellett megjelenő egyéb szólamok sem a nézőpont szempontjából válnak el a főszólamtól, hanem, mint azt majd az 5. fejezetben látni fogjuk, inkább az ideológiai hozzáállás mentén. A különböző idézési formáknak, a többszólamúság szövegbeli megnyilvánulásának azonban a publicisztikai szövegekben is nagy jelentősége van.

3.4. A fordítói és szerzői hang és a fordító láthatatlansága

Venuti (1995) monográfiája a fordító láthatatlanságáról nagy hatással volt a fordítástudományra, különösen a fordítás kulturális aspektusait vizsgáló kutatók számára lett megkerülhetetlen. Venuti gondolatmenete egy metafora köré épül. A fordító lehet láthatatlan, áttetsző, illetve látható. Az előbbi eset az angol-amerikai fordítási kultúrában uralkodó norma, míg az utóbbi a Venuti szerint elérendő cél. Áttetszősége, a fordító láthatatlanságán azt érti a szerző, hogy jó fordított szövegnek azt tekintjük, ha a célszövegen nem „érződik, hogy fordítás.”

A fordító láthatatlanságáról–láthatóságáról, illetve a fordító hangjáról beszélni hasonló kérdésfelvetésnek tűnik. Valóban, Venuti elmélete sokban érintkezik azokkal a kérdésekkel, amelyekkel a fordító hangját kutatók is foglalkoznak. Mindenképpen hasonlít a két megközelítés abban, hogy a szerző illetve fordító hangját kutatók számára és Venuti számára nem a fordítás technikai kérdései a lényegesek, hanem az a fordítói magatartás, hozzáállás, amiből aztán a konkrét fordítói döntések is születnek. Mindkét irányzatot érdekli a fordítón kívül az olvasó is, az az értelmezési folyamat, amit az olvasónak kell elvégeznie ahhoz, hogy a fordított szövegnek értelmet tulajdonítson.

Foglaljuk össze pár szóban Venuti elméletének lényegét! Először is le kell szögezni, hogy határozottan ideologikus műről van szó, legalább annyira nevezhető harcosnak, mint tudományosnak. Második előzetes megjegyzésem, hogy Venutit az irodalmi fordítás érdekli és főleg annak az angol-amerikai kultúrában betöltött helye. Hozzáállása történeti, olyannyira hogy művét rendhagyó – az elfogadott kánonnal szembeszálló – irodalomtörténetnek nevezi. Fő tétele, hogy meg kell törni annak a normának a hegemoniáját, hogy a jó fordítás olyan, mintha nem is lenne fordítás. Az első fejezet mottója Norman Shapiro-t idézi, aki ezt a normát meg is fogalmazza:

I see translation as the attempt to produce a text so transparent that it does not seem to be translated. A good translation is like

a pane of glass. You only notice that it's there when there are little imperfections — scratches, bubbles. Ideally, there shouldn't be any. It should never call attention to itself. (Venuti 1995: 1)

Venuti szerint az az illúzió, hogy a fordított szöveg egy az egyben a forrás-szöveg helyett áll, nem a fordítási folyamat lényege, hanem káros kulturális beidegződés. Ezért ő kárhoztatja, ha a fordítás „seems transparent, giving the appearance that it reflects the foreign writer's personality or intention” (1995: 7).

Venuti elképzelését a mi szempontunkból annyiban kritizálhatjuk, hogy a szerzői hang és az éthosz diskurzusbeli jelenség, tehát az arra való törekvés, hogy ezt a szerzői képet a fordító valamiképpen újrateremtse, ugyanolyan folyamat, mint az, hogy a szöveg által tálalt történetet, gondolatokat célnyelven újrateremtsük. Venuti ellentmondásba kerül önmagával, amikor egyfelől kárhoztatja a fordító azon törekvését, hogy a forrásnyelvi szerző hangját imitálja, ugyanakkor a domesztikáló fordítás fő hatásának azt tartja, hogy az angol nyelvre fordított művek mind ugyanolyan, folyékony, lapos, sztenderd angol nyelven íródnak, így elvész az egyéni szerzői stílus: „the risk of reducing individual author's styles and national tricks of speech to a plain prose uniformity” (1995: 7).

Venuti ideologikus és harcos megközelítéséből fakad, hogy számára a fordító láthatósága ugyanakkor messze túlmutat a stilisztikai-szövegelméleti kérdéseken. Művében részletesen foglalkozik a fordítók társadalmi elismertségével, a fordított irodalom angol-amerikai irodalmi rendszerben betöltött helyével, a fordítói szerzői jogi kérdésekkel, a honoráriumokkal, tehát a fordítás szociológiai aspektusával is.

Ő is használja – igaz, nem teljesen kifejtett metaforaként – a szerző hangja, fordító hangja kifejezéseket. Az alábbi részletben egy olasz fordítótársa elképzeléseit mutatja be, aki szerint a fordítónak *simpatico*-nak kell lennie a fordított szerzővel, azaz lelkileg-szellemileg azonosulnia kell vele, egy hullámhosszon kell lenni vele. Venuti szerint ez a magatartás azonban a fordító láthatatlanságához, önmegsemmisítéséhez vezet:

When simpatico is present, the translation process can be seen as a veritable recapitulation of the creative process by which the original came into existence; and when the translator is assumed to participate vicariously in the author's thoughts and feelings, the translated text is read as the transparent expression of authorial psychology or meaning. **The voice that the reader hears in any translation made on the basis of simpatico is always recognized as the author's, never as a translator's, nor even as some hybrid of the two.** (1995: 274) (Kiemelés tőlem.)

A cél Venuti szerint az lenne, hogy a fordításokat tudatosan mint fordításokat olvassuk, és hogy erre maga a szöveg kényszerítsen minket. Vagyis ő pontosan azokat a helyeket szaporítaná a szövegekben, ahol Hermans (1996) képe szerint a fordító szólama hirtelen előbukkan a szerzői szólam mögül. Ennek eszközeként tekint Venuti az archaizmusokra, a marginális nyelvhasználat alkalmazására a fordításban. Ugyanakkor követeli azt is, hogy egyetemi keretek között tanítsák a szimptomatikus olvasást, azaz egyfajta kifejezetten fordításszempontrú szövegelemző olvasást, melynek célja a fordító tevékenységének szimptomáit felfedezni, értelmezni:

The first step will be to present a theoretical basis from which translations can be read as translations, as text in their own right, permitting transparency to be demystified, seen as one discursive effect among others. (1995: 30)

Ez a javaslat – Venuti elméletének minden ideologikussága és túlzásai ellenére – nagyon jó tanácsnak tűnik, az irodalomértelmezés oktatásában pedig fontos lépésnek. De nemcsak irodalmi szövegek esetében kerül az átlagember olyan helyzetbe, hogy egy szöveg értelmezésében megakasztja egyfajta idegenség, amit ha a fordítási folyamat szimptomájaként értelmezne, könnyű lenne elhelyeznie. Személyes példaként hadd említsem, hogy egyik szakácskönyvemben nagyon zavart, hogy olyan furcsán pontos értékek vannak megadva a hozzávalók mennyiségeinél. Például 7,5 dkg cukor, 12,5 dkg liszt stb.

Csak kis gondolkodás, azaz értelmezői munka után jöttem rá, hogy nyilván valamilyen más, nálunk nem használatos mértékegységet fordítottak át hűségesen magyarra. Ennek ismeretében már nem éreztem olyan fontosnak, hogy teljesen akkurátusan betartsam a fenti mennyiségeket. Nyilván, ha magyar szerzőjű szakácskönyvem lett volna, 5 vagy 10 dkg cukor, 10 vagy 15 dkg liszt szerepelt volna a receptben. Ennél a banális példánál is azt látjuk, hogy a szerzői éthosz megváltozott: míg az eredeti receptek szerzője hétköznapi háziasszonyi stílusban fogalmazta receptjeit (talán 1 csésze cukrot, két csésze lisztet írt), addig a célnyelvi szerzőről az a benyomásunk támad, hogy patikamérleget használ a sikeres tortasütéshez.

A fordított szöveg tudatos olvasásának elsajátítása tehát segíthet abban, hogy az olvasási folyamat során rekonstruáljuk azokat a műveleteket, amiket a fordító vélelmezhetően elvégzett, s amelyekből a célnyelvi olvasó is némiképp ízelítőt kaphat a forrásnyelv világából. Ennek a fordításszempontrú olvasásnak az irodalom- és anyanyelvoktatásban kellene helyet kapnia.

3.5. A fordítói és szerzői hang a fordításkritikában

A szerzői hang nemcsak a fordítás modellezésében jelenik meg, hanem a fordításkritika elemzési kategóriájaként is. Ezekben az elemzésekben általában a szerzők nem definiálják különösebben ezt a kifejezést, a szerző stílusának egyfajta szinonimájaként használják. Ugyanakkor használata mögött felfedezhetjük azt az általános elképzelést, hogy a szövegértelmezéskor konstituálunk magunkban egyfajta szerzőt, akire mint a szöveg forrására tekintünk.

Az ilyen típusú elemzésnek ékes példája Kassai György (1997) kritikája Karinthy *Utazás a koponyám körül* című regényének francia fordításával kapcsolatban (in: Karafiáth–Tverdota 1997). Az elemzés francia nyelvű. Nézzünk egy rövid részletet belőle:

En la lisant [la traduction], j'ai eu moi-même l'impression de consommer de la bonne littérature française : elle ne „sentait pas

la traduction”. Elle me laissa pourtant un curieux sentiment de frustration : **je n’entendais pas la voix de l’auteur, si présente, si insistante dans l’original**, la voix du grand humoriste, toujours prêt à déceler l’absurde dans l’apparemment normal et à exprimer cette découverte avec une parfaite spontanéité. (Kassai 1997: 130) (Kiemelés tőlem.)

Miben látja Kassai a két szöveg szerzői hangjának különbségét? Eltávolodásról beszél, arról, hogy a francia szöveg mintha másodlagosan közvetítene valamit, amiről a magyar közvetlenül számol be: „la traduction a quelque chose de secondaire et de médiat” (uo.). S az okok, amiket felsorol: a forrás-szövegben található egyenes beszéd helyett a célszöveg függő beszédet használ, a cselekvést kifejező igék helyett körülírással él, nominalizál, kihagyja a szöveg tartalmi jelentését nem módosító attitűdöt kifejező beszúrásokat. Nagyrészt tehát olyan jelenségeket sorol fel, melyek a mi elemzési keretünk szerint (is) a metaszöveg eszközeihez tartoznak. Az eljárás ugyanakkor nem tekinthető módszertannak, hiszen Kassai csak az adott szöveg adott fordításának hibáit igyekszik felsorolni. Elemzése rámutat arra is, hogy a szerző hangjának szisztematikus(abb) vizsgálata, egy többé-kevésbé objektív módszertan kialakítása a fordításkritikának is jó szolgálatot tenne.

Élthes Ágnes (2009) szintén fordításkritikai kategóriaként él a szerzői hang – és változásának – fogalmával. Ő Szabó Magda *Ajtó* című regényének francia fordítását veti össze az eredetivel. Kassai és Élthes elemzésében közös, hogy mindketten az olvasási élményből indulnak ki, tehát a szöveget befogadói oldalról vizsgálják. Mindketten megállapítják, hogy a fordított francia szöveg „jó” szöveg, azaz nem kvázi-helyes szövegekről van szó (Klaudy 2004), nem olyan fordításokról, melyek az olvasóban idegenség érzetét keltenék. A szerzői hang tehát csak az eredetihez viszonyítva változott.

Élthes a fordított szöveg olvasásának élményét két élmény összehatásaként képzei el, az azonosság és a másság élményeként. Elmélete szerint a szöveg egészétől a mikroszintek felé haladva az azonosság érzete csökken, és a másság érzete pedig nő. A másság okaiként egyrészt a szövegfelszínen érzékelhető stilisztikai változásokat nevezi meg, valamint „a szerző és a fordító láthatat-

lan, szubjektív, érzelmi különbözőségéből fakadó közvetve levezethető szövegsubjektivitásban megnyilvánuló eltéréseket” (Élthes 2009: 86). Az elemzés során ez utóbbiakat is lexikai elemek vizsgálatával igyekszik megragadni, például az emlékezésre utaló *akkor* időhatározó fordításainak elemzésével.

A fordított szöveg szerzői hangjával kapcsolatban Élthes is – Kassaihoz hasonlóan – a távolságtartás, személyességből való veszítés fogalmaival él. Ő úgy értelmezi, hogy a fordító számára a regényben megírt történet nem megélt élmény, és ez kihallatszik a fordításból is. Élthes igyekszik fordításelméleti kategóriákat is felhasználni elemzésében, de ő is csak az adott szövegre alkalmazható vizsgálati keretet dolgoz ki.

Az idézett kritikusok mind a forrásszöveg anyanyelvi olvasói. Kritikájuk nagyrészt abból származik, hogy minden bizonnyal sokkal finomabban értették a magyar regények utalásrendszerét, mint a fordítók. Elgondolkodhatunk azon, hogy Venuti elképzelését követve az idegenítő fordításokat preferálva talán a forrásnyelvi fordító alakját kellene előtérbe helyezni, aki ugyan nem fog elég „franciás”, „angolos” szöveget alkotni, de mivel jobban érti a forrásszöveget, idegenszerű írásmódjával többet közvetít a forráskultúrából, mint a célnyelvű fordító. Ehhez persze olyan olvasóközönségre lenne szükség, aki hajlandó erőfeszítéseket tétel „rossz” szövegeken végigkínlódni magát azért, hogy egy idegen kultúrát megismerjen. Ez nyilvánvalóan utopisztikus elképzelés, nem biztos, hogy ezzel tennénk szolgálatot például a magyar irodalom külföldi befogadásának.

3.6. Metaszöveg a fordításban

A Hyland nevével fémjelzett metaszöveg-elméletet ismereteim szerint eddig csak egy kutató próbálta a fordításra alkalmazni. Pisanski-Peterlin (2008a) szlovén földrajztudományi szövegeket és angol fordításaikat veti össze több szempontból különböző tanulmányaiban. Az egyik ilyen szempontja a metaszöveg változásai. Tanulmányában a metaszövegek közül a belső utalásokat és a keretjelzőket vizsgálja 30 szlovén forrásszövegben és 30 angolra fordított szövegben. Felállítja a két kategóriához tartozó elemek szlovén és angol listáját. Két kérdésre keresi a választ: a szövegekben ezen ele-

mek megfeleltethetőek-e egymásnak? Minőségileg van-e különbség az elemek között? Kutatásának eredménye szerint mindkét alkorpuszban majdnem ugyanannyi metaszöveg-elem található (200 illetve 202), de csak 140 egymásnak fordítása. A többi elhagyás és beszúrás eredménye. A fordított metaszöveg-elemek közül 50% tekinthető szó szerinti fordításnak és a másik 50% pedig valamilyen változtatáson esett át. Pisanski megközelítése kontrasztív retorikai keretbe ágyazható. Ez a tanulmánya és a többi kutatása (2008b, 2010) is akörül forog, hogy az angolra fordított tudományos szövegek más retorikai konvenciókat követnek-e, mint az eredeti angol tanulmányok, emögött pedig az a praktikus kérdésfelvetés húzódik meg, hogy képesek-e a fordított tudományos szövegek a dominánsan angol nyelvű tudományos diskurzusban helytállni. Éppen ezért, noha Pisanski kutatása eszközében igen közel áll az én kutatásomhoz, valójában csak kevésbé vethető össze vele, mert céljában és szemléletmódjában alapvetően eltér attól.

4. fejezet

Metaszöveg a publicisztikában

4.1. A publicisztika műfajáról

A publicisztikát magyarul nyilvános közírásnak vagy közbeszédnek mondhatjuk. Az utóbbi kifejezés a műfaj szónoki eredetére utal. A Világirodalmi Lexikon a gondolati próza egyik műfajának tartja. Bernáth meghatározása szerint a publicisztika „az értelmezés és meggyőzés szándékával formált, a sajtóban nyilvánosságra hozott vélemény” (Bernáth 1999: 88). A sajtóműfajok családjában a publicisztika elkülönül a tájékoztató műfajoktól, ahol a hangsúly a tények közlésén van, míg a publicisztikai műfajoknál a véleményen, értelmezésen. Tematikailag a publicisztika a közélet tágan értelmezett témáival foglalkozik, azaz napi politikai eseményeken túlmutató kulturális, oktatási vagy akár sporttémákkal is, de jellemzően mégiscsak a közvéleményt éppen aktuálisan izgató, gyakran megosztó politikai kérdések állnak a publicista érdeklődésének előterében.

A publicisztikára jellemző stílust publicisztikai stílusnak nevezzük. Neologizmusokkal, divatszavakkal, metaforákkal, szólásokkal sűrűn él, hogy a szerzői véleményt markánsan kifejezze. Gyakran használ hatásos összetett szavakat, hangzatos címeket. A figyelem felkeltésének eszköze a humor is (l. Világirodalmi Lexikon *publicisztikai stílus* címszava).

A publicisztika műfajcsaládjához a vezércikk, a belső cikk, a kommentár, a jegyzet, a glossza tartoznak. Róka Jolán (1983) sajtóműfaj-rendszere szerint

ezek mind személyes cikkek. Részletesebben bemutatam a vezércikket és a kommentárt, mivel ezek szerepelnek korpuszomban. A vezércikk a napilap első oldalán, a hetilapban pedig az első oldalak egyikén jelenik meg. Lényege, hogy az adott időszak egyik lényeges kérdésében kifejtse az adott orgánus véleményét, ezért a vezércikket általában a főszerkesztő vagy a lap egyik mérvadó újságírója jegyzi. Még markánsabban jelezheti a szerkesztő, hogy az írás nem csak személyes vélemény, hanem a lap álláspontja, ha a cikk név nélkül, esetleg „a szerkesztőség” aláírással jelenik meg. (Ilyenre nincs példa a korpuszomban.) A vezércikk rövid, feszesen szerkesztett írás, hangvétele meghatározza az egész lap hangvételét (és viszont).

A korpuszom másik fő műfaja a kommentár, azaz egy-egy hírhez fűzött hosszabb magyarázat, elemzés, értelmezés. A kommentárban egyensúlyban van a tények ismertetése, egy-egy hír háttérének bemutatása és a személyes értékelés. „Míg a kommentálandó tények, események kiválasztása általában a szerkesztő feladata, a kommentár szövegének, belső egyensúlyának kialakítása az újságíróra vár” (Bernáth 1999: 108). A kommentárnál fontos a közölt tények forrásának megjelölése, mert a szerző ezzel igazolja állításait, illetve tekintélyekre hivatkozva bizonyítja saját kompetenciáját. Erre az újságírói műfajra jellemző, hogy nemcsak az újság állandó szerzői jegyzik ezeket, hanem különböző közéleti személyiségek, s nevük mellett gyakran szerepel egy rövid – általában pár szavas – bemutatás is, sőt gyakran fényképet is közöl róluk az újság.

A publicisztikai műfajcsalád tagjai tehát hangsúlyozottan a szerző véleményét közvetítik, ezért érdekes ezeknek a szövegeknek a metaszövegével foglalkozni. Akárcsak a tudományos szövegek esetében, a szerzőknek itt is el kell magukat fogadtatni az olvasóikkal, és mindenképpen el kell érniük, hogy az olvasók szolidárisak legyenek velük.

Ez a kérdés természetesen beágyazódik egy nagyobb kontextusba. Az adott cikk ugyanis nem önmagában áll az olvasó előtt, hanem egy heti- vagy havilapban jelenik meg. Általában egy hetilap olyan publicisztikai írást jelent meg, melynek gondolatvilága, politikai szemléletrendszere beleillik az orgánus politikai képébe. Időnként megjelenhet az újság ideológiájával ellentétes vélemény is, de olyan környezetben, hogy az a támogatandó véleményt

erősítse. A publicisztika azonban egy kissé el is különül a laptól, hiszen pont a fent említett eszközökkel (szerző ismertetése, fotó) az újság szerkesztői el is határolódnak a kifejtett véleményétől.

4.2. Metaszöveg vizsgálata publicisztikában

A metaszöveg fogalmi keretét használja fel Elisabeth Le (2004), hogy igen érdekes pragmatikai elemzéseket végezzen a *Le Monde* francia napilap vezércikkein. Le-t az érdekli, hogy a francia-orosz külpolitikai kapcsolatok hogyan jelennek meg a *Le Monde* vezércikkeiben, milyen érveléstechnikákat alkalmaz a szerkesztőség, hogy önmagát mint a közvéleményt és a politikát egyaránt formáló, mérvadó orgánumot mutassa be. A szerzőnő húsz, az orosz politikára reflektáló vezércikket vizsgál. Módszere hasonló ahhoz a módszerhez, amit én is alkalmaztam korpuszomnál. Úgy véli, hogy Hyland (1998) tudományos szövegekre kidolgozott módszere azért alkalmazható vezércikkekre is, mert ugyanúgy a meggyőző szövegtípushoz tartozik ez a műfaj, mint a tudományos szövegek. Ugyanakkor a vezércikkek személyesebbek, rövidebbek, szélesebb és kevésbé specifikus hallgatósághoz szólnak. Ezzel magyarázható, hogy várhatóan kisebb hangsúlyt kapnak az interaktív metaszöveg-eszközök (Le még Hyland 1998 terminusait használja, én az egyszerűség kedvéért a dolgozatomban használt 2005-ös terminusokkal helyettesítem), az interakciós eszközök pedig nagyobb jelentőségűek lesznek.

A vizsgálat három eszközre terjedt ki: a külső utalásokra, a kapcsolatteremtő eszközökre és az énjelölőkre. Megállapítja, hogy a francia vezércikkek nagyon finomra hangoltan alkalmazzák ezeket az eszközöket, hogy általuk hármas képet alakítsanak ki a *Le Monde*-ről, illetve annak szerzői gárdájáról. (A *Le Monde* vezércikkei név nélkül jelennek meg.) Mivel ugyanazok a nyelvi elemek (nous t/1-es személyes névmás, on általános névmás, közvetlen kérdések) mindhárom kategóriához tartozhatnak, minden esetben szövegközeli, kontextusba ágyazott vizsgálat szükséges.

A vizsgálat eredményeként kiderül, hogy a *Le Monde* úgy variálja ezen elemeket, hogy a saját tekintélyét építse fel, méghozzá három különböző szinten: elsőként mint szakértő újságírók testülete, másodsorra mint a köz-

vélemény képviselője, és harmadszor pedig a független, elkötelezett értelmi-ségi nézőpontját megtestesítő orgánumként. Eszerint a szerző hangja a *Le Monde* vezércikkeiben összetett, polifonikus módon szólal meg, s ez plusz üzenetet közvetít a vájt fülű olvasónak. A cikk nem foglalkozik a fordítás kérdésével, ugyanakkor – mivel az angol nyelven írt tanulmányban francia példák szerepelnek, melyek mellett nyers angol fordítás található – a szerzőnk önkéntelenül is belebotlik például az *on* fordításának nehézségeibe. Ez a tanulmány tehát többszörösen ihlette és megerősítette saját kutatásomat: egyrészt azért, mert példát adott arra, hogy a metaszöveg publicisztikán is kutatható és érdekes eredményekre vezethet, másrészt mert implicit módon bemutatta, hogy a metaszöveg-eszközök a fordításban problematikusak lehetnek, és a szerzői szerepek megváltozásához vezethetnek.

4.3. Metaszöveg a magyar nyelvű publicisztikában

Fordított korpuszom vizsgálatát megelőzően végeztem egy kisebb, előkészítő vizsgálatot arról, hogy a magyar nyelvű publicisztikai írások hogyan élnek a metaszöveg eszközeivel. Ezt azért tartom fontosnak, mert a rendelkezésre álló szakirodalom magyar nyelvű vizsgálatokat nem tartalmaz. Összesen tíz cikket elemeztem. A legrövidebb 26, a leghosszabb 38 mondatból állt, átlagos mondatszám 32. A cikkeket 4 különböző újságból választottam: Az *Élet és Irodalom* Libération mellékletéből (4db), a *HVG*-ből (4db) a *Heti Válaszból* és a *Népszabadságból* 1-1 cikket. Minden cikk a megfelelő újság publicisztika rovatában jelent meg és általános politikai témájú. A 10 cikkből 5 fordított, 5 eredeti magyar nyelvű.

Az elemzéshez a szövegeket mondatonként vizsgáltam, és minden cikkből kiemeltem a metaszöveg bemutatott kategóriáihoz tartozó kifejezéseket, illetve néhány nem kifejezetten lexikai elemet, úgymint a kérdőmondatok használatát, zárójelek, idézőjelek alkalmazását, illetve a felsorolást. Minden előfordulást újra számoltam, akkor is, ha az egyik nyelvi alakzat magával hozta a másikat. Például két kapcsolatteremtő eszköznek vettem a *Süssük*

2. táblázat: Magyar példák interaktív metaszöveg-elemekre

Metszöveg-típus	Magyar nyelvű példák
Átmenetjelölők	ugyan, pedig, ugyanis, ezért, tehát, de, bár, csakhogy, ám, úgyhogy, emiatt, viszont, azonban, sőt, minden-esetre, mivel stb.
Keretjelölők	hát igen, egyrészt-másrészt, mondjuk, nos, egyébként, egy szóval, s végül, ráadásul stb.
Belső utalások	a fentiek alapján, e két téma, a bevezetőben idézett stb.
Külső utalások:	az első változat szerint, X.Y. arról számolt be, legújabb- ban arról hallani stb.
A kódra utaló kifejezések:	úgynevezett, például, vagyis, pontosabban, zárójel és gondolatjel használata stb.

meg azt a galambot mi magunk! mondatban a *süssük meg* t/1-es igealakot, illetve a *mi magunk* névmást.

Már az elemzés megkezdése előtt módosítottam egy kicsit Hyland taxonómiáján. Hyland (2005) kategóriái szerint a többes szám első személyre utaló szerkezetek az énjelölők közé tartoznak. Ezekben a publicisztikai írásokban megfigyelhetjük azonban, hasonlóan ahhoz, amit Elisabeth Le írt le tanulmányában (Le 2004) a *Le Monde* vezércikkével kapcsolatban, hogy a szerző nemcsak a saját nevében beszél, hanem a közvélemény szószólójaként is. A különböző nyelvtani és lexikai formák mögött megbúvó „mi” legtöbbször inkább kapcsolatteremtő eszköz: a szerző az őt olvasókkal közösséget vállal, sőt egész népével, országával azonosítja magát.

Mivel elemzésem egyik célja az volt, hogy megnézzem, vajon mennyire alkalmazható a magyar nyelvre ez a taxonómia, összegyűjtöttem a leggyakrabban előforduló magyar kifejezéseket, amelyek egy-egy kategóriát jellemeztek ebben a korpuszban.

Az elemzés alapján elmondható, hogy a magyar nyelvű publicisztikában is nagy szerepe van a metaszövegnek. A legritkább esetben a 38 mondatos szövegben 11 előfordulást számláltam (sűrűség: 0,29), míg a legsűrűbb szöveg e szempontból 28 mondatos, és 38 metaszöveghez tartozó kifejezést tartalmaz

3. táblázat: Magyar példák interakciós metaszöveg-elemekre

Metszöveg-típus	Magyar nyelvű példák
Megszorító szavak	noha, igaz, csupán, sejthető, talán, -hat, -het, úgy látszik, valószínűleg stb.
Nyomatékosítók	nem kétséges, kétségtelen, nyilvánvaló, tény az, természetesen, bizonyára, nyilván, persze, valóban, igenis stb.
Attitűdjelölők	meglepő, megnyugvással, nagy szerencse, nincs min csodálkozni, remélhetően, félő, szomorú, nehezen hihető stb. Ide számítottam az idézőjelek használatát, ha az ironikus értelmezést sugallt.
Kapcsolatteremtő eszközök	kell vmit csinálni, t/1-es igeragok, közvetlen kérdés, t/1 felszólító alakok, t/1, t/1 birtokos ragok stb.
Énjelölők	e/1 igeragok, t/1 igeragok, e/1 birtokos alak stb.

(1,36). Az összes szöveg összesen 320 mondatában 286 metaszöveghez tartozó kifejezést emeltem ki (0,9).

Egyértelműen kirajzolódott az is, hogy a publicisztikai szövegekben az interakciós metaszövegnek nagyobb a szerepe, mint az interaktív metaszövegnek. 162 előfordulás az előbbihez, míg 124 az utóbbihoz sorolható. Ebben eltér a tudományos szövegektől. Hyland elemzése szerint a tudományos szövegekben leggyakrabban megszorító szavak, aztán átmenetjelölők és kódra utaló jelek találhatók (Hyland 1998: 446).

Elisabeth Le (2004) a vezércikkek esetében három alkategóriát tart relevánsnak: a külső utalásokat, a kapcsolatteremtő eszközöket és az énjelölőket.

Az én elemzésem alapján ezekben a publicisztikai szövegekben a legfontosabb a kapcsolatteremtő eszközök használata (64 előfordulás), de ezt szorosan követi az átmenetjelölők kategóriája (58). Szinte teljesen jelentéktelen a külső és belső utalások előfordulása (5-5 db). A többi kategória kiegyensúlyozottan szerepel, ahogy ez az összefoglaló táblázatból kiderül.

Összevetettem a fordított és eredeti magyar szövegek adatait is. A fordított szövegek együttes mondat száma 170, így a sűrűség 0,94. Az eredeti magyar szövegek esetében ez 0,84. A magyar szövegek tehát ritkábban élnek

4. táblázat: Metaszöveg-megoszlás eredeti magyar és fordított magyar szövegekben

Metaszöveg-típusok	Magyar		Fordított	
	db	db/mondat	db	db/mondat
Átmenetjelölők	32	0,21	26	0,15
Keretjelölők	7	0,04	18	0,1
Belső utalások	3	0,02	2	0,01
Külső utalások	4	0,03	1	0,005
Kódra utaló jelek	15	0,1	16	0,09
Interaktív metaszöveg	61	0,4	63	0,37
Megszorító szavak	13	0,08	12	0,07
Nyomatékosítók	15	0,1	9	0,05
Attitűdjelölők	7	0,04	16	0,09
Kapcsolatteremtő eszközök	24	0,16	40	0,23
Énjelölők	6	0,04	20	0,12
Interakciós metaszöveg	65	0,43	97	0,57

a metaszöveg eszközeivel, mint a fordított szövegek. Kis eltérés mutatkozik a két fő kategória közötti megoszlásban is. A fordított szövegekben található az összes kapcsolatjelölő 56%-a, 160 db. Ezek közül 97 interakciós metaszöveg, míg 63 interaktív metaszöveg (60% és 40%). Az eredeti magyar szövegekben a megoszlás kiegyensúlyozottabb, 61 db interaktív, 65 db interakciós metaszöveg-elem áll.

Nem meglepő az az eredmény, hogy az interakciós metaszövegnek nagyobb a szerepe a publicisztikában, mint a tudományos szövegek esetében, hiszen ennél a műfajnál a szerzők kis terjedelmű szövegekkel hatást akarnak kiváltani egy széles olvasórétegben. Általában valamilyen közismert témáról írnak, s annak értelmezésében kívánnak újat nyújtani. Ezért jellemző, hogy érzelmileg be akarják vonni az olvasót. Ráadásul a publicisztikai szövegek gyakran politikailag elkötelezettek, és legtöbbször a szerző feltételezheti, hogy politikailag hasonlóan gondolkodó olvasóközönségre számíthat. Így ezek nem is annyira meggyőzni szeretnének, mintsem az „egy táborhoz tartozunk” érzését erősíteni. Ennek legerősebb eszköze a kapcsolatteremtő eszközök használata, mely a leginkább alkalmazott eszköz.

Az átmenetjelölők sűrű használata (58 db) feltevésem szerint a szövegek rövidségével, s következésképpen szigorúan koherens jellegével magyarázható. Az érvek hosszú kifejtésére nincs lehetőség ebben a műfajban, az olvasó nem vonhatja le saját maga a felállított érvek és példák alapján a következtetéseket, ezért nagyon „szájbarágósnak” kell lennie a szövegnek.

A külső és belső utalások kevés szerepe valószínűleg összefügg azzal, hogy ezek a szövegek rövidek, így az olvasó könnyen átlátja a struktúrájukat, illetve a szerző ugyanarra a tényre nem utal nagyon gyakran.

Számomra az egyetlen meglepő eredmény az énjelölők csak átlagos használata. Hiszen a publicisztika erősen személyes jellegű műfaj, mint már jeleztem, ezek mellett a szövegek mellett gyakran szerepel a szerző bemutatása és/vagy fényképe.

Mivel a magyar nyelvű korpuszban is jutott minden kategóriára legalább egy százaléknyi elem, úgy gondolom, maga az a tény, hogy itt magyar és nem angol nyelvű szövegekről van szó, nem jelentős. Talán nem pontosan ugyanazokkal a lexikai elemekkel, de a magyar nyelv is él ezeknek a metadiszkurzív eszközöknek a használatával. Az eltéréseket inkább a műfaji eltérésnek tulajdonítom.

A fordított és eredeti szövegek összevetésének eredménye sokkal több kérdést hagy megválaszolatlanul. Mint látjuk, a fordított szövegek gyakrabban élnek a metaszóveg eszközeivel, különösen pedig az interakciós metaszóveg eszközeivel. Természetesen két magyarázat kínálkozik. Az egyik, hogy a forrásnyelvi szövegek – az eltérő forrásnyelvi normához igazodva – több ilyen eszközt tartalmaznak, és ezt a fordított szövegek híven tükrözik. A másik lehetséges válasz, hogy a fordítás során került több ilyen metaszóveghez tartozó eszköz a szövegekbe. Különösen szembeötlő a kapcsolatteremtő eszközök közötti aránytalan megoszlás. Elképzelhető, hogy itt a fordításra jellemző explicitáció egyik esetével állunk szemben. A disszertáció 5. fejezetében olvasható francia-magyar fordított korpusz elemzése ezekre a kérdésselvetésekre is javasol válaszokat.

4.4. A korpusz

4.4.1. A korpusz bemutatása

A szerzői és olvasói szerepek, a szerzői jelenlét megnyilvánulásának változásait húsz forrásnyelvi publicisztikából és azok magyar nyelvű fordításaiból álló korpuszon vizsgálom. A húsz újságcikkből tíz a *Libération* című francia napilap írása, tíz pedig a *Le Monde Diplomatique* francia külpolitikai hetilapban jelent meg. Ez utóbbiból öt vezércikk. A magyar szövegek szintén mind megjelent fordítások. A *Libération* cikkei 1999-ből valók. Ebben az évben szeptembertől decemberig az *Élet és Irodalom* havonta 8 oldalas válogatást jelentetett meg a *Libération* előző havi írásaiból, ezekből válogattam. A *Le Monde Diplomatique* pedig 2005-ben magyar kiadást indított, ami 2008 júniusáig működött. A cikkeket különböző fordítók fordították.

Mind a húsz írás a publicisztika fentebb bemutatott műfajába sorolható. Fontosnak tartom, hogy a fordítások valóban megjelent, fordítók nevével ellátott fordítások, azaz House (1997) kategóriái szerint nyílt fordítások. Ez azt jelentette számomra, hogy nem kellett minőségi kritériumok alapján döntenem, hogy a vizsgált szövegek fordításnak tekinthetők-e, hiszen a státuszuk alapján mindenképpen azoknak tekinthetők. A korpusz előnye ezen kívül az, hogy nem egyes fordító vagy néhány fordító munkáját tudtam vizsgálni, így a megfigyelt változásokat nem kell egyes fordítók stílusának tulajdonítanom.

Tartalmilag a cikkek politikai, közéleti témákkal foglalkoznak, elsősorban külpolitikával vagy valamiért közérdekűnek tartott francia belpolitikával. Mind a húsz cikk aláírt, személyes írás (Róka 1983).

4.4.2. A négy orgánusról

Libération. A *Libération* országos napilap. A két nagy példányszámú lap, a *Le Monde* és a *Figaro* mellett az alternatív hangvételt képviseli, beceneve *Libé*. 1973-ban alapította Jean-Paul Sartre, kezdetben szélsőbaloldali vonulatot képviselt, majd inkább a szociáldemokrata irányba mozdult el. Maingueneau (2000) kiemeli, hogy a *Libération*nak sajátos, regisztereket keverő stílusa van, amit ő „style Libének” hív. A cím (felszabadulásnak, esetleg

megszabadulásnak fordíthatnánk) a konvencióktól, elvárásoktól, előítélek alól felszabadult, autonóm éthoszt sugall.

Élet és Irodalom. Az *Élet és Irodalom* irodalmi és közéleti hetilap. 1957 óta jelenik meg. A rendszerváltás után a lapot a szerkesztősége vette meg, ezzel önállóságukat igyekeznek biztosítani. Politikai irányultságát tekintve liberális. 1999 szeptemberétől 2000 januárjáig havonta jelentették meg *Libération* mellékletüket.

Le Monde Diplomatique. 1954-ben a *Le Monde* című napilap mellékleteként született. 1996 óta önálló kiadvány. Havilap. Külpolitikai érdeklődés és kritikai szemlélet jellemzi. Baloldali elkötelezettségű, küzd a liberális gazdaságpolitikai dogmák térnyerése ellen.

Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. A *Le Monde Diplomatique* számos (2009 februárjában 72) külföldi kiadással rendelkezik. 2006–2008-ig létezett magyar kiadás is. A szerkesztők beköszöntőjükben azt írták, hogy 80%-ban a francia kiadásból fordított írásokat, 20 %-ban pedig saját írásokat közölnek. 2008-ban a lap megszűnt, 2009 októberében kizárólag elektronikus formában újraindult.

4.4.3. A korpusz metaszöveg elemzése

A húsz cikkben összesen 424 illetve 401 metaszöveg előfordulást találtam. Nemcsak összességében, hanem minden kategóriában csökken a metaszöveg előfordulások száma a fordított szövegekben. Egyetlen kivétel a belső utalások kategóriája. Belső utalás egyáltalán nem jellemzi ezeket a szövegeket, csak egyetlen előfordulást találtam a francia és a magyar anyagban is. Ez érthető, hiszen rövid, egy-két oldalas írások, ahol a szöveg belső részeire előre vagy hátra utalni nem szükséges.

Az interaktív metaszövegek közül a szerzői és olvasói szerepeket, hangokat csak a külső utalások érintik. Az interakciós metaszövegek kisebb mértékben csökkennek, mint az interaktívak. A kapcsolatteremtő eszközök száma közel

5. táblázat: A francia-magyar publicisztikai korpusz összes metaszövege

Metaszöveg-típusok	Francia cikkek	Magyar cikkek
Átmenetjelölők	160	106
Keretjelölők	23	19
Belső utalások	1	1
Külső utalások	70	57
Kódra utaló jelek	90	80
Interaktív metaszöveg	344	263
Megszorítók	77	63
Nyomatékosítók	70	65
Attitűdjelölők	54	46
Énjelölők	48	53
Kapcsolatteremtő-eszközök	175	174
Interakciós metaszöveg	424	401

azonos (175–174). Az adatok értelmezéséhez fontos kiemelni, hogy a forrás- és célszövegeket egymástól teljesen függetlenül, külön időpontban elemeztem, mint önálló, teljes értékű szövegeket. Ezért nem biztos, hogy például a 90 kódra utaló jelből 80 le van fordítva, és ez szerepel a magyar szövegekben, tízet pedig kihagytak a fordítók. Gyakran a magyar szövegekben olyan helyeken találunk egy-egy metaszöveg elemet, ahol a franciában ilyen nem szerepelt, összességében azonban csökken az adott kategóriához tartozó elemek száma.

Ezeket az eredményeket összehasonlíthatjuk az előzetes vizsgálat eredményeivel. Mint láttuk, az eredeti magyar korpuszban kevesebb metaszövegelem szerepelt, mint a fordított magyar korpuszban. A három fajta korpusz metaszöveg-sűrűsége tehát így alakul:

$$\begin{array}{ccccc} \text{francia nyelvű} & & \text{fordított magyar} & & \text{eredeti magyar} \\ \text{publicisztikában} & > & \text{publicisztikában} & > & \text{publicisztikában.} \end{array}$$

Természetesen a következtetések levonásánál figyelembe kell vennünk, hogy az előzetes vizsgálat csak nagyon kicsi, 5+5 cikkből álló korpuszon készült. Mégis talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a fordított magyar publicisztikába a forrásnyelvi szöveg normáinak hatására kerül több metaszöveg-elem, mint az eredeti magyar publicisztikába. Ez a sejtés is azonban csak a francia-magyar nyelvpárra vonatkoztatható.

A következő fejezetben kategóriákra lebontva vizsgálom a metaszövegeszközök változásának hatásait a szerzői és olvasói szerepekre, a szövegek szerzői hangjára.

5. fejezet

A szerzői hang változása

A 4. fejezetben bemutatott általános metaszöveg-elemzés után ebben a fejezetben a szerzői és olvasói szerepek változásait minőségileg elemzem. Az elemzés során egyesével összehasonlítottam a forrásszövegek metaszövegeit a célszövegekéivel. Az elemzésből kirajzolódott öt szempont, mely hatással van a szerzői hang változására. Az alábbiakban e szempontok szerint csoportosítva, példákon keresztül mutatom be a megfigyelt változásokat.

A francia-magyar publicisztikai korpuszomból vett példákat számozással jelölöm: *(1) példa*. Ha ugyanannak a szövegrésznek francia és magyar változatát is megadom, *a*-val jelölöm a francia, *b*-vel a magyar változatot. A példa forrását a zárójelben megadott kód alapján a Források címszó alatt azonosíthatjuk. A (LIBÉ 6) a *Libération*-ból vett 6. cikket jelöli, az LMD kód jelöli a *Le Monde Diplomatique*-ot.

Az 5.2.6-os fejezetben egy kiegészítő korpuszt elemzek, Julien Benda Írástudók árulása című esszéjét és fordítását. Az innen származó példákat külön számozom, ezeket a példákat nagy B-vel jelölöm, a magyar változatra a fordító nevével hivatkozom.

Elsőként azt vizsgálom, milyen változásokat okoz a szerzői és olvasói szerepekben az, hogy a fordított szöveg új kontextusban jelent meg (5.1. fejezet). Az 5.2. fejezetben az énjelölők és kapcsolatteremtő eszközök fordítási viselkedését, az 5.3. fejezetben a megszorító szavakat, a nyomatékosítókat és az

attitűdjelölőket elemzem. Az 5.4. fejezet a polifónia szövegbeli megnyilvánulásaiával foglalkozik.

5.1. A kontextusváltozás hatása a szerzői hangra

5.1.1. A kontextus szerepe

A szerzői és olvasói szerepek, viszonyaik megváltozásának egyik kiváltó oka a forrásszöveg és a célszöveg kontextusának különbségében rejlik. House (2006) a fordítást rekontextualizációnak tekinti, hiszen a fordító egy adott kontextusba ágyazott kész szöveggel találkozik, amit új kontextusba kell helyeznie a célközönség számára. Ha a kontextust tágan értelmezzük, tulajdonképpen dolgozatunk egész témáját értelmezhetnénk mint a kontextus megváltozásának kérdését. Tátrai (2004) ugyanis a kontextus alábbi meghatározását adja:

A kontextus viszont a résztvevői (megnyilatkozói és befogadói) szerepekből, illetve a résztvevők fizikai, szociális és mentális világából tevődik össze. A fizikai világ a résztvevők által észlelt tér-idő viszonyrendszerből épül fel. A szociális világ a résztvevők társadalmi viszonyrendszerét öleli fel. A mentális világ pedig a résztvevők (egymásnak tulajdonított) mentális állapotait tartalmazza. (Tátrai 2004: 492)

A meghatározásból láthatjuk, hogy a szerző és olvasó viszonya, a megnyilatkozáshoz való mentális hozzáállásuk is tekinthető a kontextus részének. House viszont amellet érvel, hogy fordítástudományi szempontból hasznosabb egy szűkebb kontextusfogalommal dolgozni:

Usefullness of a narrow view of context as background knowledge shared by addresser and addressee and contributing to the addressees' interpretation of what the addresser means by his or her utterance. (House 2006: 341)

Ebben az alfejezetben azzal a jelenséggel foglalkozom, amikor a szerzői és olvasói szerepek, a szerző hangja azért hallatszik „másképpen” a magyar szövegben, mint a franciában, mert az adott újságcikk új környezetbe került, megváltozott a megszólított olvasóközönség. Az esetek többségében a változás ott érhető tetten, hogy a francia szerző önmagára mint a francia társadalom tagjára tekint, és írását a francia társadalomhoz, tehát saját közösségéhez intézi. Amikor a célszöveg az *Élet és Irodalomban* vagy a *Le Monde Diplomatique* magyar kiadásában megjelenik, a célközönség a magyar társadalom, akit a francia társadalom problémái érdekelhetnek ugyan, de mindenképpen kívülállóként viszonyul hozzájuk.

5.1.2. A forrásszöveg viszonyainak érintetlenül hagyása

A fordítók a magyar társadalom tagjai. Kétféle stratégiát választhatnak: vagy a lehető legpontosabban igyekeznek visszaadni a forrásszöveg belső viszonyait, és a magyar olvasóra hagyják, hogy az új kontextushoz igazítsák a szöveget az értelmezési folyamat során, vagy ők maguk elvégzik ezt az értelmezési munkát, és már az új célközönséget figyelembe véve formálják meg a szöveget. Nézzünk példákat mindkét megoldásra:

(1a) **On se rassurera** en France en constatant que malgré les pressions en ce sens, la mise en oeuvre de la proportion intégrale, dévastatrice en Autriche, n'est **fort heureusement** pas d'actualité. (LIBÉ 6)

(1b) **Megnyugvással** állapíthatjuk meg, hogy bár létezik ilyen irányú nyomás, az ausztriai, romboló hatású, teljesen arányos képviseleti rendszer érvényesítése Franciaországban nem fenyeget. (LIBÉ 6)

(2a) Le syndrome autrichien n'est pas sans comporter d'**inquiétants** points communs avec la France. (LIBÉ 6)

(2b) Az osztrák szindróma és Franciaország között **aggasztó** hasonlóságokat is találunk. (LIBÉ 6)

A (1a) és (2a) példákban a szerző az ausztriai választások eredményét elemezve, a szélsőjobboldali Jörg Haider pártjának nyerése idején, megnyugvását illetve aggodalmát fejezi ki a franciaországi választási rendszer bizonyos jellegzetességei miatt. Nyilvánvaló, hogy őt – mint francia embert és a francia társadalmat képviselő újságíró – az ausztriai eseményeknél jobban érdekli saját országának helyzete, Ausztria csak intő példaként szolgál számára. A magyar szövegben a fordító nyelvileg változatlanul hagyja a viszonyokat: semmivel nem jelzi, hogy a szöveg immár nem a külföldi példából a saját hazájára következtető cikk az olvasó számára, hanem két egyformán kívülálló külföldi ország választási rendszerét összehasonlító írás. Sőt tulajdonképpen a magyarok számára fontosabb lehet, mi történik a szomszédos Ausztriában, mint a távolabb fekvő Franciaországban, ezért azt mondhatjuk, hogy a példa fontosabb, mint amit a szerző példázni akar. Az attitűdjelölők a forrásszövegben nemcsak a szerző hozzáállására vonatkoznak, használatuk feltételezi, hogy az olvasók is hasonló érzelmeket tapasztalnak a leírt jelenségekkel kapcsolatban. A célszövegben viszont leszűkülnek a szerzőnek az érzelmeire, az olvasó kívülről figyel, hogyan reagál a francia szerző az osztrák eseményekre.

Hasonló példákat találunk abban a cikkben, amit egy korábbi tanulmányomban elemeztem (Paksy 2005), de most nem válogattam be a korpuszomba. A cikk témája a világ nagyhatalmi rendszere, mely a szovjet birodalom széthullása után egypólusúvá vált.

(3a) Menaçante pour l'**Europe**? Pour la **France**? Quel est l'état de l'Asie qui songe à s'en prendre à **notre** pays? (Géré 1999)

(3b) De hogy ez **Európát** veszélyeztetné? Vagy **Franciaországot**? Mégis, melyik ázsiai ország támadna meg **minket**? (Géré 1999)

A fenti (3a) példában Európát, közelebbről pedig Franciaországot fenyegető lehetséges veszélyeket igyekszik megnevezni a szerző. A forrásszöveg retorikai eszköze, hogy egyre közelebb fókuszál az olvasóhoz: Europe–France–nous. A célszöveg is látszólag követi ezt a felépítést, csak éppen az olvasó kikerül a fókuszpontból. Európa emlegetésekor még ott érzi magát a megszólított olvasók között, de aztán Franciaország említésével egyszerre kívülállóvá

válík, és a „minket” névmás már nyilvánvalóan nem kapcsolatteremtő eszköz, nem vonja be a magyar olvasót a szövegbe. Így aztán, amikor a szöveg végén a szerző arról ír, milyen feladatai lehetnek Franciaországnak a világpolitikai helyzet kiegyensúlyozásában, már egészen más pragmatikai hatással bír a forrásszöveg, mint a célszöveg. Ami a francia olvasó számára feladatként jelentkezik, azt a magyar olvasó inkább helyzetértékelésként olvassa.

(4a) Dans ces conditions, il reste possible de peser sur l'évolution des événements. Et c'est là bien évidemment que la France trouve un rôle à jouer. (Géré 1999)

(4b) Jelen körülmények között az események kimenetele még befolyásolható. Nyilvánvaló, hogy Franciaország itt jut majd szerephez. (Géré 1999)

A végső zárszó szintén egészen más hangsúlyt kap. Mivel a magyar olvasó (és a fordító) nem érzi megszólítotttnak magát, a második mondat a magyar változatban szinte közmondásszerű igazsággént hangzik, míg a francia állítás súlyos önkritikaként értelmezhető.

(5a) Il devient urgent de réaffirmer les principes qui dirigent **notre** action [...] Car à prétendre dénier les faits par les mots, **on n'est pas crédible** longtemps. (Géré 1999)

(5b) Lényeges tehát, hogy minél előbb újrafogalmazzuk alapelveinket [...] Mert aki csak szóban bátor, hamar hitelét veszti. (Géré 1999)

5.1.3. A célszöveg igényeihez való alkalmazkodás

A fordító másik lehetséges választása, hogy nyelvileg is változtat a szöveg viszonyrendszerén, és az új célközönséghez igazítja a helymegnevezéseket.

(6a) À la différence de ce qui se passe au Japon, **ici** on maîtrise la culture de sûreté. (LIBÉ 4)

(6b) Ellentétben azzal, ami Japánban történik, **Franciaországban** megvan a megfelelő biztonsági kultúra. (LIBÉ 4)

Az „itt” értelmű helydeixist a fordító explicitálta, és megnevezte Franciaországot. Természetesen ebben az esetben is elvész a szövegnek az az aspektusa, mely a szerző és az olvasók közös érintettségére apellál.

A következő példa egy még összetettebb jelenséget mutat be. A cikk arról szól, hogy a Közel-Keletről szóló, európai újságírók által írt tudósítások milyen félrevezetőek az európai olvasók számára, mert nincs tapasztalatuk az ottani életviszonyokról. A francia olvasók részei egy nagyobb közösségnek, az európai olvasóknak, akikről a szövegrészlet azt állítja, hogy nem ismerik testközelből a diktatúrát. Nos, a magyar olvasók is európaiak ugyan, mégse mondhatjuk, hogy ne ismernék közletről, milyen diktatúrában élni. Éppen ezért szűkíti le a fordító az „européens” jelentését „nyugat-európaira”.

(7a) Le problème essentiel tient aux mots utilisés : ceux qu’emploient les journalistes ne signifient rien pour les publics **européens ou américains** ou sont compris de manière différentes, ou sont tout simplement biaisées. Les meilleurs exemples de ces termes inconnus sont les mots „occupation” et „dictature”. (LMD 8)

(7b) A fő probléma szerintem a szóhasználattal kapcsolatos: az újságírók által használt szavak ugyanis vagy semmit se jelentenek **a nyugat-európai közönségnek**, vagy mást, mint a térségben, s persze nemegyszer teljesen kiforgatják őket eredeti jelentésükből. A legjobb példa azokra a szavakra és kifejezésekre, amelyek tartalmukban „ismeretlenek” a **nyugat-európai** vagy **amerikai** közönség előtt (legalábbis a szónak abban a jelentésében, hogy az emberek úgy használják, hogy saját bőrükön soha nem tapasztalhatták meg valóságtartalmukat): a „megszállás” és a „diktatúra”. (LMD 8)

Láthatjuk, hogy itt a fordító fejében jelen volt, hogy kiknek szól a fordítás, amit készít, és szükségét érezte, hogy a mondandót az új célközönséghez igazítsa.

Hasonló ez ahhoz a jól ismert eljáráshoz, amikor a fordítók jelzetten vagy a szövegbe ékelve megmagyaráznak egy-egy kulturálisan kötött kifejezést, amiről feltételezik, hogy a célnyelvű olvasó számára ismeretlen lehet. Ezt a jelenséget a reáliafordításokkal foglalkozó számtalan kutatás már nagyon sok oldalról megvizsgálta. (Magyarul l. Valló 2000, 2002, Mujzer-Varga 2007)

Itt csak néhány példát hozok erre a korpuszból:

(8) Maónak rossz pontot, Teng Hsziao-pingnek pedig dicséretet adva. Csiang Cö-minnek viszont meg kell elégednie a biztatással. **(A dicséret – félicitation – és a biztatás, encouragement a francia diákok bizonyítványában szereplő kategóriák – a ford.)** (LIBÉ 10)

(9a) ...interpellait André Malraux depuis un „pays” que celui-ci, disait-il, avait désormais déserté: la „**France libre**”. (LMD 2)

(9b) És azzal vádolta André Malraux kulturális minisztert, hogy hűtlen lett az országhoz s egyben a „Szabad Franciaországhoz”, **a francia ellenállási mozgalom egyik szárnyához.** (LMD 2)

Az ilyenfajta alakításokat nevezi Klaudy (1999) pragmatikai adaptációnak.

„Szűkebb értelemben pragmatikai adaptációnak nevezzük azokat az átváltási műveleteket, amelyre a forrásnyelvi és a célnyelvi kulturális kontextus különbségei miatt van szükség, és amelyeket a fordító azért hajt végre, hogy a célnyelvi szöveg megfeleljen az általában vett célközönség igényeinek.” (Klaudy 1999: 145)

Az általam vizsgált eseteknek csak egy kisebb része tekinthető ilyen átváltási műveletnek: a (7b) (8) és (9b) példában szereplő betoldások, a (6b) példa, ahol a helydeixist explicitálja a fordító. És ezekből is csak a tipikus reáliák esetében, a (8) és (9b) példákban a kulturális különbség a kiváltó ok. A többi esetben arról van szó, hogy a beszélő és a hallgató egymáshoz való viszonya változik. A forrásszövegben a szerző és a célközönség ugyanannak a halmaznak a tagjai, míg a célszövegnél két különböző halmazhoz tartoznak.

5.1.4. Összegzés

Albrecht Neubert (1986) a kontextus szempontjából vizsgálja a fordíthatóság kérdését. Véleménye szerint egy szöveg fordításának nehézségi szintje nem a szöveg nyelvtani vagy lexikai bonyolultságának fokától függ, hanem a pragmatikai szereptől, amit a szöveg a forráskultúrában játszik. Eszerint négy kategóriát különböztet meg:

- A forrásnyelvi és a célnyelvi szövegnek azonosak a céljai, a forrásszöveg nem szól sajátosan a forrásnyelvi közönséghez. Ilyen például a használati utasítás. Ezeket könnyű fordítani.
- A forrásszöveg a forrásnyelvi beszélők sajátos igényeit elégíti ki, mégpedig sajátos történelmi, gazdasági, politikai, kulturális és gazdasági helyzetben. Ilyen pl: törvénytörvény, társadalmi, politikai és gazdasági napilap, röplapok, apróhirdetések.
- Szépirodalmi szövegek. Hasonlítanak a 2. kategóriához, de ezek a szövegek időtlennek válnak, és minden ember számára van mondanivalójuk. Általános emberi szükségletet elégítenek ki. Ez adja meg a fordítás lehetőségét.
- Ide olyan a forrásnyelven fogalmazódott szövegek tartoznak, amelyeknek majdnem kizárólagosan az a céljuk, hogy célnyelvi fordítás alapjává váljanak. Ritkán születnek ilyenek, például külföldre szóló országnepszerűsítő szövegre gondolhatunk. Neubert szerint ezeket is könnyű fordítani.

A mi szövegeink társadalmi-politikai sajtóként a második kategóriába tartoznak. Ezekről Neubert azt mondja, hogy a legnehezebben fordíthatók, s alapvetően nem fordítandók. Nem fordíthatatlanok, csak a fordítónak tudnia kell, hogy mire is szolgál a célnyelven egy olyan szöveg, amely elsődlegesen nem a célnyelvi olvasók számára készült.

Nézzük meg tehát, mi volt az *Élet és Irodalom*, valamint a *LMD* célja a szövegek publikálásával?

Élet és Irodalom. Az akkori magyarországi kulturális attasé így fogalmazza meg az *Élet és Irodalom* új mellékletének megjelentetését:

E melléklet új állomást jelent Magyarország számára Franciaország megismerésében. Ez az első alkalom, hogy egy neves hetilap, a francia *Libération* című napilappal együttműködve, arra vállalkozzék, hogy tájékoztassa az értelmiségi, politikai vagy gazdasági köröket a jelenleg Franciaországban folyó közéleti vitákról. (Podade 1999)

A magyar szerkesztő is a tájékoztatást jelöli meg fő célul:

Az ÉS szerkesztői és mi, e havi melléklet készítői a magyar (politikai) kultúra e „franciahiányának” mérséklése érdekében fogtunk munkához, s találtunk készséges partnerre a *Libération* szerkesztőinek személyében. Havi huszonnégy oldalon persze bajos közvetíteni mindazt a pezsgést, gondolatot, harcot és színt, ami a *Libération* hasábjait napi negyvennyolc oldalon áthatja, ám a másfajta hang így is szólni fog. (Zeke 1999)

Mondhatnánk tehát, hogy a melléklet kitalálói a magyar olvasó számára egyfajta kukucskáló lyukat akarnak nyitni a francia közéletre. Ez azt jelenti, hogy nem is céljuk, hogy a magyar olvasó részt vegyen ezekben a vitákban, ebben a pezsgésben, csak beszámolni akarnak róla. Tehát az itt olvasott összes szöveg mintegy „makroszinten” függőbeszédben íródott. Ennek felismerése, mint láttuk, az olvasóra hárul. Neki kell pragmatikailag másképp értelmeznie a szövegeket, mint a francia olvasónak, és ebben a fordító úgy tűnik, nem siet segítségére, hiszen nyelvileg a francia szöveg viszonyait közvetíti. Az idézett helyeken nyelvtanilag megmarad a többes szám első személy, a szavak jelentése, referenciája sem változik, ám pragmatikailag nem működnek kapcsolatteremtő eszközként. Az eligazodást inkább a tágabb szövegkörnyezet adja: a *Libération* embléma a lap tetején, a szerzők francia neve, illetve a szöveg belső kohéziója, ahol megállapíthatjuk, hogy a többes szám első személy kire vonatkozik.

Le Monde Diplomatique. Ezzel a szemben az LMD magyar kiadása önálló orgánumként jelent meg a magyar piacon, és éppen ezért nagyobb erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy a magyar olvasók úgy érezzék, a cikkek, noha fordítások, nekik szólnak. Ezért az LMD szövegeire jellemzőbb, hogy nyelvileg is igazítják a szöveget a célközönség igényeihez, ugyanakkor House (1997) kategóriái szerint nézve cikkei nyílt fordítást alkalmaznak, azaz mindig nyilvánvalóvá teszik, hogy egy írás mikor fordítás, szerepeltetik a forrásszöveg szerzőjének a nevét, illetve a fordító nevét is.

A fordító eljárását tehát meghatározza a célszöveg kontextusa olyan értelemben is, hogy milyen lapban, milyen státuszban fog az adott fordítás megjelenni.

5.2. Az énjelölők és a kapcsolatteremtő eszközök rendszerének változása

Az énjelölők és a kapcsolatteremtő eszközök utalnak legegységelműbben a szerző szövegbeli jelenlétére. A két kategória szorosan összefügg egymással.

A francia szövegekben az énjelölés legkézenfekvőbb eszköze az egyes számú, első személyű személyes névmás (*je*) használata, illetve hangsúlyos változata a *moi*, valamint ezeknek ragozott alakja a *me* (tárgyas és részes esetben egyaránt). A szerzői jelenlét explicit jelölésére alkalmas lehet még a többes szám első személyű *nous* névmás is, valamint az *on* általános névmás.

A kapcsolatteremtő eszközök már változatosabbak lehetnek. Ebben a kategóriában is fontos szerepet játszanak a személyes névmások: elsősorban az egyes és többes számú, második személyű névmások (*tu* és *vous*). A *nous* és az *on* névmások szintén szolgálhatják a kapcsolatteremtést, amikor referenciájuk nem kizárólag a szerző, hanem a megszólított olvasók is (inkluzív többes). Az elemzéskor tehát figyelembe kell venni a szövegkörnyezetet és minden egyes esetben külön el kell dönteni, hogy az adott névmás mikor énjelölő, mikor kapcsolatteremtő eszköz.

A kapcsolatteremtés egyéb formái lehetnek az olvasót megszólító kérdések, felszólítások.

A magyar nyelvben e két funkciót szintén a személyes névmások használata biztosítja. A magyar rendszer azonban formálisan kevesebb elemből áll. Nincs ugyanis az *on*-nak megfelelő általános névmásunk. Ez a rendszerbeli különbség az egyik oka annak, hogy a disszertáció korpuszát képező publicisztikai szövegek szerzői hangjának vizsgálatakor az egyik legérdekesebb kérdésnek éppen a kapcsolatteremtő eszközök és énjelölők egymáshoz való viszonya bizonyult. A 5.2. fejezet ezt a kérdést járja körül.

5.2.1. A francia *on* névmásról

Nyelvtanilag szinte teljesen úgy viselkedik, mint az egyes szám harmadik személyű személyes névmások, nemhiába nevezik azonban kaméleon névmásnak: ugyanis a szövegkörnyezettől függően szinte bármelyik személyes névmás helyett állhat, de majdnem egyenértékű lehet a passzív szerkezettel, jelenthet teljesen általános értelmű alanyt is. Az *on* beilleszkedik a francia személyes névmások rendszerébe, egyes szám harmadik személyben ragozott ige követi, nem lehet azonban tárgyként vagy részeshatározóként illeszteni a mondatba. Az utóbbi évtizedek fejleménye, hogy a bizalmas nyelvben az *on* egyre inkább átveszi a többes szám első személyű névmás szerepét (Grafstrom 1969), olyannyira, hogy ma már megengedett az *on* utáni *participe passé* (múlt idejű melléknévi igenév) többesszámú ragozása is: *On est fatigués*. [Elfáradtunk.]

Az *on* mindig választás eredménye, sohasem kötelező. Multifunkcionális, azaz kontinuumot képez a specifikus személyes névmási referencia, ahol az *on* gyakorlatilag megfelel a *nous*-nak, és a teljesen általános referencia között, amikor *tout le monde*-szerű kifejezésekhez áll közel (Jisa–Viguié 2005). Az *on* referenciájának meghatározásában fontos szerepet játszik, hogy az ige milyen időben áll utána. Az általános értelmezés csak az imperfectum jellegű igeidőknél lehetséges (Jisa–Viguié 2005: 130), ezenkívül egyértelműsítheti az *on* referenciáját, ha a mondatban más személyes névmás is szerepel: *On nous a dit la nouvelle*. [Mondták nekünk a hírt.] Ebben a példában az *on* nem vonatkozhat a többes beszélőre, mert a részes *nous* ezt kizárja. A legtöbb esetben nem áll rendelkezésre ilyen biztos kapaszkodó, különösen nem

az általunk vizsgált tudatos szövegalkotás során született publicisztikai szövegekben, ahol a szerzők gyakran élnek az *on* bizonytalan referenciája adta lehetőségekkel. Ezért nehéz a fordításban megtalálni a megfelelőjét, illetve a fordítói értelmezés gyakran megkérdőjelezhető, és mindig döntést jelent. Pragmatikai szempontból a szerző-szöveg-befogadó irányultság tekintetében az *on* egyaránt magában foglalhatja, illetve kizárhatja a szerzőt vagy a befogadót, így az információ felelősségtulajdonítása bizonytalan. A szövegen kívüli kontextus is hozzájárul az *on* referenciájának megállapításához, például az, hogy ki az író, és kik az olvasók, és hogy hol vannak. Az *on* lehet a közvélemény hangja is – attól függ, hogy *mi* vagy *ők/emberek* jelentéssel bír-e az adott mondatban, hogy az állításhoz képest mi a véleménye a szerzőnek, vagy ő maga hol helyezkedik el.

Az *on* tehát alapvetően három funkciót tölt be:

- bizalmas és/vagy beszélt nyelvben többes szám első személyű névmás: *On est allé(s) à la mer cet été.* [Idén nyáron a tengerhez mentünk nyaralni.]
- általános alany: *En France, on mange beaucoup de fromage.* [Franciaországban sok sajtot fogyasztanak.]
- határozatlan alany: *On a volé mon vélo.* [Ellopták a biciklimet.]

Az *on* ezen tulajdonságai igen összetetté tehetik a szöveg metaszövegét, ilyenkor a szöveg értelmezésében nagy szerep jut a befogadónak. Következésképpen a fordítónak is olykor súlyos döntéseket kell hoznia.

Az énjelölők és kapcsolatteremtő eszközök vizsgálata voltaképpen a szöveg személyességének fokáról nyújt információkat. Az általam vizsgált 20 publicisztikai forrásszöveg szerzője közül csak 4 él a legszemélyesebb nyelvi formával, az egyes szám első személlyel. Ez nem jelenti azt, hogy a többi szövegben a szerzők nem érzékeltetik személyes hozzáállásukat. Marnette (2005) francia sajtószövegeket vizsgálva megállapítja, hogy a napilapokra és politikai hetilapokra jellemző személytelen hangvétel csak látszólagos, az újságírók véleményüket rejtettebb eszközökkel ugyan, de kifejezik.

A személytelen fogalmazásra is több lehetősége van a francia szerzőknek. Használhatják a passzív szerkezetet, a főnevesítést, az *on*-t, vagy olyan személytelen szerkezeteket, mint *il s'agit de + főnévi igenév*.

Két alapvető stratégia kínálkozik a személytelen szerkezetek és az *on*-t tartalmazó mondatok fordítására, a bevonás vagy az eltávolítás. Bevonáson értem azokat a megoldásokat, amikor az *on*-t vagy más személytelen szerkezeteket többes szám első személlyel (esetleg egyes szám első személlyel) adja vissza a fordító, eltávolításon pedig azt az esetet, amikor többes szám harmadik személlyel, főnevesítéssel, kihagyással, általános vagy határozatlan névmással fordítja. Ez a két eljárás összefüggésbe hozható Brown és Levinson (1987) udvariasságelméletével. Ők két típusú udvariasságot különböztetnek meg, a közelítő és a tartózkodó udvariasságot. A szerzőpáros Goffman (1967) arcteóriáját fejleszti tovább. Szerintük kétféle arcunk van, a közelítő és a tartózkodó. A kétféle udvariasság a beszélgetőpartner kétféle arcának igyekszik kedvezni. „A közelítő udvariasság stratégiái azoknak a konverzációs eszközöknek az előtérbe kerülését jelentik, melyeknek az a célja, hogy a két fél között a közös, egyetértésre alkalmas elemeket hangsúlyozzák (Szili 2004: 33)”. Ehhez a stratégiához sorolható tehát az általam bevonásnak nevezett fordítási eljárás, míg az eltávolítás a tartózkodó udvariasságot szolgálja. Interkulturális kutatások úgy találták, hogy különböző kultúrák más arányban alkalmazzák a két udvariassági stratégiát. Szili (2004) szerint a keleti és a mediterrán népek a közelítő, míg a nyugati társadalmak a tartózkodó udvariasságot részesítik előnyben. A francia szövegekre jellemző *on* indirekt módon utal a szöveg résztvevőire, udvariasságelméleti keretben tehát azt mondhatjuk, hogy egyaránt elkerüli a hallgató közvetlen megszólítását és a szerzői én túl határozott előtérbe helyezését (azaz távolító stratégiát alkalmaz). Az alábbiakban nézzük, mi történik a fordítás során ezekben az esetekben.

5.2.2. Bevonás vagy személyessé tétel

A fordító dönthet úgy, hogy a magyar nyelvhasználati normához igazodva személyessé teszi a francia személytelen szószerkezetet, és ezzel explicit mó-

don bevonja az olvasót a szöveg világába. Mint Klaudy megállapítja: „az a magyar fordító, aki a [...] cselekvő alanyú mondatokat előnyben részesíti a személytelenül fogalmazottakkal szemben – egészében véve a magyar olvasók intuitív szövegeszményének, azaz a magyar nyelvhasználati normának jobban megfelelő szöveget hoz létre” (Klaudy 2007a: 274).

Erre a megoldásra látunk példát:

(10a) Le vrai drame serait le silence des médias, une panne généralisée des ordinateurs, bref un monde soudain livré à la parole des plus proches, à la seule appréciation personnelle. (LIBÉ 5)

(10b) Az igazi katasztrófa a média hallgatása, a számítógépek teljes leállása lenne, vagyis az, ha egyszer csak ki **lennénk** szolgáltatva egymás szavának. (LIBÉ 5)

(11a) Étant donné l’ouverture économique du pays et la nécessité de laisser circuler individus... (LIBÉ 10)

(11b) De ha **figyelembe vesszük** az ország gazdasági nyitását és annak szükségességét, hogy... (LIBÉ 10)

Ez a megoldás, ha a szövegekben a fordító következetesen alkalmazza, többrétű változást okozhat a célnyelvi szöveg éthoszában. Példa erre *A harmadik évezred nyitánya* című cikk, ahol a francia szöveg 6 helyen használt kapcsolatteremtésre többes szám első személyű névmást, két helyen *on*-t. A magyar szöveg pedig 14 helyen él a többes szám első személyű névmással.

A cikk azt az ötletet veti fel, hogy a harmadik évezred kezdetét ne 2000. január 1-re tegyük, mert ez a dátum túlságosan Krisztus-központú, s így a nem keresztény világ számára közömbös. Válasszuk inkább 1999. augusztus 11-ét, a szinte az egész lakott világban látható napfogyatkozás dátumát. Az ötlet, mint ma már tudjuk, csak ötlet maradt, és a szerzőnek nyilvánvalóan kizárólag személyes ötlete. Ennek ellenére a francia szöveg igyekszik megőrizni a tárgyyszerű, objektív hangvételt.

(12a) **C’est pourquoi** il n’y a aucun inconvénient d’en fixer le lever de rideau au 11/08/99 à 10h30 (temps universel) plutôt que

dans la fatale milliseconde qui sépara le 31/12/99 du 01/01/00.
(LIBÉ 3)

(12b) **Ha jól meggondoljuk**, nincs **is** akadálya annak, hogy kezdetét 1999. augusztus 11-én fél tizenegyre **tegyük**, ne pedig arra a fatális ezredmásodpercre, ami 1999. december 31-ét és 2000. január elsejét elválasztja egymástól. (LIBÉ 3)

A következetesen végigvitt stratégia a magyar szövegben gyengíti a tényszerű, tudományos-elemző jelleget, és erősíti a személyességet, ötletszerűséget. A hangvétel különbsége kiterjed azokra a részekre is, ahol a szerző már elszakad az eredeti ötletétől, és általánosabb politikatörténeti fejtegetésekbe bocsátkozik.

(13a) Rétrospectivement, l'automne 1989 **doit être remplacé** dans un mouvement de fond dont le nom de mondialisation rend le moins maladroitement compte. (LIBÉ 3)

(13b) **Ha jól meggondoljuk**, 1989 őszét egy olyan alapvető folyamat részeként **kell felfogni**, amelyet **még leginkább** a globalizáció szóval **tudunk** megnevezni. (LIBÉ 3)

A személytelen szerkezetek és az *on* személyes fordításának van egy másik következménye is. Amikor a forrásszöveg tartalmaz *on*-t, személytelen szerkezetet, valamint *nous* többes szám első személyű névmást is, és a fordító a személytelen formákat és az *on*-t személyesen fordítja, akkor a magyar szövegben összemosódhatnak olyan szerepek, melyek a forrásszövegben az *on* és a *nous* mentén váltak el. Az alábbi szövegben is tapasztalunk ilyen:

(14a) L'extension presque illimitée des interdépendances restera pour longtemps l'horizon indépassable de **notre** avenir. La vraie nouveauté, c'est qu'**on ne peut plus feindre de l'ignorer**.
(LIBÉ 3)

(14b) A kölcsönös függőség szinte korlátlan kiterjedése hosszú időre határt szab jövőbeli **kilátásainknak**. Az igazi újdonság azonban az, hogy ezután már **nem tehetünk úgy, mintha ezt nem tudnánk**. (LIBÉ 3)

Az (14a) példában és az egész forrásszövegben az *on* utal az elemző entitásra, ezért elemeztem önjelölőként, míg a többes szám első személyű *notre* (*nous*) az emberek összességére. Az (14b) magyar mondatban ez a két entitás összemosódik, az elemző nem kívülről szemléli a folyamatot és kommentálja, hanem maga is részesévé válik.

Hasonló jelenségre látunk példát a *35 óra* című cikkben, amiben a szerzők a kormány munkaidőt szabályozó törvénytervezetét kritizálják. A szövegben hétszer szerepel az *on* névmás, és ebből hatot bevonással fordít a fordító, pedig egyértelmű, hogy a szerzők legtöbbször az *on*-nal a megnevezni nem kívánt ellenoldalra utalnak, azaz a törvénytervezet szerzőire, a kormányra. A (15a) és (16a) példákban a teljes szöveg ismerete nélkül is érthető, hogy a leírt intézkedések, melyeknek alanya az *on*, nem a szerzők által helyesnek tartott intézkedések:

(15a) Car comment prétendre réduire le temps de travail effectif, si on se refuse à clarifier la notion de temps de travail effectif et à réduire les durées maxima du travail [...] ? (LIBÉ 2)

(15b) Miként is **törekedhetnénk** a munkaidő csökkentésére, ha **elutasítjuk** a tényleges munkaidő fogalmának tisztázását, az elrendelhető túlmunka felső határának csökkentését [...] ? (LIBÉ 2)

(16a) ... si on distribue des milliards d'aides sans contrepartie d'embauche. (LIBÉ 2)

(16b) ... ha segélyek milliárdjait **osztjuk szét** anélkül, hogy ezek ellenértékeként munkahelyek jönnének létre. (LIBÉ 2)

A (15b) és (16b) magyar mondatokban viszont a többes szám első személy használata a szerzőket a döntéshozók részeként láttatja, bár az irónia,

a kritikus él érzékelhető, de mintegy a „belső ellenzék” hangjaként jelenik meg ez a kritika. A (17a) példában nyelvtanilag szemben áll egymással az *on* = *kormány* és a *nous* = *szerzők + olvasóközönség*.

(17a) On **nous** dit que le projet de loi ... (LIBÉ 2)

(17b) Azt állítják, hogy az 1999. július 28-i törvényjavaslat ...
(LIBÉ 2)

Ez az egyik hely, ahol a fordító az *on*-t kénytelen volt többes szám harmadik személyben fordítani, ugyanakkor a magyar szövegben ez az „ők” nem válik egy rendszer részévé, elszigetelt marad a szövegben. Ráadásul a fordító az *on-nous* szembeállítását sem adta vissza. Igaz, hogy a forrásszöveg sem teljesen egyértelmű, mert az *on* egy esetben a szerzőket, mint elemzőket jelöli:

(18a) En ce qui concerne le temps de travail effectif, **on a pu constater** sur le terrain depuis la première loi 13 juin 1998, combien le patronnat... (LIBÉ 2)

(18b) Ami a tényleges munkaidőt illeti, az 1998. június 13-i első törvény hatályba lépése után **megtapasztalhattuk**, milyen ügyesen használják ki a munkaadók... (LIBÉ 2)

Ezeknek a mikroszintű változásoknak jelentős hatása van a célszövegre. Míg a forrásszövegben a szerzők önmagukat a munkavállalókkal azonosítják, és legtöbbször többes szám első személyel jelölik magukat, miközben mondanójukat a munkavállalóknak intézik (l: *On nous dit que... Azt mondják (a kormányoldal) nekünk, azaz munkavállalóknak/olvasóknak/szerzőknek*), addig a magyar szövegben a szerzők a kormányoldalt közvetlenül szólítják meg:

(19a) Le projet de loi crée la catégorie des cadres et itinérants assimilés «dont **on ne peut pas** prédéterminer l’horaire». Faux: **on peut, si l’on veut**, calculer par tous moyens, tous les temps de travail sans exception. (LIBÉ 2)

(19b) A törvénytervezet megteremti a tisztségviselők és az utazó munkatársak kategóriáját, „akiknek a munkaidejét nem lehet előre meghatározni”. Tévedés: **ha akarjuk**, minden eszközt igénybe véve, kivétel nélkül minden munkaidőt ki **tudunk** számítani.
(LIBÉ 2)

A magyar szövegben a többes szám első személy mintha inkább a támadás élét lenne hivatott csökkenteni, mintha a szerzők mint szakértők, kritikájukkal maguk is részt vállalnának a közös gondolkodásban. A külső kritikus hangja helyett a belső ellenzék hangja szólal meg tehát a magyar szövegben.

5.2.3. Elidegenítés

Főnévi alany betoldása a szövegbe. A személytelen vagy *on-t* tartalmazó szövegek fordításának másik lehetséges stratégiája, hogy a magyarban sem használunk első személyű személyes névmásokat, hanem főnevesítéssel, általános névmásokkal vagy a többes szám harmadik személyű névmással fordítjuk a kérdéses mondatokat. Hosszabb szöveg esetén igen nehéz következetesen ragaszkodni ehhez a stratégiához, mert a magyarban ezek a formai megoldások kevésbé szokványosak, gördülékenyek. Az alábbi példában a fordító kitart döntése mellett, a szöveg hangvétele ezáltal erősen módosul. Míg a forrásszöveg egy felhívó jellegű, mozgósító program, amit egy jobboldali párt politikusa írt (ez az információ a francia és a magyar újságban is olvasható a név mellett), addig a magyar szöveg ténymegállapító, elemző hangvételt vesz fel.

(20a) S’agit-il deuxièmement, de se couler dans le moule de la cohabitation, parce que celle-ci est imposée au président de la République et que par un réflexe que je considère suicidaire par rapport au chef, d’abandonner le rôle indispensable d’opposant en démocratie ? Ou au contraire, s’agit-il de construire d’abord un vrai parti moderne d’opposition, porteur d’un vrai projet d’alternance moderne pour le pays ? **Qui ne voit que seule** cette seconde stratégie peut assurer la réélection du président de la République.
(LIBÉ 6)

(20b) Másodsorban lehet-e célkitűzés a jobboldal számára az, hogy belesimuljon a társbérlet öntőformájába (jómagam ezt öngyilkos stratégiának tartom), s hogy felhagyjon a demokráciában elengedhetetlen ellenzéki szereppel? Vagy épp ellenkezőleg, a cél előbb egy igazi, modern ellenzéki párt kialakítása **lenne**, amely egy valódi, modern alternatíva lehetőségét jelenti az ország számára? Ez utóbbi esetben biztosra vehető a köztársasági elnök újraválasztása. (LIBÉ 6)

A francia szöveg személytelen szerkezeteket használ ugyan, a visszaható névmás azonban (*se couler* igében) mégiscsak utal arra, hogy a beszélő valamilyen módon részese annak, amiről beszél. A magyar szövegben viszont a fordító betoldotta a „jobboldal” szót, mint alanyt, és ezzel a beszélőt teljesen eltávolította a szövegtől. Ezenkívül a fordításból kimaradt egy fél mondat, ami megnehezíti a gondolatmenet követését. A döntés mögött – ha nem egyszerű figyelmetlenség volt az oka –, az lehet, hogy túl sokat kellett volna magyarázni hogy mi a viszony a társbérlet (*cohabitation*) és a köztársasági elnök szerepe között. Szintén kimarad a kapcsolatteremtő eszközként és egyben nyomatékosítóként működő *qui ne voit que* fordulat, amivel a szerző közvetlenül megszólítja olvasóit. Míg a francia szövegben a választás a két felvázolt lehetőség között látszólagos, a szerző egyértelműen a második alternatívát támogatja, addig a magyarban ez nem teljesen világos, mert a szerző véleménye explicit módon megjelenik ugyan a e/1-es tagmondatban, de a magyar szöveg ezt zárójelbe tette, vagyis mintegy azt sugallta: „ez az én véleményem, de elfogadom, ha valakinek más a véleménye”, míg a francia szövegben a közbeékelés teljesen nyilvánvalóan érvényteleníti az első alternatíva valós alternatívaként való értelmezését. (Egyébként a francia e/1-es közbevetés nem is a társbérletbe való belesimulás stratégiájára vonatkozik, hanem arra a belőle következő reflexre, hogy az ellenzék felhagy az ellenzéki viselkedéssel. Ennek megértéséhez szükség van a francia alkotmányos rendszer ismeretére.) Másrésztől míg a francia szövegből nyilvánvalóan kiderül, hogy a szerző szerint elérendő cél a köztársasági elnök újraválasztása (aki a jobboldalhoz tartozik, és társbérletben a szocialistákkal irányítja az orszá-

got), addig a magyar szöveg csak azt a tényt rögzíti, hogy ha a jobboldal a második alternatívát választja, akkor biztosra vehető a köztársasági elnök újraválasztása. Azt azonban, hogy ez a szerző szerint üdvös-e vagy sem, nem tudjuk meg.

Általános és határozatlan névmások használata. Az elidegenítés másik formája az általános alany értelmű $t/3$ -as alakok, *bárki*, *akárki* névmások, illetve az *ember* főnév névmási értelmű használata. Nézzünk néhány példát ezekre!

(21a) annoncés par les précédentes guerres en Croatie et en Bosnie, les massacres du Kosovo ont bien eu lieu ! **On** a «juste» sous-estimé leur ampleur. (LIBÉ 1)

(21b) amit a korábbi horvátországi és boszniai háború beharangozott, a koszovói tömeggyilkosságok valóban bekövetkeztek! Mindössze méretüket **becsülték** alá. (LIBÉ 1)

(22a) Admirable armée serbe, l’une des meilleures du monde, **nous assurait-on**, qui a surtout montré un talent certain pour la destruction de villes et de villages, pour la rapine, le viol et les massacres! (LIBÉ 1)

(22b) A csodálatraméltó szerb hadsereg, a világ egyik legkiválóbbja – **erről biztosítottak bennünket** – leginkább városok és falvak lerombolásával, fosztogatással, nemi erőszakkal és tömeggyilkosságokkal bizonyította tehetségét. (LIBÉ 1)

A francia és a magyar szövegrészek névmási struktúrája megfeleltethető egymásnak. Az *on*-nak a $t/3$ felel meg a magyarban, míg a *nous*-nak a *mi* $t/1$ -es alak. A többes harmadikkal, valamint az *on*-nal valamilyen, közelebből megnevezni nem kívánt, a beszélővel és az olvasóval szemben álló harmadik felet jelölnek a szerzők. A magyar szöveg mégis valamiért hamisan cseng, kicsit úgy, mint amikor egy tizenéves nem tudja, tegezze-e, magázza-e

a vele szemben álló felnőttet, és ezért nyakatekert fordulatokba kell bocsátkoznia, hogy elkerülje a döntést. Ennek az oka meglátásom szerint az, hogy a $t/3$ általános alanyként való használata állapotok jelölésére szokásos magyarul, ha az alanynak nincs jelentősége. *Lefestették a padokat.* Ebben a magyar mondatban lényegtelen, hogy ki festette le a padokat, a hangsúly az eredményen van. A (21b) illetve a (22b) példákban viszont nagyon is fontos, ki becsülte alá a vérengzés méretét, ki biztosított minket a szerb hadsereg nagyszerűségéről, csak éppen a szerző ezt nem akarja megnevezni, csak sejtetni. Ennek érzékeltetésére azonban úgy tűnik nem alkalmas ez az igealak, míg a francia *on* kitűnően betölti ezt a szerepet.

Más esetekben az *on*-t különböző igeneves szerkezetekkel adja vissza a fordító:

(23a) **On** y trouve des repris de justice de diverses origines ethniques ... (LMD 9)

(23b) **Megtalálhatók** bennük a legkülönbözőbb etnikumú visszaeső bűnözők... (LMD 9)

(24a) Le régime soudanais craint que les casques bleus n'agissent comme bras séculier de la Cour pénale internationale, dont **on sait** qu'elle dispose (...) d'une liste de criminel de guerre [...] (LMD 9)

(24b) A szudáni rezsim attól tart, hogy a kéksisakosok a Nemzetközi Büntetőbíróság meghosszabbított világi karjaként fognak működni. Erről az intézményről **köztudott**, hogy [...] összeállította a háborús bűnösök listáját. (LMD 9)

Ez a szöveg az LMD cikke, hosszabb hírháttér jellegű elemző cikk. A francia szöveg ritkán jeleníti meg a szerzőt, akkor is *on*-nal utal rá mint elemzőre. A magyar fordításban a szerző hangjának ezek a halvány jelei is eltűnnek, mint a fenti példákból láthatjuk, a szöveg egészében azonban ugyanazt az elemző hangot fedezzük fel, mint a francia szövegben, ezért a magyar szöveg is koherens, jól olvasható. A szubjektivitás, elkötelezettség

kifejezésére a francia szerző nem a személyes névmásokat használja, hanem más eszközöket, amiket az attitűdjelölőkkel és megszorítókkal foglalkozó 5.3-as alfejezetben elemezni fogunk.

5.2.4. Vegyes stratégia

Az előző két alfejezetben azokat az eseteket tekintettük át, ahol a fordítók az *on* fordítására egy szövegen belül jellemzően az egyik fordítási stratégia mellett kötelezték el magukat. Olyan esetek is vannak azonban, amikor a fordítók felváltva, körülbelül ugyanolyan arányban alkalmaznak elidegenítést és bevonást az *on* fordítására. Néha képesek ügyesen lavírozni a személyesség–személytelenség két véglete között, például úgy, hogy ahol feltétlenül szükséges, bevonást alkalmaznak, de ahol lehet, megmaradnak a személytelen alakok mellett. Ez leginkább az *on peut* segédigés mondatok esetében kínálkozik kézenfekvő megoldásként:

(25a) **On peut** refuser le McWorld, être en faveur de la taxe Tobin, de la protection des cultures et de leur diversité, **s’opposer** à la pax americana et son mode de vie **sans devenir** un adepte du conservatisme, de l’intégrisme et du djihad. (LIBÉ 1)

(25b) **El lehet utasítani** a McDonald’s-világot, ki lehet állni a Tobin-adó, a kultúrák és változatosságuk mellett, **szembe lehet szegülni** a pax americanával és életformájával anélkül, hogy a konzervativizmus, a bezárkózás és a szent (vallás)háború híveivé **váljunk**. (LIBÉ 1)

A (25a) mondat beszélője ugyanazon a kissé kioktató, kívülről ítélő, de az olvasókkal mégiscsak közösséget vállaló hangon szólal meg, mint a (25b) beszélője. Ez a példa mutatja, hogy nem feltétlenül a teljesen következetes stratégia tűnik célravezetőnek, hanem az, ha a fordító igyekszik szövegét a személyesség–személytelenség skálán körülbelül ugyanoda elhelyezni, ahol a forrásszöveg is elhelyezkedik. Nehezebb a dolga akkor, ha a szövegben a személyes névmások összetett rendszert alkotnak, a különböző névmásoknak

különböző szerzői vagy olvasói szerepeknek felelnek meg, illetve ha a szerző nagyon tudatosan él az *on* felkínálta bizonytalan referenciával.

Az alábbi Kelet-Timorról szóló szövegben fontos szerepet játszik az *on* névmás. Azt próbáltam megállapítani, hogy a forrásszöveg és a célnyelvi szöveg metaszövege mennyiben tér el egymástól az *on* fordítási bizonytalanságai miatt, és hogy a magyar szöveg mennyiben tudja visszaadni azt a folyamatos játékot, amit az *on* jelent az eredeti szövegben.

A cikk súlyos váddal illeti a nemzetközi szervezeteket, azzal, hogy nihilista logikájuk miatt direkt nem avatkoztak be a timori válság idején. A szerző ezután kiterjeszti a nihilizmus fogalmát hétköznapi életünkre és döntéseinkre. Ám pontosan kiére? Az olvasó nihilista? Az olvasó és a szerző is? Egyik sem konkrétan, csak általában az emberek? Vagy az olvasók a szerzővel együtt éppen leleplezik a többiek nihilizmusát? A személyes névmások szinte mindegyikének használata és ezek váltogatása, az elmosódó referencia kérdése jól érzékelhető a szövegben. Nézzük meg, milyen stratégiát követ a fordító.

Mint láttuk, az *on* fordításakor a fordítónak mindenképpen döntenie kell: csak néhány helyzetben találunk teljesen ekvivalens megoldást a magyarban. Ilyen az, amikor az *on* a szöveg struktúrájára tesz utalást. Itt a megszokott fogalmazási norma kijelöli a megoldást:

(26a) A la limite **on peut remonter** jusqu'à l'holocaust. (LIBÉ 9)

(26b) Végső fokon **visszamehetünk** a zsidók áldozatáig. (LIBÉ 9)

Az ambivalens esetekben két megoldás áll a fordító előtt: vagy eltávolítja a szöveget a befogadótól, azaz az *on*-t személytelenül fordítja, vagy bevonja az olvasót, azaz személyes névmással fordít. A cikkünkben mindkét esetre van példa. Eltávolítást figyelhetünk meg az alábbi mondatokban:

(27a) ... puis l'horreur s'accomplit, après quoi **on intervient**, l'instance équitable débarque et veille sur des spectres, ou met de l'ordre dans les ruines. (LIBÉ 9)

(27b) ... aztán még egy kis idő, s az iszonyat kiteljesedik. Akkor aztán **közbelépnek**. Az igazságos felső fórum partra száll, és őrzi a kísérteteket, vagy rendet rak a romok között. (LIBÉ 9)

(28a) Quand par exemple la reconnaissance que **l'on cherche** n'est pas celle du possible qui vous reconnaît avec surprise. (LIBÉ 9)

(28b) Például az elismerést, amelyre **vágyik az ember**, általában nem attól a lehetséges személytől kapja, aki meglepetve ismeri föl. (LIBÉ 9)

(29a) ... **on le laisse** livre leur feu. (LIBÉ 9)

(29b) ... **az ENSZ** cserben hagyta a szabadságvágyó népet.

Bevonódást figyelhetünk meg az alábbi mondatban:

(30a) Le nihilisme, c'est alors de tirer le rideau sur l'autre, tout simplement de s'en éloigner jusqu'à ce qu'il soit annulé, annihilé comme force d'être, et qu'**on revienne** à des formes intégrables du problème. (LIBÉ 9)

(30b) A nihilizmus tehát azt jelenti, hogy fátylat **borítunk** a másakra, s minden további nélkül annyira **eltávolodunk** tőle, ahonnan nézve a másik már semminek nyilvánul, megsemmisül mint létező erő, s így *visszatérhetünk* a kérdés számunkra kezelhetőbb pontjaira. (LIBÉ 9)

A 16 helyből a fordító összesen 11-szer használ eltávolítást, 5-ször bevonást. Ez azonban még nem ad teljes képet a szöveg névmási struktúrájáról, mert az általános értelmű alany kifejezésére a francia szöveg az *on-on* kívül használja még a *nous* t/1-es és a *vous* t/2-es személyes névmást is. Míg a *nous* az *on*-nak azt a jellegét erősíti, mely a szerző és az olvasó közötti cinkoságot, közösségvállalást jelzi, addig a *vous* inkább az általános emberhez áll közelebb annyiban, hogy a szerző kivonja magát az általános alanyok közül. A mi szövegünk esetében ez enyhén vádló hangsúlyt hordoz.

(31a) ... pourquoi **voulez-vous qu'en vous promenant** dans la vie avec un cadre, un écran, l'essentiel de la vie passe par là? Cela arrive, mais c'est très rare. Ce qui se passe par là, c'est **votre** évitement de la vie, et **votre** rage de détruire ce qui ne vient pas dans le cadre, y compris **vous-même**. (LIBÉ 9)

A fordítás során ezeknek az általános értelmű személyes névmásoknak is vagy az *ember* vagy a *mi* felelhet meg. Ennek a résznek a fordítása egyértelműen a bevonás mellett dönt:

(31b) ... miért **akarjuk**, hogy ha az életben kerettel vagy ellenzővel **sétálgatunk**, azon az élet lényege áthatoljon? Megtörténhet ez is, ám nagyon ritkán. Ami áthatol rajta, az az, hogy **kitérünk** az élet elől, és **dühöngésünk**, hogy **megsemmisítünk** mindent, ami nem fér a keretbe, beleértve **önmagunkat** is. (LIBÉ 9)

A szövegben található 10 általános értelmű *vous* személyes névmásból 5-öt *mi*-vel fordított a fordító, ez bevonásnak minősíthető, 5-öt pedig az *ember* általános névmással, ez eltávolításnak értelmezhető. Összesen tehát 17 eltávolítás áll 10 bevonással szemben. A szövegben megjelennek önjelölők is, elsősorban egyes szám első személyű névmások, összesen 12-szer. Ezek a fordításban is egyes szám első személyben szerepelnek.

Értelmezésem szerint a forrásszöveg szerzője hármas szerepben lép föl: egy kialakult helyzet elemzőjeként (az egyes szám első személyű névmások ezt jelzik); a nyugati társadalom tagjaként, közösségben az olvasóval (az *on* egyes esetei és a *nous*), valamint erkölcsi tanítóként (*on* egyéb esetei, *vous*). Az első szerep a fordított szövegben is érvényesül, míg a második és a harmadik szerepkör a fordításban összemosódik, nem nagyon lehet elválasztani őket egymástól. Különösen a *vous* t/2-es névmás t/1-é változása miatt az erkölcsi tanító szerepe elhalványul.

Az alábbi példa az LMD egyik vezércikkből való. A forrásszöveg itt is tudatosan kihasználja, hogy az *on* többféle értelmezést enged meg. A fordító úgy tűnik, maga sem tudott döntené az értelmezések között, ezért az alkalmazott vegyes fordítási stratégia inkább következetlennek, mint tudatosan átgondoltnak mondható.

(32a) Vers l'abîme. **On sent** confusément que les souffrances [...] risquent de conduire le monde vers l'abîme. (LMD 10)

(32b) Egyre közelebb sodródunk a szakadék felé. **Az ember** képtelen elfojtani magában az érzést: a palesztinok szenvedései [...] a szakadék szélére juttathatják a világot. (LMD 10)

Kire vonatkozik az *on*? A francia szöveg értelmezése nyitott: Vonatkozhat az LMD szerkesztőire mint világpolitikai szakértőkre (exkluzív *t/1*), vagy a szerkesztőkre, a szerzőre és az olvasókra, így az állítás a jól tájékozott, politikailag képzett emberek közös meglátása (az *on* szerepe itt a csoport belső erősítése lenne) vagy a világon az emberekre általában. Akárhogy értelmezzük is azonban, az *on* mindenképpen csak a veszély érzetének az alanya, és nem a szakadékba sodródásnak.

A magyar változat *t/1*-es igealakjában rejlő *mi*-nek ezzel szemben egyetlen értelmezése lehetséges: mindenképpen az emberiség teljességét jelenti. (Nyilvánvaló, hogy nem a szerkesztőség szakértői csoportja sodródik a szakadék felé.) Erősíti ezt az értelmezést a második mondat vége. A francia szövegből kihallható szakértő elemzés helyett a magyar szöveg a világpolitika folyamatába beleszólni képtelen átlagember tehetetlenségérzetéről árulkodik: az ember „képtelen elfojtani magában” még az érzést is. Ezt az érzelmi bevonódottságot erősíti a magyar szövegben a néhány mondattal alább szereplő felszólítás is:

(33b) Véget kell vetni a két nép szembenállásának! (LMD 10)

Kit szólít meg ez a mondat? Se a szerző, se az olvasók nem képesek erre, nincs felhatalmazásuk a helyzetbe való beavatkozásra. Itt is a tehetetlenség érzetét tapasztaljuk, akárcsak az előző példában. S ha most megnézzük a francia forrásnyelvi változatot, látjuk, hogy ez az érzés csak a magyar változatra jellemző, a francia mondat egyszerű helyzetmegállapítás:

(33a) Le face-à-face entre deux populations [...] ne peut durer.
[A két nép közötti szembenállás nem tarthat tovább.] (LMD 10)

A személyes névmások elemzéséből tehát megállapíthattuk, hogy a francia szöveg mögötti személyiség kívülálló, szakértő, tárgyilagos, de nem szenvtelen, a cikk végére kirajzolódik egyfajta értékítélet a kérdésben. Ezt erősíti,

hogy a cikk bemutatja mindkét fél érveit, az egyik szélsőséges izraeli politikus kritikáját például úgy oldják meg, hogy egy izraeli ellenzéki véleményt idéznek. Természetesen a magyar szöveg fő struktúráiban követi a franciát, így az érvelés ugyanúgy történik, ugyanúgy szakértőnek, tárgyilagosnak igyekezik tűnni a szerző. A fordítás során azonban olyan eltolódásokat figyeltünk meg, melyek miatt a magyar szöveg szerzőjét a francia szerzőnél bevonódottabbnak, kevésbé szakértőnek, kevésbé kívülállónak, a tehetetlenség érzésével küzdőnek képzeljük.

5.2.5. Összegzés

Ebben a fejezetben a szerzői hangvétel kifejezésének legjellemzőbb eszközeivel foglalkoztunk, az önjelölőkkel és a kapcsolatteremtő eszközökkel. Korpuszunk metaszöveg-elemzéséből kiderült, hogy a publicisztikák szerzői ezzel a két eszközzel élnek a leggyakrabban, valamint arra is fény derült, hogy a fordítás során ezeknek az eszközöknek a száma csökken a legkisebb mértékben. Amikor azonban közelebbről megvizsgáltuk szövegeinket, kiderült, hogy a látszólagos mennyiségi egyezés nem jelenti azt, hogy ne változna ezen eszközök használata során a fordításból kirajzolódó szerzői és olvasói kép. A lehetséges változás egyik okaként egy, a francia nyelvre jellemző személyes névmás, az *on* által felvetett fordítási problémákat azonosítottuk. Két fordítói eljárást különböztettünk meg, a bevonást és az elidegenítést. Bemutattuk, hogy mindkettő használata okozhat változást a szerzői hangvételben, a szöveg éthoszában, ugyanakkor mindkettő segítheti a hiteles szerzői éthosz kialakítását is. Bemutattuk azt is, hogy nem a szöveg egészére kiterjedő egyöntetű fordítási eljárás alkalmazása, hanem a forrásszöveg névmási rendszere által felépített szerzői szereprendszer átültetése jelenti a hiteles éthosz átadását.

5.2.6. Esettanulmány: Énjelölők és kapcsolatteremtő eszközök Julien Benda: Az írástudók árulása című esszéjében

Elemzéseink során mindig szövegek elemzéséről beszélünk, ugyanakkor az eddigi eljárásom egyes jelenségek kiragadott bemutatása volt. Ennek módszertani oka van: fontosnak tűnt a jellemző megoldásokat, változásokat egymás mellé helyezni, rendszerezni. Ugyanakkor szeretném nyilvánvalóvá tenni, hogy a szerzői jelenlétet csak szövegek egészében lehet vizsgálni, és hogy a különböző bemutatott jelenségek az adott szövegekben egymással kölcsönhatásban alakítják ki összképünket a szövegben megbújó szerzőről. Ezért most egy kicsit hosszabb, egybefüggő szövegen szeretnék komplex elemzést bemutatni.

A választott szöveg Julien Benda francia gondolkodó híres esszéje: *Trahisson des clercs*. (Benda 1927/2003). Az írás hatással volt a magyar irodalomra is, ami közismert. Ennek a műnek kapcsán írta Babits Mihály *Írástudók árulása* (Babits 1928/2006) című esszéjét, ami aztán komoly vitát váltott ki a két háború közötti magyar értelmiségben. Benda könyvének fordítása csak 1945-ben jelent meg (Benda 1945/1997). Rónai Mihály András készítette 1943–44-ben, de a német megszállás megakadályozta a megjelenését, így végül 1945 októberében jött ki. 1997-ben a Fekete Sas Kiadó újra megjelentette a fordító 1945-ös előszavával és Babits tanulmányával együtt. Eddigi korpuszunk újságokban megjelent publicisztikából áll, ez a mű viszont könyv formában megjelent politikai-filozófiai esszé, publicisztika. Rónai bevezetőjében kora erkölcsi főművének nevezi, (Benda 1997: 5), az utókor ennél kritikusabb. Kenyeres (Kenyeres 2004) „a tudomány és a publicisztika között elhelyezkedő, a publicisztikához közelebb álló” munkának tartja. Ez a vélekedés megerősített abban, hogy megfelelő kiegészítése lehet a korpuszomnak. A közel 200 oldalas írás azonban már túl hosszúnak bizonyult a részletes elemzéshez, ezért az első fejezetet, mintegy harminc oldalt tanulmányoztam.

Első lépésben elvégeztem a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg teljes meta-szöveg-elemzését Hyland 2005 kategóriái szerint. Ennek eredményét mutatja be az 1. számú táblázat.

6. táblázat: *Az írástudók árulása* metaszöveg-elemzése

Metaszöveg-típusok	Benda francia	Benda magyar
Átmenetjelölők	27	20
Keretjelölők	15	12
Belső utalások	1	1
Külső utalások	7	5
Kódra utaló jelek	20	22
Interaktív metaszöveg	70	60
Megszorítók	21	16
Nyomatékosítók	18	15
Attitűdjelölők	3	8
Énjelölők	40	39
Kapcsolatteremtő eszközök	36	35
Interakciós metaszöveg	118	113

Mindkét szövegben nagyobb szerep jut az interakciós metaszöveg-eszközöknek, mint az interaktív eszközöknek. A francia szövegben 70 interaktív és 118 interakciós elemet, a magyarban 60 interaktív és 113 interakciós elemet találtam. Ez jelzi, hogy a szerző a tudományos szövegek normáitól eltérően nagyobb hangsúlyt fektet a szerző-olvasó viszony kiépítésére, mint a szöveg értelmezésének irányítására. Hyland (2005) úgy találta, hogy a tudományos szövegek általában több interaktív és kevesebb interakciós eszközt alkalmaznak. Vizsgálata szerint 28, különböző tudományterülethez tartozó tanulmányban az összes metaszöveg 55,1%-a interaktív és 44,9% interakciós. „The predominance of interactive devices emphasizes the importance of guiding the reading process by indicating discourse organization and clarifying propositional connections and meaning” (Hyland 2005: 92). Ezzel szemben saját kutatásunkból az derül ki, hogy a publicisztikai szövegek nagyobb arányban élnek az interakciós eszközökkel, mint az interaktívakkal. Benda szövege is ebbe a tendenciába illeszkedik, így mondhatjuk, hogy elemzésünkkel alátámasztottuk Kenyeres idézett véleményét, amely szerint Benda írása inkább publicisztika, mint tudomány.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy abból a szempontból is illeszkedik a szöveg a publicisztikai korpuszunkhoz, hogy a célszöveg kevesebb metaszóvegelemet tartalmaz, mint a forrásszöveg, és itt is az énjelölők és a kapcsolatteremtő eszközök száma áll a két szövegben a legközelebb egymáshoz. Összességében tehát a szöveg az első kutatás eredményeit megerősíti. Tekintsük most meg közelebbről, mit takarnak ezek a számok. A személyes névmások rendszerét és az általuk implikált szerzői szerepek rendszerét fogom elsőként elemezni.

A szöveg él az egyes szám első személyel, vagyis a szerző hangja közvetlenül hallatszik. Számos helyen találkozunk az *on* névmással is, és a többes szám első személyű *nous*-val, valamint személytelen szerkezetű mondatokkal is. A vizsgált első fejezet 23 *je* e/1-es névmást, 12 *nous* t/1-es névmást és 41 *on* névmást tartalmaz. Ezzel szemben a magyar szöveg 55 t/1-es igealakot és névmást, 17 e/1-es névmást használ. Franciában összesen 76, magyarban 72 névmás szerepel. Ez nem azt jelenti, hogy szinte minden egyes forrásnyelvi névmásnak megfelel egy magyar névmás. A fordító 19 helyen elhagyja a névmást (6-szor az e/1-t, 13-szor az *on*-t), 23-szor pedig beszúr névmást (22-szer a t/1-et, egyszer az e/1-et) oda, ahol addig nem volt.

Ez végeredményben azt jelenti, hogy a 76 francia névmásból 57-et fordít le a fordító, és ebből az 57-ből nyolcat nem személyes névmással fordít, hanem *ember*, *bárki*, *akárki* általános névmásokkal, azaz 49 francia személyes névmásnak van magyar személyes névmási megfelelője. Ugyanezt kapjuk, ha azt számoljuk, hogy a 72 magyar személyes névmásból 23 olyan van, amit a fordító forrásnyelvi előzmény nélkül fordított le.

A számok játékból két következtetést vonhatunk le. Az egyik, hogy első látásra a két szöveg hasonló mennyiségű személyes névmást tartalmaz (76:72), ugyanakkor e mögött a számbeli egyezés mögött egyfajta kompenzációs tendencia áll: bizonyos helyeken elhagyott névmások más helyeken jelennek meg. A másik következtetés, hogy a magyar szöveg minden bizonnyal személyesebb hatást kelt mint a francia, hiszen az *on* névmások egy részét (41-ből 20-at) valamint 21 személytelen szerkezetet bevonással, azaz első személyű névmással fordít a fordító. Felfedezhetünk-e valamilyen logikát ezek mögött a döntések mögött? Úgy vélem, igen.

A 41 *on* fordításából, mint mondtuk, 19-szer *nous*-t, egyszer *je*-t, 8 alkalommal *ember*, *bárki* általános névmást használ a fordító, 13-szor kihagyja a magyar szövegből. Vagyis 20-szor tekinthetjük bevonásnak, 21-szer elidegenítésnek a fordítást. Amikor megnézzük ezeket az eseteket, azt tapasztaljuk, hogy bevonással akkor fordít Rónai, ha elmondással, kimondással, megállapítással kapcsolatos igékbe botlik (Benda művéből vett példákat B1-től kezdem számozni):

(B1a) **On peut dire** qu’aujourd’hui... (Benda 2003: 93)

(B1b) Ma viszont **elmondhatjuk**, hogy... (Rónai 1997: 87)

(B2a) **On ne saurait dire assez** combien cette forme du patriotisme est nouvelle dans l’histoire. (Benda 2003: 107)

(B2b) **Nem hangoztathatjuk eléggé**, mennyire új a hazafiságnak ez a formája a történelemben. (Rónai 1997: 102)

Elidegenítő fordítási megoldásokkal él ellenben olyan esetekben, amikor az *on* tények megállapítására, helyzetelemzésre vonatkozó igékkel szerepel:

(B3a) **On sait** si, de nos jours, les rivalités de familles [...] sont imprégnées de passion politique. (Benda 2003: 98)

(B3b) Napjainkban a családi rivalizálás [...] politikai szenvedéllyel ivakodott át. (Rónai 1997: 93)

(B4a) Ce sentiment était loin d’exister – du moins avec la netteté qu’**on lui voit** aujourd’hui – dans le petit commerce... (Benda 2003: 114)

(B4b) Ez az érzés – legalábbis e mai, határozott formájában – ismeretlen volt ... (Rónai 1997: 107)

(B5a) **On ne compte plus** combien de fois, depuis cent ans ... (Benda 2003: 104)

(B5b) Körülbelül száz éve már nem is számolja **az ember**...
(Rónai 1997: 100)

Hasonló tendenciát tapasztalunk a *je* elhagyásai és betoldásai esetében:

(B6a) Aujourd’hui **je vois** chaque passion munie de tout un réseau de doctrines fortement constituées. (Benda 2003: 116)

(B6b) Ma viszont minden politikai szenvedély szilárdan megalkott doktrínák valóságos hálójába burkolózik. (Rónai 1997: 109)

(B7a) Jusqu’à nos jours **je vois** à travers l’histoire, ces passions procéder par intermittance, connaître des sursauts et des répit, des accès et des affaissements : pour les passions de races et de classes, **je vois** des explosions, assurément terribles et nombreuses, être suivies de longues périodes de calme ou du moins de somnolence ; entre nations, les guerres duraient des années, mais non les haines, en admettant qu’elles existassent. (Benda 2003: 96)

(B7b) Napjainkig e szenvedélyek egyenetlenül fejlődtek, intermitáltak, hol felágaskodtak, hol ellanyhultak, hol erőre kaptak, hol elcsendesedtek; a faji- és osztályszenvédélyek robbanásokban fejlődtek, amelyek bizonyára rettenetesek és gyakoriak voltak, de amelyeket mégis a nyugalom, vagy legalábbis a csend hosszú periódusai követtek. (Rónai 1997: 90)

A forrásszövegben az explicit szerzői hangot a *je* jelöli, ezen kívül az *on* is elsősorban a szerzői jelenlét kifejezésére szolgál úgy, hogy közben bizonyos fokig kiterjeszti önmagát az olvasókra is. Ez a hang a történelmi folyamatok elemzőjének és az összefüggések megállapítójának, valamint ezen megállapítások kimondójának hangja. Vagyis Benda a tisztánlátó, felelős (nem áruló) írástudó éthoszát alakítja ki önmagáról a szövegben, aki tisztán látja a folyamatokat és ki is mondja, amit lát. A francia szövegben aránylag ritkán (12-szer) szereplő *nous* névmás 6 esetben szintén a szerző hangjaként jelenik meg, ugyanakkor kapcsolatteremtő eszköz is, hiszen bevonja az elemzésbe az olvasót. A másik 6 esetben viszont a jelenségek által érintett közösségre vonatkozik:

(B8a) Rappellerai-je la religion de Rome pour le génie de la Grèce qu'elle avait cru devoir abattre politiquement? [...] **plus près de nous**, Louis XIV annexant l'Alsace et ne songeant un instant à y interdire la langue allemenade? (Benda 2003: 91)

(B8b) Emlékezzünk-e Róma hódolatára ama Görögország géniusza iránt, amelynek politikai megsemmisítésére magát eltökélte? [...] Vagy – hogy **korunkhoz** közelebb **kerüljünk** – emlékezzünk-e az Elzászt anektáló XIV. Lajosra, aki egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a meghódított országrészen a német nyelv használatát megtiltsa? (Rónai 1997: 86)

A fenti példákból az is kitetszik, hogy a fordító saját olvasóközönségére gondolva szűkíti a forrásszövegben szereplő *plus près de nous* kitétel jelentését, hiszen a francia olvasóközönséghez XIV. Lajos nem csak időben, hanem térben is közelebb élt, mint az ókori rómaiak, a magyar olvasóközönségnek már csak a *korához* áll közelebb az idézett példa.

A francia szövegben jobban elválik egymástól a szerző hangja és a folyamatokat átélő francia társadalom, a szöveg megszólított közönsége. A magyar szöveg beszélője, aki sokkal többször (55 esetben) használja a többes szám első személyt, mint az egyes szám első személyt, inkább a közösség tagjaként ábrázolja magát a szövegben. A folyamatok a célszövegben inkább tényszerűen adva vannak, a szerző csak kimondásukra, nyilvánvalóvá tételükre szorítkozik. A franciául beszélő Benda igyekszik úgy felépíteni szövegét, mintha megállapításai az olvasóval közösen elvégzett megfigyeléseket foglalná össze. Ezt szolgálja az *on* használata a megfigyelésekkel kapcsolatos igék esetében. A magyarul hallható Benda viszont az olvasókat bevonva, velük közösen leleplezi a tényszerűen adott eseményeket. Az *on* elidegenítő fordítása szolgálja a jelenségek tényszerűsítését, a bevonással történő fordítás pedig a szerzői hangot a közösség hangjává teszi.

Mivel a fordító első lépésben a forrásnyelvi szöveg olvasója, és második lépésben válik a fordított szöveg szerzőjévé (l. O'Sullivan 2003), érthető a fent elemzett szerepváltozás, hiszen a fordító valóban nem saját maga fedezte fel,

elemezte az ábrázolt folyamatokat, hanem úgy kapta, készen. Ezenkívül emlékezzünk, hogy Rónai csak az 1940-es évek közepén készítette fordítását, amikor a Benda által megsejtett folyamatok már bekövetkeztek. Vagyis utólag valóban tényszerűnek, adotttnak tűntek. A két szöveg éthoszának eltérése ugyanakkor nem nagy. Ugyanaz a társadalmáért, koráért aggódó, erkölcsi tanító szól a két műből. A finom eltérések semmiképpen nem tekinthetők fordítási hibának, vagy az újságcikkek esetében olykor tapasztalt kvázi-helyesség megnyilvánulásának.

5.3. Megszorító szavak, nyomatékosítók és attitűdjelölők

5.3.1. A *hedges* fogalmáról és magyar elnevezéséről

Ebben az alfejezetben az interakciós metaszöveg három alkategóriájának fordítási viselkedését vizsgálom. A három alkategória közös tulajdonsága, hogy főként lexikai elemekkel fejezzük ki őket, és hogy ezek a leginkább explicit módjai annak, hogy a szerző az állításokhoz való viszonyát kifejezze.

Megszorító szavaknak nevezem az angolban *hedges*-ként nevezett jelenségeket. Lakoff (1972) vezette be a fogalmat a pragmatikai stúdiumokba. Értelmezése szerint *hedges* minden olyan kifejezés, ami a bizonytalansággal kapcsolatos: „expressions whose job is to make things fuzzier or less fuzzy” (Lakoff 1972: 195 idézi Clemen 1997). Mint látjuk, Lakoff *hedges* címszó alatt kezelte nemcsak a bizonytalanságot jelentő kifejezéseket, hanem a bizonyosságot is. Más értelmezések *hedges*-nek tekintik az általunk Hyland (1998, 2005) után metaszövegnek nevezett jelenségek jó részét, elsősorban az interakciós metaszöveget. „Hedging through which the speakers or writers can avoid taking full responsibility for or committing themselves fully to the content of the message expressed”, szól Luukka és Markkanen definíciója (1997: 168). Tanulmányukban ők például *hedges*-ként vizsgálják a személytelen szerkezetek használatát a tudományos szövegekben, és elsősorban arcvédő tevékenységként értelmezik. (A fogalom történetének összefoglalását lásd Clemen 1997.)

Vizsgálatunkban mi Hyland (2005) felosztását és definícióját követjük. Eszerint két külön fogalomként kezeljük a bizonytalanságot kifejező – saját elnevezésem szerint megszorító szavakat (*hedges*) és az állítást nyomatékosító kifejezéseket (*boosters*). A magyar szakirodalomban több fordítási próbálkozással találkoztam: Dér Csilla (2005: 59) habozásnak fordítja a *hedging*-et, míg Szili (2004: 107) homályosítónak. Stenström magyar fordítója (Stenström 1999) kertelőnek fordítja és pragmatikai markerként értelmezi. Ezek a magyar változatok jórészt beszélt nyelvi jelenségeként vizsgálják a hedginget, és különféle definíciójukat követik, ezért nem veszem át egyik megoldást sem. Ahogy az angol *hedge/hedging* fogalom meglehetősen bizonytalanul definiált, úgy ezek a magyar kifejezések is csak egy-egy aspektusukat fedik le.

Hyland (2005) a megszorító szavaknak elsődleges feladatául az alternatív vélemények és nézőpontok elismerését tartja, tipikus formáiként olyan kifejezéseket jelöl meg, mint *possible*, *might*, *perhaps*, és azt hangsúlyozza, hogy ezek a megszorító szavak segítik, hogy az állításokat mint kialkudott állításokat lehessen tenni, ne pedig mint kinyilatkoztatott igazságokat. A nyomatékosítók ennek éppen ellenkezőjére szolgálnak. Az állításokat evidenciaként, nyilvánvaló tényként tálalják. A megszorítók és nyomatékosítók egyensúlya jelzi, hogy egy adott szövegben mi az erősebb: a szerzőnek az a szándéka, hogy személyes véleményként értelmezzék írását, vagy az, hogy az állítások melletti elköteleződése legyen nyilvánvaló.

A publicisztikai szövegekben szintén nagy szerep jut ezeknek az eszközöknek. Míg a napilapokban szereplő hírek csupasz tények benyomását keltik, addig a publicisztikai írásokban kifejtett állítások inkább a szerző véleményét tükrözik. Az attitűdjelölőkkel együtt, melyek a szerző explicit viszonyulását kifejező lexikai elemek, a megszorítók és a nyomatékosítók használata segíti a publicistát, hogy álláspontját az ellenvélemények között elhelyezze, saját álláspontját mint a legmeggyőzőbbet tálalja.

A megszorítók fordítási kérdéseivel foglalkozott Markkanen és Schröder (1989). Filozófiai és nyelvészeti szövegek fordításait elemezték, mégpedig két olyan művet, amit saját szerzőjük fordított. Ezt az esetet azért tartják ideálisnak, mert így vélelmezhető, hogy a fordító teljes mértékben tisztában volt a szerző szándékaival. A szerzőpáros tag értelemben taglalja a megszorítók

(*hedges*) jelenségét, és az interakciós metaszöveg más jelenségeit is figyelembe veszi, például a személyes névmások használatát. Bár fordításról beszélnek, a különböző nyelvű szövegeket párhuzamosan vizsgálják. Nem az érdekli őket, hogy a fordítás során hogyan változnak ezek a megszorító elemek, hanem az, hogy az angol, a német és a finn szaknyelvi normák mennyiben különböznek egymástól. A tanulmányból tulajdonképpen ki sem derül, hogy melyik nyelv volt a forrásnyelv (angol-finn, illetve, angol-német-finn műveket elemeznek), ezért munkámhoz módszertani támpontot adni nem tudtak. Ők is konstatálják ellenben, hogy a különböző nyelvű szövegekben más arányban alkalmazzák a szerzők ezeket az eszközöket.

5.3.2. Megszorítók és nyomatékosítók a korpuszban

A francia nyelvű korpuszomban a három kategória közül leggyakrabban megszorító szavakat (77) találunk, aztán nyomatékosítókat (70), végül pedig attitűdjelölőket (54). A magyar korpuszban minden kategória darabszáma csökken, de a nyomatékosítóké jóval kevésbé. Ebből találunk a legtöbbet, 65-öt, megszorító szót 63-at és attitűdjelölőt 46-ot.

Elsőként vizsgáljuk meg a megszorítók viselkedését! Ebben a kategóriában a fordítókat kihívás elé állíthatja az, hogy a franciában a forrás bizonytalanságát, az állítás megkérdőjelezhetőségét kifejezhetjük feltételes móddal. A magyarban ennek lehetősége igen korlátozott. A megfelelő módosítószók beszúrása viszont hangsúlyozottabbá teszi a bizonytalanságot, mint a francia szövegben, mint ezt az alábbi példákból érzékelhetjük.

(34a) **Serait-ce** désormais la démocratie qui fait obstacle à la première de ces ambitions? (LMD 5)

(34b) **Lehetséges**, hogy mostantól a demokrácia állja útját az első törekvésnek? (LMD 5)

(35a) Ses prétentions **ont dû être** jugées extravagantes puisqu'il n'en a obtenu que la moitié. (LMD 4)

(35b) **Úgy tűnik azonban**, hogy a kérését túlzottnak ítélték, hiszen ennek az összegnek csak a felét kapta meg. (LMD 4)

Hasonlóan felerősödik a bizonytalanság hatása, ha a francia segédigés szerkezetet a magyar feltételes móddal igyekszik visszaadni:

(36a) En Palestine, enfin, la perspective d'un gouvernement d'union nationale **semble** se rapprocher [...] (LMD 10)

(36b) Végül, **mintha** már Palesztínában sem **volna** olyan elérhetetlen messziségben a nemzeti egységkormány perspektívája. (LMD 10)

Ugyanakkor, ha a feltételes módot a fordító kijelentő móddal adja vissza, az állítás teljesen tényszerűvé válik:

(37a) le conflit **auraient déjà fait** quatre cent mille morts. (LMD 9)

(37b) a konfliktus négy év alatt négyszázezer halottat követelt. (LMD 9)

Máshol az explicit megszorítások elhagyása ellenére a szövegrészlet összehatása hasonló fokú bizonytalanságot sugall. Az alábbi példa Benda esszéjéből származik.

(B9a) Alors qu'il **semble bien que**, chez un bourgeois de l'ancienne France, les passions politiques – bien qu'elles tinssent beaucoup plus de place qu'on ne croit d'ordinaire – en tenaient pourtant une moindre que la passion du lucre, l'appétit des jouissances, les sentiments de famille, les besoins de vanité, le moins qu'on puisse dire de son homologue moderne c'est que, lorsque les passions politiques entrent dans son coeur, elles y entrent au même taux que les autres. (Benda 2003: 98)

(B9b) A régi Franciaország polgárának lelkében **ugyanis** bármilyen tekintélyes helyet is foglaltak légyen el – mert **valóban** nagyobb foglaltak mint hinné az ember – a politikai szenvedélyek, a haszonlesés, a boldogságvágy, a családi érzés, a hiúsági szükségletek után következtek. A legkevesebb azonban amit e régi francia

polgár mai utódáról elmondhatunk, annyi, hogy lelkében a politikai szenvedély a többiekkel **legalábbis** egyenrangúként foglal helyet. (Rónai 1997: 93)

Ha a szövegben egy-egy ilyen változás történik, a szöveg összhatása nem torzul jelentősen. A következőket változtatások azonban sejteni engedik, hogy a fordító másképp viszonyult a témához, mint az eredeti szerző. Erre egy eklatáns példát találtam a korpuszomban. A LMD cikke arról szól, hogy a szólásszabadság joga mennyiben egyeztethető össze azokkal a törvényekkel, melyek egy-egy történelmi esemény tagadását tiltják. Ilyen törvény alapján ítélték el egy angol történészt Ausztriában holokauszt-tagadásért, illetve ilyen törvény tiltja Franciaországban az örményeket ért népirtás tagadását. A cikk szerzője a szólásszabadság védelme nevében ellenzi ezt a fajta szabályozást. A LMD magyar kiadásában a szokásostól teljesen eltérő módon a cikk elé magyar bevezetést írtak a szerkesztők (esetleg a fordító?). Ebből kiderül, hogy ők nem értenek teljes mértékben egyet a cikk álláspontjával, és szükségesnek tartják a holokauszt tagadását tiltó törvényeket.

(38) Nemrég újramezdődött a vita a szólásszabadság gyakorlatát illetően. A terrorizmus satuszorításában olyan törvények születnek (mint például a Patriot Act), melyek homályos rendelkezéseikkel csak erősítik a honpolgárok feletti ellenőrzést. Mindamellet a szélsőjobbboldali pártok megjelenése is szükségessé tette bizonyos kijelentéseknek, mint például a zsidó genocídium tagadásának szankcionálását. (LMD 1)

A forrásszöveg és a célszöveg metaszövegének összevetése jól mutatja, hogy a fordító igyekezett a neki nem tetsző állításokat gyengíteni, bizonytalanabbá tenni:

(39a) De nombreuses organisations de défenses des droits de l'homme et de la liberté d'expression, dont l'Article 19, ne partagent pas ce raisonnement. (LMD 1)

(39b) **Mindenesetre**, igen magas azoknak az emberjogi szervezeteknek a száma (és az Article 19 is ide tartozik), amelyek nem értenek egyet ezzel az okfejtéssel. (LMD 1)

(40a) La pénalisation du blasphème demeure une réalité dans une majorité de pays. . . (LMD 1)

(40b) A vallásgyalázást például **viszonylag** sok országban büntetik, (LMD 1)

(41a) Interdire de nier tel ou tel événement historique soulève de nombreuses interrogations et peut avoir des conséquences fa- cheuses. (LMD 1)

(41b) **Szó, ami szó**, egyes történelmi események tagadásának ti- lalma egy sor kérdést vet fel, és a következményeit illetően nagyon káros **is** lehet. (LMD 1)

Az (41)-es példából derül ki a leghatározottabban, hogy a szerzői hangvé- tel komoly változáson ment keresztül: a francia szöveg tényszerű, elkötelezett és következetes meggyőződésről tanúskodó hangját bizonytalankodó, önma- gát győzködő, hitetlenkedő hangvétel váltja fel a magyar szövegben.

Ezt a hatást erősítik egyéb stilisztikai változások is, mint például az alábbi példában:

(42a) Mais aucune définition précise n'est donnée de ces termes, et ce sont souvent les États eux- mêmes qui violent la seconde obligation. (LMD 1)

(42b) De hogy pontosan mi is értendő gyűlöletre való izgatá- son vagy háborús propagandán, azt a **szöveg nem köti az or- runkra, arról nem is beszélve**, hogy ami a háborús propa- ganda tilalmát illeti, a különböző államok általában **minden probléma nélkül túteszik magukat rajta**. (LMD 1)

A forrásszöveg hangvételénél jóval kötetlenebb, a beszélt nyelvhez kö- zelebb álló fordulatok használata elveszi a cikk által felvetett kritika élet, komolyságát.

5.3.3. Attitűdjelölők

A megszorítók és nyomatékosítók mellett a szerzői vélemény explicit ki nyilvánítására az attitűdjelölők szolgálnak. Ezek olyan lexikai elemek, melyek értékítéletet hordoznak az adott állítás tartalmára vonatkozóan, például „szerencsére, örvendetes, sajnálatos...” stb. Az attitűdjelölők fordítása lát szólag nem okozhat problémát, hiszen a legtöbb esetben könnyedén találunk megfeleltethető kifejezéseket a forrásnyelvi előfordulásokhoz. Ennek ellenére a korpuszomban számos példa akad arra, hogy a fordítók kihagynak attitűdjelölésre szolgáló elemeket a célszövegből, illetve arra is, hogy beszúrnak ilyeneket.

Példa a kihagyásra:

(43a) Le contexte, **paradoxalement**, aggrave le risque. (LMD 10)

(43b) A kockázatot a nemzetközi helyzet is növeli. (LMD 10)

(44a) Et l’OMC s’alarme d’un retour au protectionnisme en observant que plusieurs pays exportateurs de denrées alimentaires ont décidé de réduire leurs ventes à l’étranger afin – **quelle imprudence !** – de garantir l’alimentation de leur population. (LMD 7)

(44b) A WTO pedig megrémül a protekcionizmus miatt, látván, hogy több élelmiszer-exportáló ország úgy döntött, csökkentti külföldi eladásait annak érdekében, hogy biztosíthassa lakossága élelmiszerrel való ellátását. (LMD 7)

Az attitűdjelölők kihagyása, különösen ha több ilyen kihagyás érvényesül a szövegben, és esetleg más interakciós metaszöveg-eszköz használatában is változást tapasztalunk, a szövegek tényszerűbbé válását okozza. Különösen igaz ez a (44)-es példát tartalmazó cikkekre. Magából a példából is látjuk, hogy nem mellékes a közbeékelés kihagyása. Míg a forrásszövegben ez nyilvánvalóan jelzi az ironikus hangvételt, addig a magyar szövegrészből nem derül ki, hogy a szerző mélyen elítéli a WTO hozzáállását. Ebből a cikkből egyébként több mondat is kimaradt, melyek szintén a polifonikus, vitatkozó hangot képviselték, ezt a következő alfejezetben fogom részletesebben tárgyalni.

A beszúrásoknál általában nem teljesen előzmény nélküli az attitűdjelölő alkalmazása a célszövegben, inkább egy a forrásszövegben implicit megjelenő értékítélet explicit kifejezéséről van szó, mint az alábbi példák is mutatják:

(45a) Cette parole prolifère, et ne sachant plus se taire, elle court le risque de ne plus être écoutée. (LIBÉ 5)

(45b) Ez a fajta szó igen bőségesen terem, és mivel már nem tud elhallgatni, **félő**, hogy nem fogják meghallani sem. (LIBÉ 5)

(46a) Cela n'a pas été assez souligné par les grands médias européens...

(46b) **Kár**, hogy ezt nem hangsúlyozták kellőképpen a jelentősebb európai hírközlési csatornák [...] (LMD 10)

5.3.4. Összegzés

A megszorítók, a nyomatékosítók és az attitűdjelölők fordítása nem vet fel olyan szisztematikus problémákat, mint az előző fejezetben tárgyalt kapcsolatteremtő eszközök és énjelölők fordítása. A szerzői hangvétel megváltozása mégis gyakran megfigyelhető. A fordítói döntések mögött személyes meggyőződés, egy-egy értelmezés túlhangsúlyozása vagy a szöveg valamilyen implicit jelentésének figyelmen kívül hagyása állhat. Egy-egy változás nincs kihatással a szöveg egészére, de sok apró változtatás más szerzői szerepet eredményezhet a célszövegben, mint ami a forrásszövegből kirajzolódik.

5.4. A polifónia megnyilvánulásainak szövegszerű vizsgálata

5.4.1. A polifónia fogalmáról

Ebben az alfejezetben a szövegek többszólamúságát vizsgálom. Ez az elemzési kategória túllép a Hyland által készített metaszöveg-eszköz kategóriáin, mégis úgy döntöttem, hogy felhasználom a konkrét szövegelemzésben,

mert nagyon sok érdekes megfigyelést tesz lehetővé a szövegek hangvételét illetően. A polifónia, azaz a különböző hangok jelenléte részben fedí a Hyland által külső utalásoknak (*evidentials*) nevezett jelenségeket, de ennél sokkal nagyobb hatókörű. A többszólamúság elméleti hátterét Bahtyin (1985, 1986) és követői dolgozták ki. Az orosz irodalomelmélet legendás alakjának alapvető gondolatait a 2.2.1. fejezetben ismertettük.

Polifónián ma a nyelvészek azt értik, hogy egy szövegben gyakran nem csak egyetlen beszélő hangját halljuk, hanem idézet, utalás, stílusbeli hasonlóság vagy látens ellentétel formájában a szöveg mögött több más hang is megbújjik, és hol kevésbé, hol erősebben kihallatszik az elsődleges beszélő hangja mögül: „Minden megnyilatkozás tele van más megnyilatkozások tükrképeivel és visszacsengéseivel, s ezeket a beszédkapcsolat szférájának közössége fűzi össze egymással” (Bahtyin 1986: 404).

Az orosz gondolkodó téziseit Oswald Ducrot (1984) retorikai-nyelvfilozófiai alapon fejlesztette tovább. Rendszerében elkülöníti a természetes személyt, aki a szöveget empirikusan létrehozza, a szövegben megnyilvánuló beszélőt (*locuteur*) és az egyes állítások mögött meghúzódó megnyilatkozókat (*énonciateurs*). Ducrot példája a szöveget alkotó természetes személy és a szöveg tartalmáért felelősséget vállaló beszélő közötti különbségre az úrlap esete, amikor az előre megfogalmazott szöveget valaki az aláírásával mint sajátját ismeri el. De gondolhatunk titkárnők által fogalmazott levelekre, politikusi nyilatkozatokra, sőt, akár tanári ajánlólevelekre is. Ennél egy kicsit nehezebb érzékeltetni a beszélő és a megnyilatkozó közötti különbséget. Az alábbi párbeszéd részlet Ducrot (1984: 209) példájának magyar változata:

A: Rosszul érzem magam.

B: Rosszul érzem magam! Ne hidd, hogy ezzel meglágyítod a szívem!

Ebben az esetben B átveszi A megnyilatkozását, de a felelősséget nem vállalja annak tartalmáért. A B megnyilatkozás első mondatának tehát B a beszélője, de A a megnyilatkozója. Ez egy jellegzetesen polifon megnyilatkozás. Úgy is mondhatjuk, hogy a megnyilatkozók olyan személyek, akiknek a nézőpontja a beszélő nézőpontjától elkülönülten jelenik meg a szövegben.

Míg Ducrot maga inkább szemantikai elméletet írt, és elemzései egyes kifejezések szemantikájára vonatkoznak, gondolatai később szövegkutatási munkák ihletőjéül szolgáltak. Most csak megemlítek néhány iskolát, kutatót, akik az ő rendszerét felhasználva elemeztek különböző műfajú szövegeket.

Dominique Maingueneau (1993, 2000) és a francia *analyse du discours*, azaz diskurzuselemzési iskola szövegelemzéseiben felhasználja Ducrot terminológiáját és gondolatait, és több konkrét jelenséget vizsgál velük. Maingueneau elsősorban egy adott szöveg hatásmechanizmusát kívánja megérteni, nem pedig egy-egy kifejezést vagy nyelvi jelenséget mindenre kiterjedően elemezni. Mivel a többszólamúság érzékeltetésének egyik legkézenfekvőbb és leggyakoribb eszköze az idézőjelek használata, Maingueneau (1993) megkülönbözteti az idézőjelek lehetséges szerepeit. Az idézőjelek minden esetben azt jelzik, hogy valamiféle nem-megfelelés van a használt kifejezés és a kifejezendő tartalom között. A nem-megfelelések típusai szerint Maingueneau az idézőjelek használatának négy fő funkcióját írja le.

- Szakadék a beszélő felek szóhasználatában: az idézőjel olyan szófordulatok helyett áll, mint *engedjék meg, hogy ezt a kifejezést használjam; mondhatjuk úgy is, hogy*.
- Idegen szöveg beemelése a főszövegbe: ilyenkor az idézőjelbe tett szövegrész más hangtól származik, mint a főszöveg. Az idézőjel mellett erre explicit utalás is történhet: *ahogy egyesek mondják, hogy X.Y.-t idézzem* stb.
- Nem-megfelelés a szavak és a jelölt dolgok között: a beszélő érzékeltetni akarja, hogy a használt kifejezés nem pontosan fedi azt, amit mondani akar. Például: *Hazai „őserdők”: foltok a Bükkben és a Vértesben* (HVG Ténytár 2009: 20)
- Többértelműség a szóhasználatban: az idézőjellel azt tudatosítja a szerző, hogy a használt kifejezés csak bizonyos értelemben felel meg a szöveggörnyezetben. Például: *A Nap elektromágneses sugárzásához a volfrámszálas „körték” sárgás, meleg fénye áll a legközelebb* (Balázs 2009: 42).

Ducrot skandináv követői létrehozták a ScaPoLine nevű kutatócsoportot, amely nyelvelmélete alapjául a polifónia fogalmát helyezte, és elsősorban szemantikai elemzéseket végzett (Nlke et al. 2004).

A polifónia szövegszerű megnyilvánulása az egyenes és függő beszéd, és ezeknek különböző típusai. Sophie Marnette (2005) monográfiája Ducrot elméleti alapjaira építve az általa *Speech and Thought Presentation*-nek nevezett jelenségeket, azaz az egyenes idézés és a különböző típusú függő beszédek fajtaíit vizsgálja a mai francia élőbeszédben, középkori és kortárs francia irodalmi szövegekben, valamint kortárs sajtószövegekben. Elemzés közben olyan fordítási kérdésekbe botlik, ami a fordításkutató érdeklődését is felkelti. Marnette leszögez néhány alapelvet, ami szintén fontos lehet számunkra is. Elsőként elosztatja azt a tévhitet, hogy az idézett szöveg feltétlenül elhangzott abban a formában, ahogy idézzük. Gyakran idézetként írunk le többször elhangzott gondolatok összefoglalását vagy hosszabb szöveg kivonatát, máskor az idézet csak feltételezett szavakat, gondolatokat ismerttet. Fontos számunkra az a megállapítása is, hogy az idézett szövegrész jelentése mindig megváltozik a kontextus hatására, s ez annál erősebb, minél rövidebb a teljes szöveghez képest az idézett rész.

A kortárs sajtószövegek vizsgálata során Marnette bemutatja, hogy a különböző típusú sajtótermékek (pletykalapok, női magazinok, politikai magazinok és napilapok) egészen eltérő idézési módokkal élnek, és ennek hatása van az egész sajtóterméket jellemző hangvétel kialakítására.

5.4.2. A többszólamúság nyelvi megjelenése

A fordított szöveg polifon jellege szövegszinten is befolyásolhatja a szerzői jelenlét megnyilvánulásait. Elemzésemhez Marnette (2005) monográfiájának kategóriáit használtam fel.

Marnette kategóriáit az ő példái alapján írt konstruált mondatokkal és magyar publicisztikai írásokból, elsősorban a Heti Válasz és a HVG cikkeiből vett példákkal is illusztrálom, és ezzel egyben bemutatom, hogy a magyar nyelv szintén él ezekkel az idézési eszközökkel. A jelölésben követem Marnette módszerét: az elbeszélt beszédet (*Narrated Discourse*) nagybetűkkel, míg

a különböző idézett szövegrészeket aláhúzással jelölöm. A szerzőnő francia nyelvre vonatkoztatva (de angol terminológiával) az idézés számos típusát megkülönbözteti.

Direct Discourse, azaz – Tátrai (2002) magyar terminológiájával élve – egyenes beszéd: az idézőigével bevezetett (illetve követett) mondatban a főszólamot képviselő hang szó szerint idézi a megnyilatkozót. A nézőpont teljes mértékben áthelyeződik, a deixisek rendszere az idézett szövegrész sajátja marad:

(47) Pál rám nézett. Nem akarok elmenni. Te oda fogsz menni?
– kérdezte.

(48) „A legtöbb betegemmel a gyógyulás után is jóban vagyok, hívom őket terápiába, hogy segítsenek az új betegeknek” – mondja a doktornő (László 2008: 54).

Free Direct Discourse, szabad egyenes beszéd. Tátrai (2002) szerint megkülönböztetése módszertanilag felesleges: a nézőpont a megnyilatkozóé marad, a deixisrendszer szintúgy, de nincs idézőige.

(49) Pál rám nézett. Te oda fogsz menni?

(50) Takács István közterület-felügyelő elkéri az éppen arra járó sofőrtől a behajtási engedélyt, majd int, hogy mehet tovább.
Nincs mit tenni, érvényesek a papírjai... (Halász 2008: 12).

Az (50)-es példában látjuk, hogy értelmezés kérdése is, hogy az aláhúzott mondatot a közterület-felügyelő szavainak értjük-e, amely esetben szabad egyenes beszéddel van dolgunk, vagy a cikk írója értelmezi a megfigyelt jelet, amely esetben nincs beszédaktus-idézés. És ez végül is az (49)-esre is igaz lehet: bizonytalan, hogy az aláhúzással jelölt kérdés valóban elhangzott-e, vagy csak a főszólam beszélője értelmezte így Pál kérdő tekintetét. Ezek a formák mindig szövegkörnyezetben értelmezhetőek igazán, és sokszor megmarad a többértelműség, ami fordításkor kérdéseket vethet fel.

Indirect Discourse, függő beszéd: a főszólam beszélőjének nézőpontja érvényesül, a deixisrendszer áttevődik a főszólam rendszerébe. Franciául igeidő-egyeztetés is végbemegy.

(51) Pál rám nézett. Azt kérdezte, hogy én elmegyek-e.

(52) A polgármester a közigazgatási hivatalhoz fordult jogorvoslatért, kérve, hogy helyezzék hatályon kívül a közgyűlés döntését, s ha ez nem történik meg, Láng Zsolt az Alkotmánybírósághoz fordul (Halász 2008: 12).

A deixisrendszer megváltozása jól érzékelhető a (52)-es példában: míg a *ha ez nem történik meg* mellékmondatban egyértelműen a polgármester szavait halljuk, a következő tagmondat nem egyes szám első személyben van, hanem egyes szám harmadik személyben, ráadásul teljes nevén utal a polgármesterre.

Free Indirect Discourse, szabad függő beszéd: a főszólam és az idézett szólam nézőpontja egybemosódik. Idézőige nincs, a deixisek rendszere a főszólamét követi, de a kifejezett nézőpont az idézett szólamé. A szólamok közötti határok elmosódnak.

(53) Pál rám nézett. Nem akar elmenni. És én?

(54) „Emellett az anorexiás betegeknek hetente tartunk művészet- és mozgásterápiás csoportfoglalkozást, ahol a testképükkel foglalkozunk” – mondja Pászthy Bea. [...] A kezelés nem ér véget a célsúly elérésénél: fontos, hogy a gyermek- és serdülőkorú betegeket hosszútávon is kövessék megelőzve a visszaesést (László 2008: 54).

Hosszabb riportszerű elemző cikkek esetében gyakran élnek az újságírók a (54)-es példában látható eszközzel. A szakértő vagy beszélgetőpartner szavait részben egyenes beszédben idézik, majd szabad függő beszédben folytatják gondolatait. Itt az idéző ige hatálya mint forrásmegjelölés kiterjed az utána következő mondatokra is, azonban a deixisrendszer már az újságíró nézőpontját követi.

Narrated Discourse: nincs magyar elnevezés (javaslatom: elbeszélt beszéd). Tátrai (2002) nem tekinti idézett beszédnek, a főszólam csak beszámol az idézett szólam tartalmáról. Az idézett szólam szavai egyáltalán nem jelennek meg.

(55) Pál rám nézett. BEVALLOTTA, hogy mennyire nem érdekli ez az egész ügy, és KÉRDEZTE az én véleményemet.

(56) FELFÜGGESZTETTE az új kelenvölgyi közösségi ház építését Molnár Gyula XI. kerületi polgármester (B. Petőcz 2008: 4).

Marnette e fenti öt alapeseten kívül további kevert idézési módokat különít el. Ezek a következők.

Narrated Discourse-ba vagy az Indirect Discourse-ba ágyazott Direct Discourse szegmensek: elsősorban a sajtónyelvben használatosak, amikor egy hosszabb nyilatkozat tartalmát összefoglaló részbe csak egy-két idézett kifejezés kerül.

(57) A napokban a miniszterelnök a hazai válságok között elsőként a „fideszes otthonteremtési politikát” KÁRHOZTATTA azért, mert a lakosság megtakarításai drasztikusan csökkentek (Mádi 2008: 23).

Ez az eljárás jellemző az általam vizsgált francia publicisztikai írásokra, és megtalálható, noha ritkábban, a magyar cikkekben is. Különösen jellemzi a polémikus írásokat: az idézőjelben szerepeltetett kifejezések hitelesítik az idézett szólam szavait, de mivel a pontos kontextus, ahol elhangzottak, ki-marad, az eljárás alkalmas a manipulációra is. Az irónia érzékeltetésének is kiváló eszköze, különösen ha az elbeszél beszéd (itt: KÁRHOZTATTA) erős értékítéletet is hordoz magában.

Lexikai elemek használata: az idézett szólamot olyan kifejezések vezetik be, mint *X szerint*, *Z nyomán*, *Y véleménye*, *miszerint*. Ezek az esetek szorosán grammatikai értelemben nem tekinthetők idézésnek, de mindenképpen a szöveg többszólamúságának megnyilvánulásai.

(58) Takács István szerint egy ekkora jármű a meredek utcákon hiába fékez, nem fog tudni megállni (Halász 2008: 12).

Az eredeti magyar írásokra jellemzőbb, mint a francia szövegekre. Marnette nem jegyzi külön, a magyar cikkekben azonban jellemző eljárás, hogy a *X. Y. szerint*-tel bevezetett szólamokba egyenesbeszéd-szigetek épülnek az alábbi módon:

(59) A rugalmasság érdekében az MTA elnöke támogatja nemzeti laboratóriumok néven nagyobb és koncentráltabb kutatási kapacitások kialakítását, ám Pálinkás szerint „ezt a koncepciót akkor érdemes meghirdetni, ha végig is lehet vinni, de a gazdasági helyzet miatt 2009 nyilván nem ez az év lesz” (Fahidi 2008: 15).

Conditionnel de presse („sajtó” feltétles mód): a feltételes mód francia nyelvre jellemző használata, ebben az esetben a feltételes mód azt a modális tartalmat hordozza, hogy az adott információ forrása vagy hitelessége megkérdőjelezhető, a főszólam beszélője nem vállalja a felelősséget érte.

(60) Selon notre correspondant, la majorité des exécutions serait due à des règlements de compte dans le milieu (Marnette 2005: 118).

[Tudósítónk szerint a kivégzések nagy része alvilági leszámolásoknak lenne köszönhető.]

Ennél a példánál tér ki Marnette a fordításból fakadó nehézségekre. Két angol változatot ad meg, melyek a francia szöveget eltérően értelmezik:

(61a) According to our correspondent the majority of these killings is due to disputes in the underworld” (but we cannot vouch for that) (Marnette 2005: 119).

(61b) According to our correspondent the majority of these killings appear to be due to disputes in the underworld (that’s how it looks like but she is only interpreting what she saw or heard) (Marnette 2005: 119).

Az ilyen példák mutatják, hogy a fordítás mindig értelmezés is, és ebből fakad, hogy fordítói és szerzői hang ellentmondásba is kerülhet egymással.

5.4.3. A többszólamú szövegrészek fordítása

Különösen a kevert idézési formák használata vet fel fordítási kérdéseket. Mivel ezeknek a szövegrészeknek polifon szerkezete igen összetett, és mint láttuk, a szerző gyakran épít az olvasó értelmező munkájára, a fordítás során nem mindig sikerül átültetni a hangok többszólamúságát a célnyelvre. A megváltozott többszólamú szerkezet pedig megváltoztatja a fordított szövegből kirajzolódó szerző képét is, és végeredményben akár a cikk értelmezését is megnehezítheti. A szerzői hang ilyen jellegű módosulása is az egyik oka lehet a fordításnyelvnek vagy kvázi-helyességnek. Az eddigi kutatások elsősorban a kommunikatív szakaszhatárok eltolódásában és a szöveg kohéziós eszközeinek megváltozásában látták ennek a jelenségnek az okát (Klaudy 1999, 2004). Elemzéseim szerint ezt a hatást erősítheti a szerzői hang elbizonytalanodása, megváltozása is. Az alábbiakban ezekre a finom elmozdulásokra mutatok be példákat franciából fordított magyar publicisztikai írásokból.

Az eltolódás oka megragadható az idézett beszéd formájának megváltozásában. A változás miatt a szólamok összemosódhatnak, határaik kevésbé érzékelhetőek, vagy akár az egyik szólam el is némulhat. Különösen az összetett formák, így az elbeszélt beszédbe vagy függő beszédbe ágyazott egyenes beszéd szegmensek, a lexikai elemmel bevezetett idézett szövegrészekbe ágyazott egyenes beszéd szegmensek, vagy a conditionnel de presse forrásnyelvi használata érzékeny a változásra. A formai változásra a következő példákat találtam.

Elbeszélt beszéd eltűnése

(62a) Michel Foucault AVAIT ANALYSÉ le „regard médical” comme l’une des composants de nos „sociétés de contrôle” modernes (LMD 3).

(62b) Az „orvosi vizsgálatot” Michel Foucault már 1975-ben modern „ellenőrző társadalmaink” egyik alkotóelemének tekintette (LMD 3).

Az idézés (62a)-ban elbeszélt beszédbe ágyazott egyenes beszéd szegmensekkel történik. A fordításból viszont hiányzik az elbeszélt beszéd, azaz míg a francia *analyser* ige egyértelműen – meglehetően írásbeli – beszédaktusra utal, a magyar *tekintette* kifejezésből ez az aspektus hiányzik, csak a gondolati síkot hangsúlyozza. Ezért az idézőjelbe tett kifejezéseket is másként halljuk a két szövegben. Franciául világos, hogy Foucault szóhasználatáról van szó (ez az a bizonyos egyenes beszéd szegmens), míg magyarul nem egészen értelmezhető, miért kell egy olyan hétköznapi kifejezést, mint az *orvosi vizsgálat*, idézőjelbe tenni. A francia szöveg kétszólamúságával szemben a magyar szövegben a főszólam szinte teljesen elnyomja, talán meg is szünteti a második szólamot (Foucault hangját), az idézőjelek használata nem megalapozott, nehezen értelmezhető.

Elbeszélt beszéd beszúrása

(63a) Consécutifs à une guerre aux salaires conduites au nom de la recherche de la „compétitivité” et de la chasse au „coût du travail”, la stagnation ou le recul du pouvoir d’achat ont été enfantés par des choix politiques (LMD 4).

(63b) Annak következtében, hogy a versenyképesség növelése és a munkaerőköltségek csökkentése nevében HADAT ÜZENTEK a béreknek, a vásárlóerő stagnálása vagy hanyatlása tulajdonképpen politikai döntéseknek köszönhető (LMD 4).

A (63a) francia nyelvű példában egy tett következményéről ad számot a szerző: a bérek ellen vívott csata utáni helyzetről számol be, míg (63b)-ben egy beszédaktusról, a hadüzenetről értesülünk. Ez megkönnyíti a magyar szöveg értelmezését annyiban, hogy az idézőjelbe tett kifejezéseket könnyebben tulajdonítjuk e hadüzenetből vett egyenes beszéd szegmensnek, míg a francia szövegben csak a cikk teljes szövegösszefüggése segíti az értelmezést. Ennek a cikknek egyébként a teljes polifon struktúrája rendkívül érdekes, amire most itt röviden kitérnék. Halimi vezércikkében az élelmiszerek árának emelkedéséről, ennek a jelenségnek okairól ír. A hét bekezdés rövid

szöveg objektív hangvételen indít, majd a szöveg felétől erősen ironikus élt vesz fel. A francia szövegben 14 helyen használ idézőjelet a szerző, és egy helyen kurzivál. Ebből öt idézőjel és a kurziválás egyes kifejezéseket, rövid szintagmákat emel ki, ahol a második szólam forrása nincs megjelölve. A többi nyolc hely hosszabb idézet egyenes, illetve függő beszédben. Ahogy haladunk előre a cikk olvasásában, úgy válik egyre világosabbá, hogy a forrás nélküli idézett szövegrészek és a vizuálisan nem jelölt szerzői vélemény egy polémia két szólamát alkotják: az idézett kifejezések a szerző szerint elítélendő neoliberális gazdasági doktrína képviselőinek szólamát idézik.

A magyar szöveg követi a struktúrát, meglátásom szerint azonban a magyar diskurzusban ez az idézett szólam nem annyira közismert, az idézőjeles kifejezések nem feltétlenül állnak össze egyetlen diskurzussá, és így a szöveg értelmezése, különösen az irónia érzékelése nehezebbé válik. Ezt erősíti még néhány kultúraspecifikus utalás is. A *Le Monde Diplomatique* francia olvasójának nyilvánvalóan nem okoz nehézséget, hogy Sarkozyt a két vitatkozó diskurzus között elhelyezze, míg a magyar olvasótól ez nem feltétlenül várható el, így az alábbi részletben az ironikus felhang értelmezése nagyobb erőfeszítést igényel:

(64a) [...] les „solutions de rechanges” ne font jamais défaut. Davantage hypermarchés pour „accroître la concurrence entre les distributeurs”, ainsi que le propose M. Nicolas Sarkozy. (LMD 4)

(64b) [...] az „alternatív” megoldások mindig kéznél vannak. Növelni kell a bevásárlóközpontok számát, hogy „növeljük a kereskedők közötti konkurenciát”, javasolja Nicolas Sarkozy (LMD 4).

Ráadásul ez a szövegrész egyben a cikk fordulópontja: innen kezdve ironikusan értelmezendő szinte minden állítás. Pár sorral lejjebb egy (a franciák számára) közismert Molière hivatkozás erősíti az ironikus értelmezést, aminek ereje szintén gyengül a fordításban. Összességében a magyar szövegben is érezhető az irónia, de sokkal sajátosabb háttérismereteket követel az értelmezése, mint a francia olvasótól.

A conditionnel de presse kihagyása

(65a) En REDÉFINISSANT la santé comme une obligation personnelle de prévention, selon la logique aujourd’hui dominante „du risque” et de son imputation individuelle, les assureurs, les industriels du secteur et les médias spécialisés ONT ACCRÉDITÉ l’idée-clé d’un „devoir de santé” auquel oseraient déroger, à leurs dépens et aux frais de la collectivité, les fumeurs, les buveurs, les non-sportifs, les mangeurs malsains et autres dépressifs chroniques „refusant de se soigner” (LMD 3).

(65b) Miközben az egészséget a megelőzés egyéni kötelességeként DEFINIÁLJÁK újra a „kockázat” ma uralkodó logikája és annak egyénre vonatkozó vádja szerint a biztosítók, a szektor iparosai és a szakmédiумok az „egészségügyi kötelesség” mindenre megoldást kínáló ötletét HITETIK EL, amit saját kárukra és a közösség költségére a dohányosok, az iszákosok, nem sportolók, az ártalmatlan sokat zabálók és „saját magukkal való törődést” krónikusan elutasító más problémás emberek meg mernek sérteni (LMD 3).

Ebben a példában a magyar szöveg grammatikai struktúrája szorosan követi a francia szövegét, s talán ezért egy kicsit nehezen értelmezhető szöveg áll előttünk nemcsak a hangok, hanem egyszerűen az alany-állítmány megfelelések szempontjából is. Ékes példája ez a kvázi-helyességnek (Klaudy 2004). A francia határozói igeneves szerkezet nem igényel önmagában alanyt, ezért nem zavaró, hogy a *REDÉFINISSANT* beszédaktus forrása csak egy fél tagmonddal később derül ki (*les assureurs, les industriels du secteur et les médias spécialisés*), a magyar mondatban ellenben szokatlanul hat, hogy a középen elhelyezkedő alanyok előre (*HITETIK EL*) és hátra (*DEFINIÁLJÁK*) is értelmezendők. A szerzői szólamok szempontjából az a legfontosabb különbség, hogy a francia szöveg *conditionnel de presse*-t használ (*oseraient déroger*), amivel egyértelműen jelzi, hogy az ezt követő szövegrész idézett szólam, nem a szerzők véleményét fejezi ki, és más eszközökkel meg támogatva (elsősorban a szóhasználat) az egyenes beszéd idézetek iróniája

könnyen megérthető. A magyarban nincs jelölve az idézett szólam, csak a kontextus, az ideológiai ellentmondás és a feltűnően „politikailag inkorrekt” kifejezések használata (*iszákosok*) segít az irónia érzékelésében. Ez a példa jól mutatja, hogy egy ilyen kvázi-helyes magyar szövegrész nemcsak, hogy nem „magyaros”, hanem ténylegesen nehezíti, sőt torzítja az egész szöveg értelmezését.

Elbeszélt beszédből függő beszéd

(66a) La non-défaite [...] et la non-victoire [...] ont redonné espoir à des groupes palestiniens qui se remettent à CROIRE aux chances d’une „guerre populaire prolongée” (LMD 10).

(66b) [...] a palesztin szervezetek úgy értékelték, hogy mégiscsak van esély valamiféle „össznépi háború” huzamos fenntartására (LMD 10).

Itt érdekes módon a francia szöveg polifón szerkezete egyszerűbb. Elgondolkodhatunk azon, hogy a *croire* [hinni] ige hordoz-e beszédaktust magában, mindenesetre az idézőjelben szereplő kifejezés mindenképpen egy másik szólam, a palesztinok szólamának idézése, míg a magyar szövegben használt függő beszédbe ágyazott egyenes beszéd szegmens más értelmezést hív elő, hiszen a függő beszéd eleve a palesztin szólamot képviseli. Ezért túlértelmezzük az idézőjelet, és iróniát vagy kritikát hallunk ki belőle.

5.4.4. Összegzés

Az elemzésekből kiderült, hogy a szerzői hang és polifónia szorosan összefüggnek, a szerzői hang változásai tetten érhetők a többszólamú szövegrészek fordítása során. Láttunk példát arra, hogy a többszólamúság eltűnik a célszövegből, illetve arra is, hogy a különböző szólamok eredete bizonytalanná válik, mert a fordítás során az idézés módja megváltozik, vagy az idézés elmarad. Gyakran éppen az ironikus felhang, az ironikus szólam veszít erejéből, halkul el. Kritikus esetekben a polifon szerkezet megváltozása akár az értelmezést is megnehezítheti.

6. fejezet

A kutatás eredményei, következtetései és további lehetséges kutatások

6.1. A kidolgozott elemzési keret hatóköre

A dolgozatban arra tettünk kísérletet, hogy a fordítás során végbemenő szerzői és olvasói szerepváltozásokat, a szerzői hang módosulásait nyelvi változások szintjén leírjuk. Ehhez az éthosz, a szerzői hang és a metaszóveg fogalmait használtuk fel. Az éthosz és a hang fogalmai segítettek körülírni a vizsgálandó jelenséget. Az elemzésekből kiderült, hogy a publicisztikai szövegek hangvétele, a belőlük kisejlő éthosz olyan tulajdonságok, melyek alapvetően meghatározzák az adott írás milyenségét. A metaszóveg fogalma és a Hyland (2005) által kidolgozott taxonómia jó eszközt adott a kezünkbe, hogy a vizsgált jelenség konkrét megnyilvánulásait leírassuk. A vizsgálódás korpuszát franciáról magyarra fordított publicisztikai szövegek adták. Az elemzés összegzésekor felmerül a kérdés, hogy mennyiben vonatkoztathatóak eredményeink más műfajú vagy más nyelvből fordított szövegekre?

Az éthosz, a szerzői hang jelensége nem csak a publicisztikai műfajra jellemző, ezt a dolgozat 2. és 3. fejezetében bemutatott szakirodalmi munkák igazolták. Láttuk, hogy az egyik gyakran kutatott szövegtípus e tekintetből a

tudományos szöveg, a másik az irodalmi műfajok közül a regény és elbeszélés, de léteznek publicisztikával és reklámnnyelvvel foglalkozó kutatások is.

A fordítástudományi munkák gyakran elnagyoltan irodalmi és szakszövegekre osztják a fordítandó szövegek halmazát. Eszerint a fentiek közül szakszövegnek számít a tudományos szöveg, a reklám, irodalminak a regény és elbeszélés. A publicisztikai szöveg egyik halmaznak sem prototipikus esete. Az említett műfajokat az köti össze, hogy megnevezett szerzőséggel bírnak (kivételt képez a reklám). Úgy vélem, ez a döntő paraméter az éthosz, szerzői hang kutatásakor. Elsősorban azoknál a szövegtípusoknál merül fel, hogy változik-e a fordítás során a szöveg éthosza, ahol a szerző kiléte meghatározó. Ez éppúgy igaz a tudományos, mint az irodalmi szövegekre, valamint a publicisztikára is. A disszertációban kidolgozott elemzési módszer ezért vélhetőleg alkalmazható nemcsak publicisztikák fordításának vizsgálatára, hanem más, szerzőséggel bíró szövegek elemzésére is. Az eredmények műfajonként nyilván eltérnének.

A forrás- és célnyelv meghatározó kérdés minden fordításkutatásban. Mivel a variációk száma igen magas, teljesen általános érvényű kijelentéseket tenni igen nehéz. Vélelmezhetjük, hogy az elemzésünk során feltárt jelenségek egy része a francia-magyar nyelvpárra igazak csak (például a névmási rendszer különbségeiből fakadó eltérések), míg más jelenségek más nyelvpárokra is igazak lehetnek (például az attitűdjelölők változása vagy a kontextus különbözőségéből fakadó változások). Úgy vélem, a kidolgozott elemzési keret kiindulópontja lehet más forrás- és célnyelvű szövegek vizsgálatának, feltéhetően azonban más-más jelenségek kapnak majd nagyobb hangsúlyt ezekben a munkákban.

Összegezve tehát az általam felvázolt elemzési keret nem tekinthető egyetemesnek, de alkalmas lehet egyes más műfajok és más nyelvű szövegek vizsgálatára is. A dolgozatban vázolt eredmények azonban csak a franciából magyarra fordított publicisztikai korpuszra igazak.

6.2. Az eredmények

A disszertáció kutatási kérdése, a szerzői és olvasói szerepek változásának vizsgálata új szempontot jelöl ki a fordítások vizsgálatában: a szövegértés és stílus vizsgálatának új, eddig ritkán alkalmazott megközelítése a fordított szöveg éthoszának elemzése. A kutatás során körvonalazódott egy elemzési módszer vagy keret, aminek segítségével tetten érhetjük a szerzői és olvasói szerepek változásait, ez a módszer leíró jellege miatt alkalmas arra, hogy a szerzői szerep változásának vizsgálatával megragadjuk a fordításra jellemző akart és akaratlan változások mibenlétét. Előnye, hogy egységesen tárgyal eddig külön-külön vizsgált nyelvi jelenségeket: pl. deixisek (névmások) fordítása, modális elemek viselkedése a fordítás során, szabad függő beszéd fordításának kérdései.

A francia-magyar fordított publicisztikák korpuszát először Hyland (2005) taxonómiájának segítségével mennyiségileg elemeztem. A metaszoveg-elemzéséből kiderül, hogy a publicisztika műfajára jellemző az interakciós metaszoveg-eszközök magas arányú használata. Ez igaz a korpusz forrásnyelvi írásaira és a fordított magyar szövegekre is, valamint a próbaelemzés eredeti magyar publicisztikáira is. A metaszoveg kutatások mennyiségi eredményei rámutatnak, hogy a franciából magyarra fordított publicisztikai szövegek szövegek több metaszoveg-eszközt alkalmaznak, mint a magyar nyelven fogalmazott hasonló szövegek, ugyanakkor kevesebbet, mint a forrásnyelvi szövegek. Ez azt sejteti, hogy a fordított szöveg önálló, csak rá jellemző tulajdonságokkal rendelkező szövegfajta, s mint ilyen érdemes a vizsgálódásra. Az is kiderül, hogy a franciából magyarra fordított írásokban csökkennek a metaszoveg-elemek, az interaktívak éppúgy, mint az interakciósak.

Az elemzésben felhasznált taxonómia interakciós metaszoveg-eszközeiből kiindulva öt szempontot különítettem el, melyek meghatározzák a szöveg éthoszáét. E szempontok szerint elemeztem a fordított szövegekben megfigyelt változásokat:

- kontextus
- énjelölők és kapcsolatteremtő eszközök

- megszorítók és nyomatékosítók
- attitűdjelölők
- és polifónia.

Ebből a minőségi elemzésből kiderült, hogy a mennyiségi változások mögött a szöveg értelmezését befolyásoló minőségi változások is jellemzőek. Ezek a változások részben „hibának” tekinthetők olyan értelemben, hogy míg általában a forrásszövegekre valamilyen tudatosan felépített éthosz jellemző, addig a célszövegek gyakran következtelenek a szerzői szerepek kialakításában. A következtelenségek okaként feltártuk, hogy 1. a fordítók a nyelvi formák egyöntetű visszaadásában igyekeznek következetesek lenni, és nem a forrásszövegre jellemző szerep-struktúra visszaadásában. Ezt mutatja az *on* névmás fordítási viselkedésének vizsgálata. 2. A fordítók időnként az írás témájával kapcsolatos attitűdjüket átviszik a célszövegre. Ez derült ki az attitűdjelölők, a megszorítók és nyomatékosítók vizsgálatából. 3. A fordítók nem elemzik kellőképpen a forrásszövegben jelenlévő hangokat, szólamokat, és ez a célszöveget nehezen értelmezhetővé teheti.

A változások másik típusa inkább abból adódik, hogy a fordító az olvasó sajátos értelmezői munkájára épít, azaz egyfajta „fordítási olvasásra”. A fordított szöveg szerzője számít az olvasónak arra a háttértudására, hogy az adott mű fordítás. Az én elképzelésem az, hogy a fordított szövegek olvasásakor a szerző és az olvasó sajátos „paktumot” köt, ennek eleme az is, hogy az olvasó eredetiként kezeli a fordított szöveget, hogy a szöveg kontextuális utalásait az eredeti viszonyokra értelmezi (például egy francia szerzőségű magyarra fordított politikai szövegben szereplő *országunk* szó alatt Franciaországra gondol), és ezzel biztosítja önmaga számára is az azonosság illúziójának fennmaradását. Ez ad lehetőséget a fordítónak arra, hogy változatlanul hagyja a forrásszöveg pragmatikai viszonyait. A fordítási paktum gondolata közel áll a Klaudy (1999) által „előlegezett bizalomnak” nevezett jelenséghez, amin a szerzőnő azt érti, hogy az olvasó azzal a hittel fordul a fordított szöveg felé, hogy ugyanazt tartalmazza, mint a forrásszöveg. Hermans (1996) is leírja ezt a jelenséget. Ez azonban csak egyik eleme az általam felvetett fordítói

paktum gondolatának. A paktum elnevezést az irodalomtudománytól kölcsönöztem, Lejeune (1975) nevezte „pacte autobiographique”-nak az önéletrajz szerzője és olvasója közötti hallgatólagos megállapodást, eszerint az önéletrajzban a szerző őszintén az olvasó elé tárja életét. A fordítói paktum fogalma segíthetne, hogy részletesen kidolgozzuk azt a pragmatikai viszonyt, amivel az olvasó a fordított szövegek felé fordul. Minden bizonnyal műfajonként más-más elemek kapnának nagyobb hangsúlyt ebben a megállapodásban. Az előlegezett bizalmon kívül ide sorolhatnánk még a deiktikus elemeknek a forrásszöveg deiktikus központjára való vonatkoztatását, a metanyelvi utalások forrásszövegre való értelmezését, az időviszonyoknak a forrásszöveg időviszonyaira való értelmezését. Úgy vélem, a fordítási paktum elsősorban a House (1981) terminusával nyílt fordításnak nevezett fordításokra értelmezhető.

6.3. Az elemzési módszer felhasználhatósága

A bemutatott elemzési módszer két fő területen hasznosítható. Holmes (1972/1988) mindkettőt a Translation Studies, azaz a fordítástudomány területének tekinti. Egyrészt mint leíró módszer számot adhatunk vele a fordításra jellemző általános folyamatok egy típusára. A leíró fordítástudomány keretein belül további kutatásokat végezhetünk más nyelvpárokra, más műfajú szövegekre vonatkozóan, és ezekkel a kibővített kutatásokkal alátámaszthatnánk vagy cáfolhatnánk olyan a fordítástudományban időnként megjelenő elképzeléseket, mint például Mason és Serban (2003), Serban (2004) cikkeinek állítását. Szerintük a fordítások esetében szerző és olvasó viszonya általában távolságtartóbb, személytelenebb, mint az eredeti műveknél.

A módszer ezen kívül egyik eleme lehetne egy komplex fordításkritikai szempontrendszernek. Holmes (1972/1988) szerint a fordításkritika a fordítástudomány alkalmazott ágához tartozik. S valóban, a szerző hangja mint fogalom, ahogy azt a 3.5. fejezetben bemutatam, többé-kevésbé reflektálatlanul ugyan, de megjelenik fordításkritikai kategóriaként.

A fordításról zajló magyar közbeszédben állandó igényként jelenik meg egy „objektív, egységes” fordításkritikai szempontrendszer kidolgozása (l. a *Litera.hu* beszélgetése Réz Pállal in: Györe 2008). A fordításkritika elsősor-

ban mint műfordításkritika jelenik meg (l. Szele 2007, 2008). Az irodalmárok általában már egy-egy műnem, műfaj vagy szerző műveinek, fordításainak értékelésére igyekeznek szempontrendszerrel kidolgozni és nem általános fordításkritikai kritériumrendszerrel felállítani (l. Szűcs 2007). A szakfordítások kritikájára is születtek javaslatok (pl. Dróth 2001), ám legtöbbször csak az objektív, egységes értékelési módszer igénye fogalmazódik meg (Szabó Mihály 2003).

Az általam vázolt elemzési módszer egyik szempontja lehetne egy a magyar fordítási irodalom nyelvközpontú fordításkritikai elemzési módszerének. Természetesen fordításkritikáról, fordítások értékeléséről (ami inkább didaktikai nézőpontból közelíti a kérdést) nagy irodalom áll rendelkezésre (pl. House 1981, Berman 1995, Williams 2004). A kérdésről részletesebben lásd a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* Reviewing and Criticism címszavát (Baker 1998). A neves enciklopédia szócikke is elsősorban a műfordításkritika elveivel foglalkozik, és nem ad konkrét elemzési szempontokat, illetve ilyen jellegű művekre nem utal.

Úgy látom ezért, hogy hasznos lehetne egy olyan egyszerűen kezelhető szempontrendszer kidolgozása, mely nem törekszik a fordítás minőségének meghatározására, csak elemzési szempontokat kínálna fel a fordításkritikát író személyeknek, elsősorban a magyar szerzőknek. Ezeket a szempontokat az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjának tanárai és hallgatói által kutatott témák is kijelölhetnék, nyilvánvalónak tűnik ugyanis, hogy a magyar fordításkutatók azért ezeket a témákat választották, mert ezek foglalkoztatják a magyarból vagy magyarra fordítókat. Elképzelésem szerint ez egy opcionális lista lehetne, amiből a fordításkritikát író saját értékelendő szövegének műfaja, célja, forrás- és célnyelve alapján válogathatna. Így kritikája, ha nem is válna tudományosan objektívvé, támaszkodhatna a magyar fordítástudomány eddig elért eredményeire anélkül, hogy magának is fordítástudóssá kellene lennie. Egy ilyen típusú, népszerűsítő mű hasznos lehetne könyvkiadással foglalkozók számára, irodalomtanároknak, újságíróknak, szerkesztőknek. Az alábbiakban felsorolok néhány ilyen szempontot és egy-két tanulmányt, ami a kérdéssel foglalkozik. A lista ötletszerű, a jelzett kutatásokat csak példaként említem, ennyi is mutatja azonban, hogy

lenne miből kiindulni egy fent jellemzett fordításkritikai szempontrendszer kidolgozásához.

- átváltási műveletek, explicitáció, implicitáció (Klaudy számos műve, összefoglaló jellegűek: 1999, 2007a, 2007b, Pusztai-Varga 2010)
- téma-réma szerkezet (Klaudy 2004)
- kohéziós eszközök (Károly 2010, Péch 2007)
- reáliák (Mártonyi 2010, Horváth 2004, Mujzer-Varga 2007)
- terminusok fordítása (Fischer 2010, Fóris 2005)
- metafora-fordítások vizsgálata (Harsányi 2008, Nagy 2010)
- szerző hangjának változása (Paksy jelen disszertáció)

6.4. További kutatási lehetőségek

A már említett nyelvi vagy műfaji kiterjesztéseken túl a disszertációban megkezdett vizsgálódásokat több irányban lehetne folytatni. A műfajkutatás keretein belül alaposabban vizsgálni lehetne az egyes műfajok magyar metaszöveg használatát, s ennek a kutatásnak az eredményeit össze lehetne vetni a hasonló műfajú, különböző forrásnyelvi kutatási eredményekkel, illetve a hasonló műfajú magyarra fordított művek metaszöveg használatával, hasonlóképpen ahhoz a kis próbakutatáshoz, amit publicisztikai szövegeken végeztem és a 4.3-as fejezetben bemutattam. Például az angol nyelvű tudományos szövegek metaszövegéről már számos kutatás született, ezért első lépésként célszerű lenne a magyar tudományos szövegek ilyen irányú vizsgálata, s ezek összevetése az angol eredményekkel.

Más jellegű, de szintén érdekes eredményekkel kecsegtető vizsgálat lehetne a fordított irodalmi művek éthoszának, szerzői hangjának vizsgálata. Ez azonban szinte elképzelhetetlen olyan terjedelemben, hogy általános következtetéseket lehessen belőle levonni, hiszen az irodalmi művek nagyon változatos műfajokban, korhoz kötött stílusokban íródnak, és még az egy

műfajhoz, korhoz tartozó művek stílusa is jelentősen eltér egymástól a szerzőre jellemző személyes hangvétel miatt. Ezen a téren inkább az egységes elemzői apparátus kidolgozása jelenthet előrelépést, amivel e sokszínű kutatási anyagot elemezhetnénk.

Irodalom

- Aczél P. 2001. A meggyőző szöveg retorikája. *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 1. sz. 47–55.
- Adamik T., A. Jászó A., Aczél P. 2005. *Retorika*. Budapest: Osiris.
- Amossy, R. 2001. Ethos at the crossroads of Disciplines: Rhetoric, Pragmatics, Sociology. *Poetics today* Vol. 22. No. 1. 1–23.
- Amossy, R. 2009. La double nature de l'image d'auteur. *Argumentation et Analyse du Discours* Vol. 2. No. 3. <http://aad.revues.org/index662.html>.
- Auchlin, A. 2001. Ethos et expérience du discours: quelques remarques. In: Wauthion, M., Simon, A. C. (eds.) *Politesse et idéologie. Rencontres de pragmatique et de rhétorique conversationnelle*. Louvain: Peeters. 77–95.
- Austin, J. L. 1962. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon.
- Austin, J. L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Domokos, M. (ed.) [1928] 2006. Írástudók árulása. In: Domokos, M. (ed.) *A magyar esszé antológiája 1*. Budapest: Osiris. 829–848.
- Bahtyin, M. 1979. *Esztetyika szlovesznovo tvorcsesztva*. Moszkva: Iszkusstvo.
- Bahtyin, M. 1986. *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest: Gondolat.

- Bahtyin, M. 1976. *A szó esztétikája (Válogatott tanulmányok)*. Budapest: Gondolat.
- Bahtyin, M. 1985. *A szó az életben és a költészetben*. Budapest: Európa.
- Baker, M. 1992. *In Other Words. A coursebook on translation*. London–New York: Routledge.
- Baker, M. (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge.
- Baker, M. 2006a. Translation and Context. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 317–320.
- Baker, M. 2006b. Contextualization in translator- and interpreters mediated events. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 321–337.
- Bart I., Klaudy K. (szerk.) 1986. *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Barthes, R. 1999. A szerző halála. In: Barthes, R. *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris.
- Benveniste, E. 1966. *Problèmes de linguistique générale 1*. Paris: Gallimard.
- Berman, A. 1995. *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Gallimard.
- Bernáth L. 1999. *Műfajismeret*. Budapest: Magyar Újságírók Országos Szövetsége.
- Bezeczky G. 2001. Mi dialogikus, mi nem? Dialogikusság mint egyetemes jelenség. *Helikon* 47. évf. 1. sz. 3–9.
- Bokobza Kahan, M. 2009. Qu'est-ce qu'un auteur? Introduction. *Argumentation et Analyse du Discours* Vol. 2. No. 3. <http://aad.revues.org/index658.html>.
- Booth, W. 1961. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: University Press.

- Bosseaux, C. 2004. Point of View in Translation. A Corpus Based Study of French Translations of Virginia Woolf's *To the Lighthouse*. *Accross Languages and Cultures* Vol. 5. No. 1. 107–122.
- Bosseaux, C. 2007. *How does it feel? Point of view in translation*. Amsterdam–New York: Rodopi.
- Bourdieu, P. 2001. *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil.
- Brown, P., Levinson, S. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühler, K. 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer.
- Catford, J. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- Chaume, F. 2004. Discourse Markers in Audiovisual Translating. *Meta* Vol. 49. No. 4. 843–855.
- Chatman, S. 1978. *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Clark, R., Ivanic, R. 1997. *The politics of writing*. New York: Routledge.
- Clemen, G. 1997. The Concept of Hedging: Origins, Approaches and Definitions. In: Markkanen, R., Schröder, H. (eds.) *Hedging and Discourse. Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts*. Berlin: De Gruyter.
- Crismore, A., Farnsworth, R. 1989. Mr. Darwin and his readers: exploring interpersonal metadiscourse as a dimension of ethos. *Rhetoric Review* Vol. 8. No. 1. 91–112.
- Crismore, A., Farnsworth, R. 1990. Metadiscourse in popular and professional science discourse. In: Nash, W. (ed.) *The Writing Scholar: Studies in Academic Discourse*. Newbury Park: Sage. 118–136.

- Crismore, A., Markannen, R., Steffensen, M. 1993. Metadiscourse in persuasive writing: a study of texts written by American and Finnish university students. *Written Communication* Vol. 10. No. 1. 39–71.
- Dér Cs. 2005. *Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok*. ELTE PhD Disszertáció, kézirat.
- Dróth J. 2001. *A formatív értékelés a fordítás oktatásában*. JPTE PhD Disszertáció, kézirat.
- Ducrot, O. 1984. *Le dire et le dit*. Paris: Éditions de Minuit.
- Eco, U. 1995. *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa Kiadó.
- Élthes Á. 2009. Rejtett szövegsubjektivitás Szabó Magda *Az ajtó* című regényének francia fordításáról. *Fordítástudomány* 11. évf. 2. sz. 82–99.
- Fischer M. 2010. Európai uniós terminológia – egy levelező fórum tükrében. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 87–100.
- Fogarasi Gy., Odorics F. (szerk.) 1998. *A szerző neve*. Szeged: Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport.
- Fóris Á. 2005. A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. sz. 41–54.
- Foucault, M. [1969] 1981. Mi a szerző? *Világosság* 22. évf. 7. sz. 26–35. Melléklet.
- Fuertes-Oliveira, P., Velasco-Sacristan, M., Arribas-Bano, A., Samaniego Fernandez, E. 2001. Persuasion and advertising English: Metadiscourse in slogans and headlines. *Journal of Pragmatics* Vol. 33. No. 8. 1291–1307.
- Genette, G. 1983. *Nouveau discours du récit*. Paris: Seuil.
- Grafstrom, A. 1969. ‘On’ remplaceant nous’ en francais. *Revue de Linguistique Romane* Vol. 33. No. 131–132. 270–298.

- Grice, H. P. 1975. Logic and Conversation. In: Cole, P., Morgan, A. (eds.) *Syntax and Semantics 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Grice, H. P. 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Cs., Síklaki I., Terestyéni T. (szerk.) *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Budapest: Osiris. 188–197.
- Goffmann, E. 1967. *Interaction ritual: essays on face to face behaviour*. New York: Anchor Books.
- Gonzalez, L. P. 2006. Interpreting strategies recontextualization cues in the courtroom: Corpus-based insights into the pragmatics force of non-restrictive relative clauses. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 390–407.
- Gutt, A. E. 1991. *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Oxford: Blackwell.
- Györe G. 2008. *Mi hallgatunk – Metaforaest Réz Pállal*. <http://litera.hu/hirek/mi-hallgatunk>.
- Hale, S. B. 2004. *The Discourse of Court Interpreting*. Amsterdam: John Benjamin.
- Halliday, M. A. K. 1985. *Introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Harsányi I. 2008. Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány* 10. évf. 1. sz. 42–60.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hatim, B., Mason, I. 1996. *The Translator as Communicator*. London and New York: Routledge.
- Hermans, T. 1996. The Translator's Voice in Translated Narrative. *Target* Vol. 8. No. 1. 23–48.
- Hickey, L. (ed.) 1998. *The pragmatics of translation*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

- Holmes, J. [1972] 1988. The Name and the Nature of Translation Studies. In: (ed.) *Translated!* Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Holz-Manttari, J. 1984. *Translatorisches Handeln: Theorie und Methoden*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Horváth P. I. 2004. Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. sz. 31–37.
- House, J. 1981. *A model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- House, J. 1989. Politeness in English and German: The function of ‘please’ and ‘bitte’ In: Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (eds.) *Cross-Cultural Pragmatics*. Norwood: Ablex. 96–123.
- House, J. 1996. Contrastive discourse analysis and misunderstanding: The case of German and English. In: Hellinger, M., Ammon, U. (eds.) *Contrastive sociolinguistics*. Berlin: de Gruyter. 345–361.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment: A model revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- House, J. 2006. Text and context in translation. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 338–358.
- Hyland, K. 1998. Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics* Vol. 30. No. 2. 437–455.
- Hyland, K. 2005. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London: Continuum.
- Hyland, K. 2002. Authority and invisibility: authorial identity in academic writing. *Journal of Pragmatics* Vol. 34. No. 8. 1091–1112.
- Iser, W. 1974. *The implied reader*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- Ivanic, R., Camps, D. 2001. I am how 'I' sound. Voice as self-representation in L2 writing. *Journal of Second Language Writing* Vol. 10. No. 1. 3–33.
- Jakobson, R. 1972. *Hang – Jel – Vers*. Budapest: Gondolat.
- Jisa, H., Viguié, A. 2005. Developmental perspectives on the role of French 'on' in written and spoken expository texts. *Journal of Pragmatics* Vol. 37. No. 2. 125–142.
- Joyce, J. 1970. *Dublini emberek*. Budapest: Európa Könykiadó. Fordította: Papp Z.
- Kassai G. 1997. Quelques aspects culturels de la traduction. In: Karafiáth, J., Tverdota, Gy. (eds.) *Acclimater l'autre. La traduction littéraire et son contexte culturel*. Budapest: Balassi. 129–136.
- Károly K. 2009a. Szerzői jelenlét az angol tudományos szövegben. A nyelvpedagógia feladatairól a stíluskompetencia fejlesztésében. In: Frank, T., Károly K. (szerk.) *Anglisztika és amerikanisztika: Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 321–331.
- Károly K. 2009b. Author identity in English academic discourse. A comparison of expert and Hungarian EFL student writing. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 56. No. 1. 1–23.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: A lexikai ismétléseltolódások magyar-angol fordításban. *Magyar Nyelv* 106. évf. 3. sz. 322–338.
- Kenyeres Z. 2004. A kettészakadt irodalom és az írástudók árulása. In: Uő. (szerk.) *Etika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*. Budapest: Anonymus. 63–71.
- Keresztesi J. 2008. A képzelet iskolája. *Beszélő* 13. évf. 5. sz.
- Klaudy K. 1999. *A fordítás elmélete*. Budapest: Scholastica.

- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. sz. 389–407.
- Klaudy K. 2007a. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007b. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Koster, C. 2002. The translator in between texts: on the textual presence of the translator as an issue in the methodology of comparative translation description. In: Riccardi, A. (ed.) *Translation Studies: perspectives on an emerging discipline*. Cambridge: Cambridge University Press. 24–37.
- Labov, W. 1963. The social motivation of sound change. *Word* Vol. 19. 273–309.
- Lakoff, G. 1972. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. In: Peranteau, P., Levi, J., Phares, G. (eds.) *Papers from the Eighth Regional Meeting*. Chicago: Chicago Linguistics Society (CLS 8). 183–228.
- Lauerbach, G. 2006. Discourse representation in political interviews: The construction of identities and relations through voicing and ventriloquizing. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 2. 196–215.
- Le, E. 2004. Active participation within written argumentation: metadiscourse and editorialist's authority. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 4. 687–714.
- Leech, G. N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Lejeune, P. 1975. *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil.
- Levenston, E. A., Sonnenschein, G. 1986. The translation of point-of-view in Fictional narrative. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 49–59.
- Levinson, St. C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Luukka, M-R., Markkanen, R. 1997. Impersonalization as a Form of Hedging. In: Markkanen, R., Schröder, H. (eds.) *Hedging and Discourse. Approaches to the analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic texts*. Berlin: De Gruyter. 168–187.
- Määttä, S. K. 2004. Dialect and Point of View: The Ideology of Translation in the Sound and the Fury in French. *Target* Vol. 16. No. 2. 319–339.
- Maingueneau, D. 1993. *Éléments de linguistiques pour le texte littéraire*. Paris: Dunod.
- Maingueneau, D. 2000. *Analyser les textes de communications*. Paris: Nathan.
- Maingueneau, D. 2002. Problèmes d’ethos. *Pratiques* Vol. 29. No. 113–114. 55–67.
- Maingueneau, D. 2004. *Le discours littéraire. Paratopie et scène d’énonciation*. Paris: A. Colin.
- Markkanen, R., Schröder, H. 1989. Hedging as a Translation Problem in Scientific Texts. In: Laurén, C., Nordman, M. (eds.) *Special Language: From Human Thinking to Thinking Machines*. Clevedon: Multilingual Matters. 171–179.
- Marnette, S. 2005. *Speech and Thought Presentation in French: Concepts and Strategies*. Amsterdam-New York: John Benjamins.
- Mártonyi É. 2010. Öt fordító a Kincses-szigeten. A kulturálisan kötött kifejezések változása újrafordított szövegekben. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 201–214.
- Mason, I. 2006. On mutual accessibility of contextual assumptions in dialogue interpreting. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 359–373.
- Mason, I., Serban, A. 2003. Deixis as an interactive feature in literary translation from Romanian into English. *Target* Vol. 15. No. 2. 269–294.

- Morini, M. 2008. Outlining a new linguistic theory of translation. *Target* Vol. 20. No. 1. 29–51.
- Mossop, B. 1983. The Translator as Rapporteur: A Concept for Training and Self-improvement. *Meta* Vol. 28. No. 3. 244–278. <http://id.erudit.org/iderudit/003674ar>.
- Mossop, B., Gutt, E. A., Peeters, J., Klaudy K., Setton, R., Tirkonnen-Condit, S. 2005. Back to Translation as Language. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 2. 143–172.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. sz. 55–85.
- Nagy A. 2010. Metaforák működésben: Hogyan hat a közvetítőnyelv? In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 159–170.
- Neubert, A. 1980. A fordítás pragmatikai aspektusai. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E., Taber, C. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Nlke, H., Flottum, K., Norén, C. 2004. *ScaPoLine: La Théorie Scandinave De La Polyphonie Linguistique*. Paris: Kimé.
- Nord, C. 1997. *Translating as a purposeful activity: functionalist approaches explained*. Manchester: St. Jerome.
- O’Sullivan, E. 2003. Narratology Meets Translation Studies. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 197–207.

- Paksy E. 2005. Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány* 7. évf. 1. sz. 60–69.
- Pekkanen, H. 2007. The Duet of the Author and the Translator: Looking at Style through Shifts in Literary Translation. *New Voices in Translation Studies* Vol. 3. 1–18.
- Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L. 1969. *The new rhetoric: A treatise on argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Péch O. 2007. A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszerek köszönhetően. *Fordítástudomány* 9. évf. 1. sz. 79–96.
- Pisanski Peterlin, A. 2008a. Translating metadiscourse in research articles. *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 2. 205–218.
- Pisanski Peterlin, A. 2008b. The thesis statement in translations of academic discourse: An exploratory study. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 5. No. 10. 10–22.
- Pisanski Peterlin, A. 2010. Hedging devices in Slovene-English translation: A corpus-based study. *Nordic Journal of English Studies* Vol. 9. No. 2. 171–193.
- Polcz K. 2008. Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzusaktusok a filmszöveg fordításában. *Fordítástudomány* 10. évf. 2. sz. 1–13.
- Pollmann T. 2007. *Deiktikus nyelvi elemek fordítása*. PhD dolgozat, ELTE BTK, kézirat.
- Porozinskaya, G. 1993. Pragmatic analysis of literary translation. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 1. No. 2. 187–193.
- Poudade, P. 1999. Introduction pour le supplément français de Élet és Irodalom. *Élet és Irodalom. Libération melléklet* 37. sz. 1.

- Pusztai-Varga I. 2010. A nyelvi kifejtés típusai finn versek angol és magyar fordításaiban. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 135–158.
- Rabaté, D. 1997. Bakhtine chez Beckett et Bernhard. Voix, idée et personnage dans la théorie dialogique. In: Depretto, C. (ed.) *L'héritage de Bakhtine*. Bordeaux: Presse Universitaire Française. 39–52.
- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Kornberg: Scriptor.
- Reiss, K., Vermeer, H. 1984. *Grundlegung einer allgemeinen Translations-theorie*. Tübingen: Niemayer.
- Róka J. 1983. A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei. In: Rácz E., Szathmári I. (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 296–319.
- Setton, R. 2006. Context in simultaneous interpretation. *Journal of Pragmatics* Vol. 38. No. 3. 374–389.
- Serban, A. 2004. Presupposition in Literary Translation: A Corpus Based Approach. *Meta* Vol. 49. No. 2. 327–342.
- Sidiropoulou, M. 1995. Casual shifts in news reporting: English versus Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 3. No. 1. 83–98.
- Snell-Hornby, M. 1988. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Stenström, A. 1999. A szlengtől a szlengbeszédig. In: Fenyvesi A., Kiss T., Várnai J. Sz. (szerk.) *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 89–108.
- Szabari K. 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

- Szabó Mihály G. 2003. A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 4. évf. 4. sz. 55–68.
- Szegedy-Maszák M. 2003. *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szele B. 2007. Egy nyelv alapú műfordítás-elmélet felé. In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Kiadó. 320–329.
- Szele B. 2008. Műfordítás-kritika: elvek és lehetőségek. In: Gecső, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Kiadó. 319–329.
- Szili K. 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szűcs T. 2007. *A magyar vers kettős nyelvi tükörben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tang, R., John, S. 1999. The ‘I’ in identity: Exploring writer identity in student academic writing through the first person pronoun. *English for Specific Purposes* Vol. 18. No. 1. 23–39.
- Tátrai Sz. 2002. *Az ‘ÉN’ az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegtani megközelítése*. Budapest: Argumentum.
- Tátrai Sz. 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. sz. 479–494.
- Tolcsvai Nagy G. 2005. Funkcionális nyelvészet: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 3. sz. 348–362.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. sz. 34–49.
- Valló Zs. 2001. A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei. Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza. *Fordítástudomány* 3. évf. 2. sz. 99–117.
- Valló Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a magyar színpadon. Budapest: Atlantic Star.
- Vande Kopple, W. 1985. Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication* Vol. 36. No. 1. 82–93.
- Venuti, L. 1995. *The translator’s invisibility. A history of translation*. London: Routledge.
- Venuti, L. (ed.) 2000. *Translation Studies Reader*. London: Routledge.
- Williams, M. 2004. *Translation Quality Assessment – An Argumentation-centred Approach*. Ottawa: Ottawa University Press.
- Zeke Gy. 1999. Levél az olvasóhoz. *Élet és Irodalom. Libération melléklet* szeptember 37. évf. 1. sz.

Források

Francia–magyar publicisztikai korpusz

Libération

Ben-Ari, Y., Waysand, G. Kosovo: Incongruités d’après-guerre. *Libération* 1999. aug. 25. Koszovó: háború utáni modortalanságok. Fordította: Bartócz Á. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. szept. 37. sz. (LIBÉ 1)

Chicote, S., Filouche, G., Marechau, D. 35 heures, pas une de plus. *Libération* 1999. okt. 6. Heti 35 óra, eggyel se több. Fordította: Csaba M. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. nov. 45. sz. (LIBÉ 2)

Dupuy, G. Éclipse, moteur! *Libération* 1999. aug. 11. A harmadik évezred nyitánya. Fordította: Körmendy M. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. szept. 37. sz. (LIBÉ 3)

Labbé, M-H. Peurs nucléaires. *Libération* 1999. okt. 18. Nukleáris félelmek. Fordította: Ábrahám D. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. nov. 45. sz. (LIBÉ 4)

Le Breton, D. Le sens du silence. *Libération* 1999. aug. 14–15. A csend jelentése. Fordította: Körmendy M. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. szept. 37. sz. (LIBÉ 5)

Lellouche, P. Le syndrome autrichien et nous. *Libération* 1999. okt. 5. Az osztrák szindróma és mi. Fordította: Pacsovszky Zs. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. nov. 45. sz. (LIBÉ 6)

- Lipietz, A. Du règne, je me régale. *Libération* 1999. aug. 5. Rénszarvast lakmározom. Fordította: L. Szél J. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. szept. 37. sz. (LIBÉ 7)
- Mattei, B. Le retour de la Fraternité, grande oubliée de la devise républicaine. *Libération* 1999. aug. 2. Vissza a Testvériséghez – a köztársaság jelmondatával szembeni nagy tartozásunk. Fordította: Bodó M. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. szept. 37. sz. (LIBÉ 8)
- Sibony, D. Timor ou la logique nihiliste. *Libération* 1999. szept. 17. Timor avagy a nihilizmus logikája. Fordította: Jeney É. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. okt. 41. sz. (LIBÉ 9)
- Yang, C., Holzman, M. Une dynastie à bout de souffle. *Libération* 1999. okt. 1. Egy kifulladás dinasztia. Fordította: Ábrahám D. *Élet és Irodalom. Libération melléklet.* 1999. nov. 45. sz. (LIBÉ 10)

Le Monde Diplomatique

- Callamard, A. 2007. A-t-on le droit de tout dire? *Le Monde Diplomatique* Vol. 54. No. 639. Meddig élhetünk még a szólásszabadság jogával? Fordította: Ádám P. *Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás.* 2. évf. 6. sz. (LMD 1)
- Carpetta, G. 2007. Jean-Luc Godard, l'insurgé. *Le Monde Diplomatique* Vol. 54. No. 641. Godard, avagy a távolodó múlt. Fordította: Mikó I. *Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás.* 2. évf. 9. sz. (LMD 2)
- Cusset, F. 2008. Votre capital santé m'intéresse. *Le Monde Diplomatique* Vol. 55. No. 646. Testünk egészségtőkéje. Fordította: Ferwagner P. Á. *Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás.* 3. évf. 1. sz. (LMD 3)
- Halimi, S. 2008a. Colères populaires. *Le Monde Diplomatique* Vol. 55. No. 651. Élelmiszerárak az égben. Fordította: Ferwagner P. Á. *Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás.* 3. évf. 6. sz. (LMD 4)

- Halimi, S. 2008b. Démocratie simplifiée. *Le Monde Diplomatique* Vol. 55. No. 648. Egyszerűsített demokrácia. Fordította: Ferwagner P.Á. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 3. évf. 3. sz. (LMD 5)
- Halimi, S. 2008c. FMI – FAIM. *Le Monde Diplomatique* Vol. 55. No. 650. Ínségek kora. Fordította: Ferwagner P.Á. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 3. évf. 5. sz. (LMD 6)
- Halimi, S. 2008d. Protectionnisme. *Le Monde Diplomatique* Vol. 55. No. 649. A protekcionizmus szabadsága. Fordította: Ferwagner P. Á. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 3. évf. 4. sz. (LMD 7)
- Luyendijk, J. 2007. Les mots biaisés du Proche Orient. *Le Monde Diplomatique* Vol. 54. No. 636. Szó, szó, szó – itt és ott. Fordította: Ádám P. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 2. évf. 3. sz. (LMD 8)
- Prunier, G. 2007. Darfour, la chronique d'un „génocide ambigu” *Le Monde Diplomatique* Vol. 54. No. 636. Darfúr: egy tagadott népirtás krónikája. Fordította: Ferwagner P.Á. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 2. évf. 3. sz. (LMD 9)
- Ramonet, I. 2006. Labyrinthe palestinien. *Le Monde Diplomatique* Vol. 53. No. 633. Palesztín labirintus. Fordította: Ádám P. Le Monde Diplomatique Magyar Kiadás. 2. évf. 1. sz. (LMD 10)

Egyéb források

- B. Petőcz É. 2008. Felfüggesztve. *Heti Válasz* 8. évf. 50. sz. 4.
- Balázs Zs. 2009. Kettős látás. *HVG* 31. évf. 40. sz. 42.
- Benda, J. 2003. *La trahison des clercs*. Paris: Éditions Grasset.
- Benda, J. 1997. *Írástudók árulása*. Budapest: Fekete Sas Kiadó. Fordította: Rónai Tas András.
- Bartha A. 2005. Én nem ilyen Európát akartam. *HVG* 27. évf. június 11. sz.

- Blahó M. Sáskák és reformok. *Népszabadság* 2005. jún. 6.
- Deme J. 2005. Rasszisták tükörben. *HVG* június 11. sz.
- Fahidi G. 2008. Elnöki rendszer. *HVG* 30. évf. 50. sz. 15.
- De Foucauld, J-B. A szabadon választott munkaidő. *Élet és Irodalom. Libération melléklet* 1999. nov. 12.
- Géré, F. L'aube d'un nouveau schisme mondial. *Libération* 1999. 10. 07.
Új világhasadás hajnalán. *Élet és Irodalom. Libération melléklet*. 45. sz.
Fordította: Mihályi P.
- Halász Cs. 2008. Teherautóstop. *Heti Válasz* 9. sz. 12.
- HVG-Ténytár 2009. *HVG* 31. évf. 40. sz. 20.
- László D. 2008. Éhezd magad tökéletesre! *Heti Válasz* 42. sz. 54.
- Mádi L. 2008. Tévhitek és cáfolatok. *Figyelő* 13. évf. 48. sz. 23.
- Majorossy I. 2005. Ne várjunk a sültgalambra! *Heti Válasz* 5. évf. 21. sz.
- Sachs, J. 1999. Reformáljuk meg a Nemzetközi Valutaalapot és a Világban-
kot! *Élet és Irodalom* 45. sz.
- Wilmot, I. 2005. A sejtklónozás dicsérete. *HVG* 27. évf. június 11. sz.
- Zubor T. 2005. június 2. Roma-e vagy? *HVG Online*